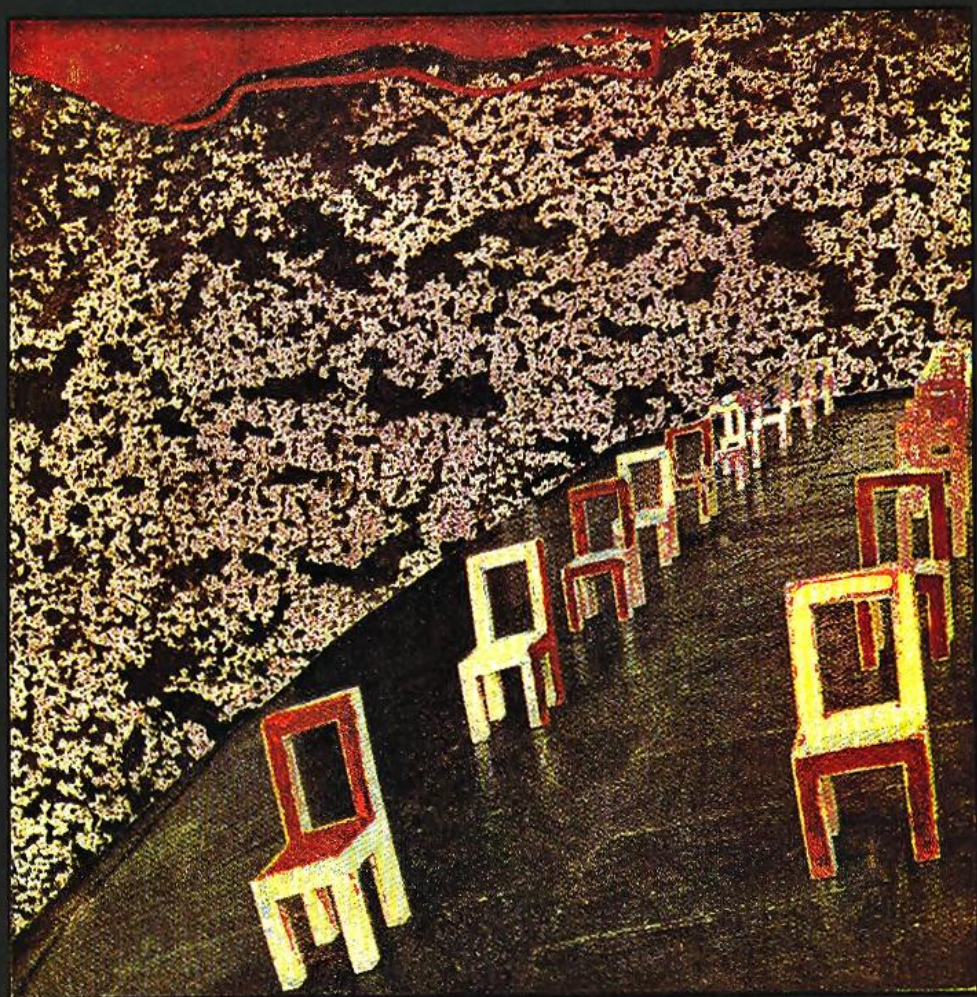


Миле Неделкоски



ПАНДУР

МИЛЕ НЕДЕЛКОСКИ

ПАНДУР

ЈАКОВ

Светот минува низ *вегетаријанска фаза* а низ него, по одвај разгазен пат и кого од двете страни го притиска диво и полувисоко зеленило, како митолошко возило, чие откритие има да го направат идните векови, на кои и ќе им пристои брзината и шумот на моторот, автомобилот со нас затворениците. Горе во каросеријата, седиме на подот, нѝ има петмина и сите сме поредени еден до друг и како нанижани и сите со грбовите се потпираме на оградата на каросеријата. Нашите нозе малку раширени и свиткани во колената со цели стапала газат врз подот и со потколениците и бутовите прават цела редица тапи агли, нашите раце мируваат секоја со дланката положена на коленото од својата страна. Главите ни се малку зафрлени наназад и со тиловите потпрени на горниот раб на оградата, усните стиснати во прави и рамни линии а лицата груби и испиени. Облечени во еднаквообразна затворска облека од грубо и веќе излитено платно сите изгледаме на иста непрепознатлива возраст и од кај чуварот кој седи на дрвено столче на другата страна на каросеријата и веднаш покрај оградата од таа страна и кој со долната половина на телото, со грбот, се потпира на неа а со горната стрчи над неа и над нас и во празно и за цела глава повисоко од кабината на автомобилот, не може да се утврди дали очите ни се наполно замижани или само малку подотворени па ние гледаме во небото, а тоа не е ведро и не е ни облачно туку е сиво и просирно. Чуварот, кој е облечен во модра

платнена облека, на која се пришиени петлици од бел метал, и кој е опашан со широк кожен ремен и кој со двете раце во skutot придржува автомат, би сакал да го знае тоа за да има барем нешто што е сигурно и што е во врска со нас затворениците — ако ни се очите наполно затворени, можно е да спиеме, а ако, пак, очите ни се само подзамижани а погледите управени кон небото, можно е за сенешто да размислуваме и можно е да сме на сенешто решени. Неговите нозе, обуени во црни и ласнати чизми и малку раширени и свиткани во колената, со цели стапала притискаат врз подот на каросеријата и со бутите и со предната страна на телото, со мевот и градите, прават еден прав агол, кој е свртен нагоре, а со бутите и потколениците прават втор прав агол, кој е свртен надолу. Пред нив, пред нозете на чуварот, испружен помешечки на подот на каросеријата лежи пес, волчак. Челустите на волчакот му се постојано расчепени и лигави и околу наоколу опточени со црно, а јазикот, црвен и месест и избразден и лигав, постојано му е исплазен и виснат прудолу. Притиснат меѓу очнаците на долната челуст тој постојано нараснува и се издолжува и постојано се смалува и се скусува, согласно со ритмот на подувањето на сплескувањето на слабините на животно кое гласно збревта и кое, при секое и најмало наше поместување се поткрева на предните, ги чули ушите и стрижејќи со нив застрашувачки 'ржи.

Во каросеријата има уште шест лопати со долги дрвени рачки, и има и уште едно сито за сеење песок. Лопатите се една врз друга положени по средината на подот на каросеријата и со сечилата свртени спрема нанапред и спрема ситото за сеење песок. Тоа е попречно положено покрај предната ограда на каросеријата и потпрено

на неа и при секое потскокнување на автомобилот се заканува да се урне и да го поклопи до себе најблискиот од нас затворениците — Хрушчуга. Но тој не допушта да биде изненаден; при секое повтување на ситото да му падне на глава, Хрушчуга успева да го испревари, успева со едната, со левата рака да го задржи и успевајќи да го задржи ситото, потсмешливо и предизвикувачки гледа во чуварот и во животното.

Тогаш, во таквите прилики, животното скокнува на сите четири, го оптегнува грбот преку рачките на лопатите и врз Хрушчуга истура лавежи кои се утопуваат во зеленилото, а тоа го притиска патот и се простира и лево и десно од него — лево ,и до во недоглед зад нашите грбови, десно далеку зад грбот на чуварот и дури дотаму каде што завршува висорамнината и над неа се извишува планина која го затвара видикот. Помеѓу нив, помеѓу висорамнината и планината, можно е да протекува река, по тоа, како е обликуван сиот овој предел, може да се претпоставува.

ХРУШЧУГА

Во истиот миг со едната, со левата рака успевам да го испреварам ситото, успевам да го задржам и успевајќи да го задржам потсмешливо и предизвикувачки го гледам животното пред мене. Се исправа на сите четири и така исправено сопрво лае а потоа застрашувачки 'ржи на мене, нешто што мене не ме импресионира никако туку погледот одново го пренесувам на чуварот и пренесувајќи го погледот на него, продолжувам да му се обраќам:

— Сверовите се сверови — велама — затоа што се хранат со живо месо или се хранат со живо месо затоа што се сверови? — Велама вака и погледот одново го спуштам на животното пред себе, заинтересирано и потсмешливо го проучувам: главата и грбот се цврсти и црни и мазни, слабините се исто црни и мазни но меки и непостојани; постојано се подувуваат и се сплескуваат; челустите се цврсти, влажни и опточени со црно, јазикот исплазен е и црвен и влажен но мек и месест и непостојан; постојано нараснува и се издолжува и постојано се смалува; градниот кош е цврст и мазен и белузлав, мевот е исто белузлав и мазен но мек е и ранлив, како мев на жаба. Зашто е поткренато на предните и задните и опашката ги има свиткани под задниот дел на трупот и со тој дел на трупот и со стомакот потиснати, на тоа и ме потсетува животното пред мене, на жаба спремна за скок.

ЈАКОВ

Тоа, зеленилото, покрај што наеднаш израсна високо над автомобилот, стана и толку диво и толку погано во својата дивина — од сите страни и право одозгора се пресига да се дограби до главите, лицата и очите наши и да се дограби до лицето и очите на чуварот, па ние и чуварот мораме постојано да се браниме од него. Хрушчуга изложен е на двојни незгоди; зашто патот стана уште понерамен па автомобилот зачестено потскокнува, со едната со левата рака мора да го придржува ситото за да не му падне на глава, а другата десната мора да ја има крената

над глава и да се заштити од зеленилото. И можеби да се случи некоја гранка да го закачи чуварот и како што седи исправен и повисок од сите нас може да му ја однесе капата или да го однесе цел него. Таквата можност, некоја од гранките да го однесе чуварот, кај нас затворениците не разгорува желба за бегство но ни разгранува простор да можеме да комбинираме. Тоа го правиме особено кога зад грбот на чуварот и низ густижот ќе ждракне реката, модра, светла и брза. Не сме сигурни дали тоа таму навистина е река, зашто досега не видовме река, но нејзиното присуство го чувствуваме токму по тие модри и светли парчиња и токму по него, по густижот модро и светло може е празен простор, побуен е потемен и оттаму павка студенило влага и мирис на изгниено и мирис на мемла. А таму можеби и нема река. Она што ждрака низ густижот модро и светло може е празен простор воздух, чисто небо. Но и да е река, и колку да е таа брза и шумна, ние нема да ја чуеме. Трескотењето на моторот на автомобилот и траскотењето на лопатите, кога автомобилот ќе потскок не и тие ќе се испочукаат меѓу себе, се толку гласни, што сите други шумови ги надјачуваат. Но кога би се случило така, некоја од гранките да го свалка чуварот и да го однесе во реката, под претпоставка дека тоа таму што ждрака навистина е река, тој добро ќе се избања. А ако е реката и брза, кој знае дали ќе успее да излезе уште еднаш на брегот. Може, но само ако стигне да се дограби за некој корен, за некоја гранка, јали за нешто друго но што е цврсто укопано во брегот.

ХРУШЧУГА

Упорно не го симнувам погледот од животното, упорно продолжувам да го гледам заинтересирано и предизвикувачки и право в очи, а очите на животното му се темни, длабоки и светат озлобени. Човек може да се огледа во нив, со распорена утроба, си мислам и ја истурам долната вилица напред, со долната усна си ја прелапувам горната и си дувам в лице одоздола пругоре.

— Се обидувам — велама гласно — да си објаснам зошто оваа сорта кучишта ги викаат волчаци, затоа што личат на волци или затоа што волците личат на нив?

Велама вака и ја задржувам долната вилица во преѓашната положба, то ест по изговорените зборови долната вилица повторно ја истурам напред, со долната усна повторно си ја прелапувам горната и повторно си дувам в лице одоздола пругоре, а чуварот и животното ме гледаат со омраза и ме гледаат погано; чуварот дури и го поднаместува автоматот во skutот, со двете раце наеднаш, а животното лавнува на мене — Вау!

— Животново би сакало да ме види со пре- гризен грклан — велама и јас му се врекнувам нему — Вау.

Вау, вау, вау, заредува животното едноподруго безброј вауа на мене, вау, вау, вау безброј пати јас му одвбраќам нему. Нашите вауа се измешуваат едно со друго но никаде потаму од каросеријата на автомобилот не допруваат — тука, веднаш, се стишуваат, угушени од зеленилото кое сеедно и сеедно нараснува право пругоре и високо над автомобилот и кое израснувајќи високо над автомобилот, го

затвора патот и одлево и оддесно, отворен простор за погледот остава само напред и само назад и само пругоре спрема небото, а тоа не е ни ведро ни облачно: како да е недоразденето и како да никогаш докрај не ќе се дораздени.

ЈАКОВ

И тогаш, кога сѝ е диво погано смрдливо и напрегнато, и кога сите во автомобилот сме зафатени со бранењето од зеленилото и по подолго молчење вели Хрушчуга:

— Што ќе се случи тогаш?

Вау, му упаднува во зборот животното и упаѓајќи му успева да го изнервира:

— Животно невоспитано — му вика Хрушчуга и уште му вика Скудоумник а погледот го пренесува од него на чуварот:

— Велам — вели — што ќе се случи тогаш, кога ќе умре *Газдата*?

Чуварот кој ги има двете раце кренато пругоре и со дланките на двете си ја притиска капата на главата (автоматот наврен на десната и нишајќи се постојано со кундакот го удира по бутот на десната нога долго не сфаќа што го прашува Хрушчуга а кога сфатува, станува темен во лицето и станува уште погубре и се вовлекува во себе.

ХРУШЧУГА

Построени во дворот на затворот многу помалку ќе се зачѓдиме да ни шепне некој дека во мигов времето во сите часовници е испретурено и сите тие, намерно од некого погрешно дотерани, покажуваат задоцнето време, секој различно, од што се чудиме дека го нема да дојде и да го изврши пребројувањето на затворениците. Според званичното затворско време, кое е издробено и заклучено во голем тркалезен и метален обоен часовник, кој е искачен на врвот на не многу висок метален столб, кој е, пак, забоден во средината на дворот, непосредно тука пред нас каде што сме построени, доцни веќе цели три минути: часовникот покажува пет и три минути изутрина, време во кое би требало веќе да се најдуваме во трпезариите, на појадок. Сите нас и чуварите нї има зафатено силно љубопитство, па сите ние и секој за себе поодделно нагаѓаме што е тоа што го попречува да дојде и да нї изброи. И едните и другите и скришум едни од други се загледуваме во вратата и во прозорците на *Управничката зграда* — чекаме да се отвори таа, или некој прозорец да се отвори, или да се случи таму нешто слично на тоа, тој или некој или нешто да се покаже на вратата или на некој од прозорците и да рече нешто или да стори нешто со што ќе направи да престане да трае неизвесноста.

Инаку, *Управничката зграда* иста е како и другите, приземје и кат, само што е многу попријатно изградена — од холандска тула. Напред има балконче а во дворот и под стреите има цветни леи. И полазена одозгора на герамидите од една стара огромна и раскошна јасика и уграна откосо од муграта, изгледа уште поубаво и попријатно — нестварна.

Најпосле и по цели четири минути, според затворскиот часовник, време во кое бевме на пат да можеме да си помислиме дека во животот на затворот ќе се случи нешто што до тој миг ни на крај ум не ни паѓаше, дека, ете, ќе се случи еднаш и тоа, да не бидеме изброени, вратата на *Управничката зграда* ширум се отвора и низ неа, како од катапулт исфрлен, бувнува *Газдата*. Држејќи чекор со него, од неговите колена се трие неговиот волчак. По нив оди заменикот, по него затворскиот лекар, последни надзорниците, ги има дузина. Сите се облечени во модри платнени униформи на кои се пришиени бели метални петлици, па сите тие, на чело со *Газдата*, потсетуваат на блех оркестар на свечена парада. Следен од придружбата, *Газдата* брзо и строго и отсечно поминува пред правата редица затвореници, па пред втората и кога стигнува пред челниот затвореник од третата редица, пред мене, наеднаш се укочува; лицето брзо и силовито му се полни со жолтило и сѐ повеќе му се искривува и крупни капки пот, како нечисти плускавци, му избиваат на челото и околу устата. Миг два стои така вкочанет воштосан и ужаснат, потоа се нурнува напред, се свиткува вудве и со двете раце си ги притиснува градите. Затворскиот лекар и заменикот притрчуваат, го вцрпуваат под мишки и таков, свиткан вудве, сиот сторен само газ и нозе — не му се гледа главата а нозете му се виткаат, му се завлекуваат низ песокот во дворот — го влечкаат кон *Управничката зграда*, а неговиот волчак трча по него, истрчува напред и пак дотрчува назад и квичи жалосно.

ЧУВАРОТ

Еден напад на срцето ништо не значи — велама а знам дека не е еден и дека не беше прв, поправо знам дека она што го видоа затворениците во дворот на затворот не беше напад на срцето. Одамна е иструлен, му е изгниена и мршата и крвта, само некое чудо (се шири низ затворот) го одржува на нозе, а тоа чудо (јас знам и уште некои знаат) е алкохолот. Секој ден испива безмерено многу алкохол и постојано заудира на алкохол. Со него, со алкохолот, ги ублажува болките и ја сокрива болеста. Не оди да се лечи, зашто знае дека е неизлечив и Зашто не сакам да скапам, вели, некаде во болница, завиткан во чаршафи, како пеленаче. И уште вели Не смеам да си допуштам да изгниам подалеку од Ѓубрево со кое во тек на толку години се крвев и на тој начин да ја испуштам шансата што ми се пружа: во сеќавањето на буништево и во сеќавањето на *Колонијата* да останам таков каков сум навистина, строг и неумолив докрај. И после, кога ќе ме нема, ако умрам овдека внатре, во затворов, вели, ќе останам надвиснат над судбините на Ѓубрињата и ќе ги притискам како жива и застрашувачка опомена, како мора, како нешто според кое тие ќе мораат да се рамнат и од кое ќе стрепнат.

Напред, меѓу нас, е масата, зад неа столот и дури потоа доаѓа тој. Застанат зад столот и малку свиткан и подаден нанапред и спрема мене, со двете раце се придржува за потпорката на столот, а назад, помеѓу мојот грб и затворениот прозорец, спуштено од таванот право прудолу и без набори до подот виси пердето. Дебело е, и тешко е, и темно е, од кадифе. Но низ некој процеп и преку моите рамена еден топ светлина, која не е жолта и која е модросивкаста, со боја на извалкан мразулец, пука право во

него, поправо пука само во дел од сето она што е тој и што е најмногу тој — му го осветлува долниот дел на лицето, од врвот на носот надолу: но ноздрите, преградата меѓу нив, устата, која е тенка исушена и со таква боја одвај да може се разликува од бојата на другата кожа на лицето, долната вилица, која е издадена нанапре, и која е широка и јака, па предната страна на вратот, односно гушата, која е старечка и избрчкана и дел од градниот кош, кој е облечен во бела кошула и кого вратоврската, темнодра, го располовува. Неговата уста постојано се отвора и е во постојано задоцнување зад гласот што излегува од неа — едни пати зачестено и шумејќи низ тапацираната тишина во канцеларијата, другпат проретчено и во вид на срчени скокалчиња кои паѓаат едноподруго и едно на друго и кои свечејќи отскокнуваат од кожата на тишината која, пак, и таква, тапацирана, не е мртва и питома, туку е дива и накострешена.

— Од кој и да е овдешен од ѓубриштево или надворешен, ти единствен имаш изгледи, за тоа и те подготвував, еден ден да ме наследиш. Јас ти ги открив и ти ги покажав патиштата и методите, ти ги преодолеа сите искушенија и покажа упорност и жестина. Еден ден ќе има помалку ѓубре околу тебе, добар дел од него јас сам исчистив, но дотогаш, до денот во кој ќе ме замениш, треба да се биде трпелив и треба да се продолжи како досега.

Се исправува и се истава од столот и по чекор два наназад се свртува спрема шкафот кој е сместен покрај сидот зад него и кој не се гледа во темницата но за кој од порано знам дека се најдува таму, до сидот, залепен на него. И уште знам дека сега ќе го отвори шкафот, ќе извади од него шише со ракија и чашка, и кога со шишето и со чашката пак ќе се врати кај масата, и кога ќе ги остави

нив на масата, ќе ми рече да си одам. Така и се случува, ги остава шишето и чашата на масата и гледајќи во нив а не во мене ми вели:

— Оди си сега.

ХРУШЧУГА

— Се плаши — му велем на чуварот и уште му вели: — Сите вие што живеете од неговата милост се плашите сега за себе и се плашите што ќе стане со вас после, кога тој ќе умре.

— Ништо нема да се случи — вели чуварот кој зашто зеленилото за миг се повлече и се извиши, престана со двете раце да си ја притиска капата на главата и двете раце ги спушти и ги положи на автоматот во skutот но кој сега стигнува со левата рака да си ја сочува капата од зеленилото кое одново се пресиѓа да му ја грабне додека тој со десната го придржува автоматот во skutот, а кога тој и неа и десната заедно со автоматот ја испратува на помош на левата, и тоа, зеленилото, се повлекува и се извишува.

— Ништо нема да се случи — вели чуварот имајќи ги сега двете раце положени во skutот врз автоматот.

Чуварот е млад и зашто е русокос и зашто е мазно избричен, се чини уште помлад, дали ги има наполнето сите дваесет, но тој околу устата и во очите има нешто што е тврдокорно и што е поѓано, што е ѓубре.

ЈАКОВ

Високо над автомобилот и преку него зеленилото се пресиѓа кон себе од едната страна и се пресиѓа кон себе од другата страна; пресиѓајќи се кон себе од двете страни тоа постојано одмотува еден ист појас од небото кој е нависнат толку широк колку еден појас, кој е сив и кој не е густо исплетен туку е мрежест и просирен. Светлината што се цеди право одозгора и право од небесниот појас, исто е сива и просирна, но кога ќе падне во усекот од зеленило таа не останува сива и просирна, станува металнозеленкаста наместа дури и црнозеленкаста и влажна е. Па, сепак, колку повеќе очите свикнуваат на неа, толку повнимателни стануваат толку полесно и толку во поголем број откриваат суви гранчиња и бели и светливи жилички на опачината на лисјата. И зашто е зеленилото, од двете страни на патот, толку густо, небаре сидано, ги нема оние модри парчиња што ждраќаа одвреме навреме од зад грбот на чуварот, а за кои ние мислеваме дека се делови од река.

И тогаш кога јас помислувам на нив, на деловите од реката, и кога помислувам дека и другите мислат на нив така како јас што мислам; или дека нивната модра и ведрата боја стана немоќна да се пробие низ густижот и да допре до нас, или дека патот го измени својот правец и се оддалечи од реката, се огласува Хрушчуга:

— *Газдата* никого не саќа — вели — а вас, неговите, ве презира — му вели направо на чуварот и се испружува помеѓу своите колена и се издолжува нанапред и легнува со челото и со градниот кош на подот на каросеријата а рацете ги раширува далеку од себе. Со едната со левата го држи ситото за да не падне врз него, врз грбот негов, а десната преку стапалата на Јона, кој седи веднаш до него и кој гледа

во небесниот појас, ја има спружено дури до десното стапало на Андреа, кој, пак, седи меѓу Јона и Лазара и кој загледан во раката на Хуршчуга размислува дали тоа Хрушчуга се обидува со врвовите на прстите да го достигне врвот на неговиот износен затворски чевел и дали треба тоа нешто да му значи. До Лазара, последен, — петти седам јас, Јаков, кој сум русокос и кому, зашто сум свештеник и сликар аматер, оставена ми е брадата. Јас исто гледам во раката на Хрушчуга и сум силно импресиониран од неа — огромна лопатеста глуждлива и влакнеста, кога би се зафатил да ја сликам си мислам, би направил да личи нестварно чудовишно.

ЧУВАРОТ

Животното не е начисто што прави тоа Хрушчуга. Исправено на предните ја врти главата де лево де десно, де со левото де со десното око се загледува во него и ги чуле ушите и наслушува, па се исправа на сите четири и оптегнато преку рачките на лопатите заредува едно и подруго мноштво вауа над главата на Хрушчуга а таа црна кадрава и огромна и цврста изгледа кобно, сверска, и го плаши.

Опасен е овој Хрушчуга, си велам и со двете раце го притискам автоматот во skutот и не се обидувам да го смирам животното. И уште си велам При секој претрес во неговата сламарица најдуваме нашилени предмети од метал со кои може да се убива и кои тој досега навистина

никогаш не ги употребил но со кои постигнува и чуварите и затворениците да се плашат од него. И оваа негова керефекија, си велам понатаму, може да значи вовед во нешто опасно, како и сите поранешни што значеа исто — предизвикување на неред.

ХРУШЧУГА

Пазејќи со ништо да не го предизвикам животното што си уште ми лае над глава, полека како да сум од гума, се собирам наназад и собирајќи се наназад челото и градниот кош ги одлепувам од подот на каросеријата и почнувам полека да се кревам нагоре и кревајќи се нагоре десната рака ја влечам кон телото а со левата го држам ситото. Во еден миг, кога сум кренат и свиткан над колената, сам себеси си заличувам на рането орлиште, на орлиште со едно скршено крило, кое и такво, со едно скршено крило, се спрема да полета — ќе замавнам со едното со здравото крило, и чинам, и сега, овој миг, ќе одлетам.

Сосема се исправувам и се враќам во поранешната положба: телото, со грбот, го потпрувам на оградата на каросеријата, главата со тилот ја потпрувам на горниот раб на оградата, десната ја положувам со дланката на коленото од нејзината страна. Лицето, од што ми е наполнето со крв, ми е набрекнато и ми е црвено, очите ми се влажни и ми светат црвени, и челото ми свети црвено. И не велам ништо; потсмешливо го гледам животното пред себе кое веќе не лае и кое е наполно збунето од моето однесување.

— Вау — му се врекнувам изненадеж.

Вау, вау. вау, заредува тоа безброј пати на мене.

— Робу, слуго затворска — го навредувам. И уште му наредувам: — Марш, на место, скоту!

Животното како да е навредено, како да одбива да го продолжи разговорот со мене чие однесување не го разбира; ми го свртува задниот дел на трупот и имајќи ја опашката вовлечена меѓу задните, се враќа покрај нозете на чуварот. Таму, душка и избира место на кое потем ќе легне или само ќе седне врз задните и опашката и исправено на предните и свртено кон нас затворениците, ќе 'ржи на нас застрашувачки.

ЈАКОВ

Зеленилото сега веќе не е густо, како сидано, поправо сега тоа и не е зелено диво и погано. И од едната и од другата страна на патот, исправени еднородно и залепени едно со друго и на кои корупките им се сиви дури и црни и испукани, полазени од бршлан и лишаи се извишуваат високо над автомобилот столетни стебла и високо таму угоре над него го затвораат погледот кон небото. Та така сега и усекот од зеленило веќе не е усек од зеленило туку е тунел кој прав како копје се пружа далеку напред пред автомобилот и далеку назад зад автомобилот и таму, на краевите, така завршува — прав и нашилен како копје.

Внатре во тунелот не е темница, самрачно е и зрачно, како да е рано наутро, пред осамнување, или навечер, кога сонцето зашло но вечерта сѐ уште не прекршила. И глуво е, се слуша само тропањето на автомобилот и само тропотењето на лопатите.

И зазорно е.

Лево и десно од автомобилот и долу на земјата, покрај корените на стеблата, скапуваат мртви лисја и шират тежок влажен и загушлив мирис на иструлено, на мртво. Низ нив, низ лисјата паднати на патот, овде-онде испружена е по некоја црна влажна и исто мртва гранка, и низ нив, низ лисјата, и овде — онде потерало и по некое ниско купчесто и нездраво зеленило. Ова не можат да го видат другите затвореници — седат ниско, на подот на каросеријата, а главите со тиловите им се потпрени на горниот раб на оградата на каросеријата па тие со душите и со телата се бесат на таванот на тунелот прикачени за своите погледи. Ова можам да го гледам јас кој седам последен, петти, и уште може да го гледа чуварот кој седи повисоко од нас, на дрвено столче, покрај оградата од таа страна на каросеријата, и кој допирајќи ја неа со долната половина на грбот, во skutот со двете раце го притиска автоматот а нозете постојано и нервозно ги преместува и постојано и нервозно се загледува де назад де напред, преку кабината на автомобилот, но ниту му паднува на ум да погледа и да види што има долу на патот.

ЧУВАРОТ

Бездруго поради што е самрачно и зазорно, бездруго поради сомнителното и малоумно однесување на

Хрушчуга, кое може да биде и вовед во нешто опасно, бездруго поради безразложните и злокобни лаења на животното, бездруго — бездруго поради сето тоа и поради уште многу друго што ми навира во главата и кое уште и недомислено се изматува само со себе и само од себе се распрашува, се чувствувам неспокојно. Поправо, се чувствувам јадосан и се чувствувам како тогаш кога си дојдов, поправо како тогаш кога *Газдата* ме донесе дома со лимузината и ми го покажа татко ми убиен. Целиот сум зовриен и во истото тоа време утрнат од гнев, од болка, од беспомоќност, од несреќа која со секој изминат миг поприма облик на неподнослив очај. Се плашам да не се случи истото што се случи тогаш, над трупот над мојот убиен татко, да не избувнам непромислено. Тогаш бев малечок, и изгубен, но овојпат, зашто сум вооружен, тоа може да има погубни последици по ѓубрињава пред мене. Може да ги чини животите.

ФАНА

Другиот ден по убиството го закопавме татко му. Не беше тоа закоп како сите други рударски закопи. Освен директорот на рудникот, стариот инженер, лекарот и некои службенички од *Управата на рудникот*, никој друг не присуствуваше. И не свиреше рударскиот оркестар, туку само камбаната биеше и само свештеникот чатеше. И додека тој чатеше, гробот спремен за да го прими насила усмртениот, црн и влажен и отворен, изгледаше грдо, изгледаше сосема бесмислено и сосема сосема конечно.

Сосема грдо и сосема бесмислиеи беше и зеленилото во гробиштата, кое и не беше зелено, туку само зазеленето, и кое повиено од вчерашниот олуен порој и искинато од него, се паваше лелеано од утринскиот стивнат ветер.

Стоев отапена над гробот и во мојата десна рака ја држев неговата лева. Заборавена дека неговата рака е малечка и слаба, ја стискав силно, скоро му ги здробив прстињата. Но тој ниту еднаш не повте да си ја извлече. Барем со знак, со некој грч ако не со збор да ми дадеше на знаење дека силно му ја стискам раката и дека го боли да му ја стискам толку силно. После му ја пуштив. После, кога го спуштија ковчегот во гробот и кога јас се наведнав и зедев земја за да фрлам врз ковчегот во гробот, му ја пуштив раката. А после, откако ја фрлив земјата врз ковчегот во гробот и додека изговарав *Нека му е лесна земјата*, забележав како ги шири прстињата; како ги шири, како ги издолжува и како ги собира прстињата, криејќи ја раката зад грб. Го видов тоа и уште повеќе ми се скрши срцето за него. Покрај што му е нанесена грда и неизлечива болка со убивањето на татко му, сега, кога е останат без татко, без заштита, си реков, секој никаквиц ќе може да му нанесува нови болки и нови навреди — кажувајќи му дека татко му си го добил тоа што си го заслужил. Си реков така и повеќе не го фатив за рака. Си помислив дека ако му ја земам одново раката, може да се случи одново да се заборавам па одново да почнам да му ја стискам силно и повеќе не го фатив за рака. Додека другите се наведнуваа и земаа земја и додека тие земената земја ја фрлаа врз ковчегот во гробот изговарајќи *Нека му е лесна земјата*, јас моите раце ги држев мирно, со дланките една преку друга и спуштени и положени дури долу, на долниот дел на стомакот. Но после, кога си појдовме за дома, го фатив за рака и повеќе не го испуштав.

Ни по пат ни дома, ни кога ќе готвев во кујната за него — јас веќе и заборавив на храна — ни кога ќе стоев пред затворениот прозорец во собата од кај улицата не му ја испуштав раката, а неговата рака, малечка и слаба, беше сува и како разболено животинче гореше и се тресеше во мојата. А на улицата не беше живо, ни толку колку порано. Портите и прозорците на рударските домови беа затворени и зад нив рударите и нивните семејства заплатени. Само војници и само пандури патролираа од рудникот до училиштето, кое, тие денови, како и рудникот, не работеше. За сѐ што се случи и за сѐ што се случуваше, и зошто се случува сето тоа што се случуваше знаев повеќе од сите други во *Рударската населба*, или знаев исто толку колку што знаеја и сите други во *Рударската населба*, но не постоеја услови барем нешто од сето тоа да се каже и не постоеше барем еден на кој можеше да му се каже тоа а тој да не ги искористи против тебе. Затоа се затворив во себе но останав цврсто и потајно решена работите да му ги кажам нему — кога ќе стане возрасен и кога ќе може да ги опсудува сам, само со својот ум, и независно од другите. Сега е малечок, си велев, и може погрешно да ме разбере, или може никако да не ме разбере. И тука, на тоа место, додека го чекав да порасне, работите ме испревариле а јас и да не знаев за тоа. А кога дознав и кога се обидов да ги прстигнам, или само да го изменам нивниот ток, се случи ова кое е и денеска а на кое му предодеа многу други работи што ги знаев — за разлика од другите што не ги знаев — и за кое, зашто не сторив ништо за да ги попречам работите што ги знаев, првиот виновник сум јас. Бев разумна, се направив многу умна. Тогаш.

Уште се немаа навршено месец дена од закопот на татко му, уште водејќи го него за рака утро на гробот, не

во склад со обичаите за да однесам пресна вода, за да запалам нова свеќа на местото на догорената, или за да ги заменам овенатите цвеќиња со нови и весели, туку дека единствено него, човекот внатре, во гробот, насила усмртениот, тие денови најмногу го сакав и го почитував, повеќе од сите живи и повеќе од кога беше сам тој жив — кога во *Рударската населба* дојде обичен товарен автомобил и тоа малку што го имавме од страна на покуќнина го натоварија во каросеријата на автомобилот а мене и него внатре, во кабината на автомобилот, и не однесоа во *Затворската колонија*. НИ сместија најгоре во една долга сива и грда трикатница, во едноособен стан, туку речи наполно издвоени од другите станари, а за издршка ни ја оставија, во полн износ, платата од татко му, нешто како пензија и како социјална помош воедно. За тоа, што ни ја оставија платата од татко му, можев да им бидам благодарна, можев да им бидам благодарна уште и за нешто, за него: овдека, среде затворските службеници и нивните семејства, си мислев, не му се заканува никаква опасност од незаслужени навреди, нема кој да му рече дека татко му си го добил тоа што си го заслужил Така и беше, никогаш не си дојде расплакан или со поплака дека некој му рекол вакво нешто или слично на ова нешто. За луѓето од *Затворската колонија*, тоа, некој да си ги предава другарите, особено ако се тие побунети рудари, беше работа сосема наместо. Ова нивно накарадно и навредливо мислење го открив во ретките и кратките и краткотрајните разговори што ги имав со сосетките на скалите и во разговорите што ги имав со другите жени од *Колонијата* во единствената продавница на колонијални стоки. Но тоа што постапија така со нас, просто НИ грабнаа и не отселија од *Рударската населба*, ме направи крајно на доверлива, особено спрема него, спрема *Газдата*. Тоа, да НИ иселат од

рударската населба и да ни ја остават во полн износ платата од татко му, била негова работа, а јас го знаев тоа што го знаеше и тој и кое го знаеја и сите други: *убиството на татко му на малиот не паѓаше на душа на рударите, туку на некои други и убоги души, убоги како неговата, како душата на Газдата*. А може тоа и не беше намерно убиство, може беше несреќен случај, па, според тоа, немаше зошто рударите да ни се одмаздуваат мене и на малиот, и немаше зошто тој да ни заштити од нив на тој начин, што ни тргна од нивниот дофат. Но сето тоа добро му дојде нему, и на тие од *Управата на рудникот*, и на тие, поврзаните со нив однадвор, добро им дојде сето тоа. Убиството на татко му го товарија на рударите, неколку мина затворија, другите, за да им ја олеснат положбата на затворените, се вратија на работа. Тоа што преку трупот на татко му си се сврши мирно, и тоа што татко му беше потврден како долнопробен и дребен предавник, силно ме потресе. Но уверена дека си уште е малечок, и дека може погрешно да ме разбере, или дека може никако да не ме разбере, продолжував трпеливо да чекам да порасне па тогаш, кога ќе може сам да ги опсудува работите, нему да му ги изнесам. И тука, на ова место ме испреварија настаните и се случи ова кое е и денеска.

Меѓувреме *Газдата* успеал да го преобрати. Успеал да го наполни со омраза спрема рударите и спрема сите други луѓе со поинакви занимања, од оние, врзаните за затворот и за власта. За него, за *Газдата*, чесни занимања беа само тие, врзаните за затворот и за власта, а сите други луѓе, со подруги занимања, беа само губре на кое само се чека да падне под удир на законот и да му биде предадено нему, на *Газдата*, на *превоспитување*. Успеал да го наполни со омраза дури и спрема мене — бивша кафеанска

пеачка! И успеал да го увери дека татко му навистина правел така како што се прикажувало, ги потскажувал рударите на *управата на рудникот*, и лично нему, на *Газдата*. Но додека татко му тоа го правел со право, зашто бил честит човек и зашто тоа било во склад со законот, рударите него го убиле без право, зашто биле ѓубриња и зашто биле криминалци кои работеле против законот и против *Управата*. Кога го слушнав ова од него, од устаат на малиот, сѝ уште детска, и сѝ уште натопена со млечно црвенило, сѝ ми се заврти пред очи. А кога се сталожив и кога се доведов во положба одново да можам да размислувам и да зборувам, долго одбирив што да му речам и му реков — Бај, бај, малечок. И уште реков — Чао, малечок. Ми беше жал за него, жал што го напуштам, го сакав; знаев дека меѓу него и мене ќе остане нешто засекогаш непрекинато, ако не од негова тогаш од моја страна, но не можев и понатаму да останам со него, таков. Се согласил да го смета татка си за никаквец. Се согласил Дамјана, чиј облик, ум, говор и срце, бог, да постои, би ги зел и би тргнал да го менува ова што го создал на своја и наша несреќа. Се согласил Дамјана да го смета за долнопробен предавник! Му реков — Бај, бај, малечок. И му реков уште — Чао, засекогаш, малечок.

ХРУШЧУГА

Низ отворената врата и низ отворените прозорци, кои се засенети од лозницата и кои се засенети од багремите во дворот, испрашено и усмрдено од издувните гасови на возилата кои протутнуваат покрај дворната ограда, која е метална и која е полазена од бршлан, во

кафеаната влегува пладнето и со себе ги донесува уличните шумови и гласовите на некои рибаријадичари: ја поминале ноќта на реката и оттаму, изутрина, се вратиле со богат улов па сега се гоштеваат со пржени риби, шприцери и фаленици. Таму, под лозницата во дворот, седат уште некои градежни работници, некои службеници од општината, која низ отворениот прозорец се гледа двокатна и од другата страна на улицата и вапцана со боја на прекапена јаготка, а внатре, во кафеаната, има студенти, има некои расипани девојчишта, шофери, војници и уште некои за кои не може да се рече ова или она работат. Сите нив ги забавувам јас, Хрушчуга. Поткачен на импровизиран подиум, (кој се најдува во левиот кош веднаш кога се влегува од вратата и од каде, низ отворените прозорци и низ отворената врата се гледа надвор, и од каде, преку главава на пијаниот линиски пандур, кој е потпрен на шанкот, се гледа внатре во шанкот) свирам на гитара и пеам песни што сам јас и на брза рака ги составувам. Не се тоа бог знае какви песни, длабоки и умни, и ниту мелодијата не им е дотерана, но шеготни се и ја погаѓаат целта — пијаниот линиски пандур.

Назад, зад мојот грб, со евтини земјени бои на сидот нацртана, грдо и грубо, важно цицлеста и газлеста, гола жена, која на рамена носи крбло со вино, а напред и пред мене и преку главите на гостите и преку главата на пијаниот линиски пандур, од другата страна на шанкот, има друга жена, која е вистинска и која е една од оние заради кои и сите други грдотии, кои во најтоплото меѓу нозете зреат смоква и кои се облекуваат во фустани, ги викаат жени. Заради неа го изменив сиот свој живот — веќе цело лето како ништо не сум украд, никого не сум излажал и со никого не сум се степал. Му се главив на стопанот на кафеанава и ги активирав другите, скриените

свои таленти — смислата за составување на шеготни песни и смислата за свирење на гитара. Ја освоив уште веднаш, уште првиот пат кога натрапав на неа, во кафеанава, но и понатаму **И** се додворувам. Тоа, додворувањето, мене ми е во крвта а нејзе **И** се допаѓа така, и понатаму да **И** се додворувам. Женско е и знае дека на тој начин, допуштајќи ми постојано да бидам покрај неа, постојано ме има под свое, а тоа, секогаш да ме има таа под свое, мене ми се допаѓа. Циганин сум и Маџар сум, а тој, со онаа негов проклета глупава пандурска натрапничавост, треба да знае дека за човека не е ништо толку добро од да го држи под свое жената што тој сака да го држи таа под свое, зашто на човека никој толку не му простува колку што му простува жената што го држи под свое. Знам што ќе му сторам; го слушам како се фали дека сите овдека се плашат од него, дека овдека нема таков кој не се плаши од него, и знам што ќе му сторам. Ќе го шибнам со клоца таму каде што ќе го здоболи најмногу, меѓу нозе, и кога ќе офне од болка, и кога од болка ќе се свитка вудве, пак ќе го шибнам со клоца, в стомак, јали некаде другаде. Со клоца ќе го шибнам и третпат, в лице, можеби, и ќе скокнам врз него со двете, еднаш, двапати, па ќе му ја летнам низ врата. За еден Маџар и за еден Циганин секаде ќе се најде скровиште за некое време, за месец, два, додека да помине потерата. Ако има среќа, таа и ќе помине за толку, за месец, два, а ако нема, на еден Маџар и на еден Циганин никаде нема да му биде толку лошо колку што му е лошо таму каде што не може да истрае да му прават неправда.

Циганин сум и Маџар сум

а тоа е повеќе

*од едно проклето пијано пандурско право —
да смее да ме зафркава,*

запејувам јас а тој со она негово проклето глупаво а сега и пијано пандурско право да смее на секого да му кажува што да прави, се свртува и ми се вкренува Замолчи! Но јас не замолчувам и тој појдува кон мене. Патем својот проклет пандурски ремен, кој е црн и кој е широк, од кожа, и кого тој го има свиткано вудве и закопчано, држејќи го за двата краја, за токата и за оној другиот го растегнува и го собира и плеска со него застрашувачки. Грижа ми е мене за неговиот проклет пандурски ремен и за тоа што прави тој со него, може да го изеде ако сака, а оние кои ме знаат подобро од што тој ме знае и кои знаат што ќе се случи, забележувам веќе уште сега се однесуваат како никогаш да не се случило во нивно присуство она што има да се случи само по миг, два.

*По раѓање и по нарав
Циганин су и Маџар сум,
лично Хоргоши Јанош;
во моето Крштенине,
матичарот мој запишал така:
Пандуру, чувај се од раката
на Хоргоши Јанош,*

пеам јас и пред тој да стигне да замавне со својот проклет пандурски ремен, со десната го шибнувам таму кај што го здоболува најмногу, меѓу нозе. И кога офнува од болка и кога од болка се пресвиткува вудве, со истата го шибнувам в стомак, и уште еднаш го шибнувам со истата, в лице овојпат, па со двете рипнувам врз него, еднаш, двапати, и кога помислувам дека сега треба да го сторам порано смисленото, да му ја летнам низ врата, сѝ ми се разјаснува — проклето гадно сум се заебал, проклето пан-

дурски подло ми наместил стапица пијаниот линиски пандур: дузина други пандури, на вратата и на прозорците, со извадени палици ме чекаат мене и мене ми останува уште само тоа да можам да се сетам дека проклето гадно сум се заебал, проклето пандурски подло ме наместиле.

ЧУВАРОТ

Се истура пороен дожд и ја претворува улицата во буица, која сѐ уште и сѐ уште нараснува и ми ги лиже врвовите на чевлите и се заканува да ме свалка, да ме однесе. А изутрина, кога појдов од дома, тоа беше може само пред дваесетина минути, ниту не можеше да се насети дека ќе заврне и дека олку поројно ќе заврне. Навистина, таму, над рудникот, небото беше облачно и ниско паднато, но си помислив дека е тоа облак од оловна прашина, или дека таму, над рудникот, сѐ уште не е сосема разденето, па потрчав прудолу кон училиштето, завардувајќи патем да здогледам некого од другарите. А кога стигнав на училиште и кога ја најдов заклучена училишната порта, и пред да успеам да помислам што и да е, таму, над рудникот, севна, забавоти, потоа се истури небото, и тука и таму одеднаш, и ме зароби под стреата на заклучената училишна порта.

Залепен со грбот на неа и стискајќи се во неа, силно престашен, ми иде да заплачам и ми иде да викам за помош, но како никого нема во близина, околните порти и прозорците на околните куќи се затворени и врз нив се спуштени дрвени капаи, ги стискам тупаниците и си го стискам срцето внатре во градите и се молам да стивне бурата, да скипне буицата, или некој или нешто да помине оттука и да ме избави.

И не забележувам: голема црна лимузина веднаш пред мене, веднаш до моите нозе, силовито закочува и сиот ме облева со валкана вода. Додека да стигнам да си ги избришам лицето и градите, *Газдата* ја подотвора вратата и не подавајќи ја главата надвор ме прашува дали знам кај живее Дамјан, инженерот? Син му сум, велам и си мислам дали ќе се сети да ме земе во лимузината и да ме одвезе дома, кога веќе ме прашува за татко ми. Уплашен дека нема да се сети да го стори тоа, дека ќе ми побегне, ја зграпчувам вратата за горниот кош, ја држам цврсто и ја тргам кон себе. Јас ќе ве однесам, викам, не е далеку, право пругоре. Влегувај, ми наредува и ми прави место на столчето до себе. Внатре, во лимузината, покрај нас двајцата и шоферот, назад на задното столче има уште тројца, заушувам со едното око, а лимузината јури низ буицата и спроти неа, а буицата напред и од страните ја заплискува со валкана вода.

Дома, во гостинската, татко ми е испужен на рударско носило и искрвавен е и мртов е. Тоа толку ме погодува и толку ме поразува, што дури не успевам ни да вреснам, иако ми се сака, чувствувам силна потреба, внатре, во душата, да го сторам тоа. Се отпуштам на колена од другата страна на носилото, спроти Фана, и гледам како таа, онемена, со влажна крпа му ја брише крвта од челото и од лицето на татко ми. Тоа го прави толку внимателно, двај допирајќи го со крпата. Нејзината нежност спрема татко ми ме трогнува и почнувам да се одздравувам, почнувам да станувам свесен за слученото и болката почнува да оживува внатре во мене и почнува да се обликува, но за да вреснам, како што ми иде, како што ме тера однатре, ми пречи присуството на другите — нив, никогаш не ги сакав: директорот на рудникот, стариот

инженер, рударски лекар, неколку службенички од рудникот — сите нив и татко ми ги мразеше, од дното на душата. Некој од нив, директорот, објаснува, на *Газдата* му објаснува, дека тоа одамна што се подготвувало во рудникот и што се очекувало, денеска, поради бурата, ненадејно избувнало и никаквеците го сплескале татко ми. Зашто бил *итрајкбрехер* и зашто бил *доушник* на *Управата на рудникот*. Ова, *доушник*, разбеснува бура од гнев во мене и го нападнавам никаквецот и да го удрам, го удирам со двете тупаници, по стомак. За да го достигнам по градите, или по лицето, малечок сум.

ХРУШЧУГА

— Јасно ти е — велама имајќи ја главата потпрена на оградата на каросеријата, поправо имајќи го тилот потпрен на горниот раб на оградата а погледот закачен на таванот на тунелот од зеленило и на него, на погледот, како на чингел се имам целиот себеси обесено.

— Замолчи — ми вели чуварот низ стиснати заби и продолжувајќи да ги стиска забите во истото тоа време со двете раце го стиска и автоматот положен во skutot. Она што е погано и што е губре околу неговата уста и на неговото лице, зеленее и жолтее; жолтеејќи и зеленејќи се измешува, станува жолтозелено и станува опасно.

— Замолчи — повторува тој тивко а песот кој со замижани очи и со заклопени и положени челусти на предните лежеше мирно покрај неговите нозе, се исправа на предните и не знаејќи зошто беше потребно да го стори тоа, зашто во автомобилот сè е во најдобар ред, збунето се облизнува и 'ржи.

Полека ја одлепувам главата од оградата на каросеријата, поправо тилот полека го одлепувам од горниот раб на оградата и уште пополека го растегнувам погледот од таванот на тунелот до животното пред мене — го гледам зачуден, како дури сега да го откривам неговото присуство во каросеријата на автомобилот. Потоа го пренесувам погледот од животното пред мене на чуварот пред мене и силно се изненадувам дека дури сега забележувам дека тој имал и очи и дека неговите очи се чудни: оние две нешта што би требало да бидат белки, всушност се две тешки оловни топчиња избраздени со тенки и црвени жилички од 'рѓа, а оние други две нешта би требало да бидат црнки, всушност се две дрвени полутопчиња, поправо два нелупени костена забодени внатре во оловото и со испупчениот дел свртени кон мене. Нешто слично како комбинација олово-дрво, си велам и продолжувам да го гледам право в очи.

— Само ти се слушаш — вели чуварот, престанувајќи да го стиска автоматот положен во skutot. Она што околу неговата уста и на неговото лице беше жолтозелено и што беше опасно престанува да биде жолтозелено и престанува да биде опасно; одново е само погано и одново е само погано и само ѓубре.

— Само јас се слушам — се чудам спокојно, спокојно седејќи на подот на каросеријата и со грбот потпрен на нејзината ограда; моите нозе малку раширени и свиткани во колената со цели стапала притискаат врз подот на каросеријата и со потколениците и бутовите прават два тапи агли, мојата десна рака со дланката го има поклопено коленото од својата страна, левата го прикрепува ситото и

мирува, главата ми е малку подадена нанапред а градниот кош и стомакот вовлечен навнатре.

— Знам што сакаш да кажеш — велама. И уште велама: — Сакаш да кажеш дека само јас зборувам а не дека само јас се слушам. Зашто само јас да се слушав, некој друг овдека не ќе ме слушнеше па ни ти и тогаш не ќе можеше да ми речеш дека само јас се слушам. А еве јас што сакам да ти речам:

— Јасно ти е; по смртта на *Газдата* ќе останеме сами ти и јас очи в очи; со тебе и со сите како тебе, јас и сите овие овдека и сите тие таму и секаде каде што се исти како нас, ќе останеме сами очи в очи со тебе и со сите што се исти како тебе?

Велама вака и одново и брзо ја потпрувам главата на оградата на каросеријата, поправо одново и брзо тилот го потпрувам на горниот раб на оградата. Сега главата со лицето одново ми е свртена спрема таванот на тунелот на кого одново го закачувам погледот на кого како на чингел одново цел јас се закачувам и се бесам виснат прудолу. Сличен на страшило, без душа, без ум. И во износена затвореничка облека, од грубо платно.

ЈАКОВ

Од под задните тркала на автомобилот тунелот од зеленило сеедно и сеедно израстува прав како копје, кое од едната страна, од онаа со која лежи на патот, е плоснато и рамно, и далеку назад зад автомобилот така завршува прав и нашилен како копје, а напред и блиску пред автомобилот

неочекувано го пресекува нешто што одовде се потскажува како *магла* а кое и не мора да биде магла. Може да биде *чад*, *прав*, *пареа*, или нешто што и да е за кое одовде ти се чини дека е *тоа* што си мислиш дека е, а кога ќе дојдеш до него и ќе заграбиш од него, ќе утврдиш дека не било *тоа* туку е *нешто* што ни на крајот на умот не ти доаѓало. Тоа не можат да го видат првите четворица затвореници; седат поредени еден до друг и како нанижани, главите им се потпрени на горниот раб на оградата на каросеријата, лицата свртени спрема таванот на тунелот, погледите искачени и закачени таму и обесени на нив висат тие прудолу тихи и обездушени, како кукли во затворенички облеку, како сламарици. Тоа го гледам јас, кој седам последен, петти: ако со броењето на затворениците се започне од предната страна на автомобилот, од кај кабината, прв е Хрушчуга.

Кога ќе ја свртам главата наназад, не одлепувајќи ја притоа од горниот раб на оградата на каросеријата, го гледам тунелот прав и нашилен како копје кое од едната, од долната страна, од онаа со која лежи на патот, е плоснато и рамно, и кога ќе ја свртам главата нанапред, постапувајќи исто како кога ја свртувам наназад, не одлепувајќи ја од горниот раб на оградата — само што сега, кога ја свртувам главата нанапред, зашто ми пречат другите глави, на затворениците, кои се една до друга наредени и како нанижени на горниот раб на оградата на каросеријата, морам да го истегнувам вратот наназад и во истата таа насока и наназад морам и главата да ја зафрлувам — го гледам *она* што го затвора тунелот и за кое сè уште држам дека со сигурност не можам да кажам *што е*. Истото тоа преку кабината на автомобилот и покрај

неа и од двете нејзини страни може да го гледа уште и чуварот: на другата страна на каросеријата седи на дрвено столче и зашто седејќи така, на дрвено столче, седи повисоко од сите што сме во каросеријата и повисоко од кабината на автомобилот, за една цела глава над неа, па може да гледа преку неа и покрај неа од двете нејзини страни.

Очигледно, она *тоа* што го затвора тунелот и кое од сите што сме во каросеријата на автомобилот го гледаме само јас и чуварот, нему му прави посилен впечаток од што ми прави мене. Не се ни обрнува наназад туку само гледа натаму нанапред и нервозен е: со шпицот на чизмата десна го шиба животното кое е испружено на подот на каросеријата пред него и на кое муцката му е заклопена и положена на предните и на кое очите му се замижани.

Автомобилот брза и се приближува до она *тоа* што го затвора тунелот и уште само миг, два, со тресок — мене ми се чини така, ми се сака да се случи така, иако и од самата помисла на тоа ми намовнува кожата — ќе се забуца внатре во него, а може и пред тоа, зашто од око на ништо не може да му се одреди точната мерка. Но, не; сосема тивко, то ест со сите оние шумови и тропотења што сам тој ги крева и што ги креваат лопатите, автомобилот се забуцува во она *тоа* кое е сега *ова овде* и со запалени фенери продолжува низ него, а тоа *не е магла*. Зашто ако оддалеку изгледаше металносиво, сега, осветлувано од фенерите на автомобилот, црвенкасто е и не е влажно. *А не е ни чад*, зашто не е топло и не шири загушлив мирис на запалено. Очигледно, *нешто е што неможе да се одреди што точно е и за кое не може да се каже дека ова или она го проузрокува*. Не допира шум на водопад кој паѓајќи од голема висина би растурал наоколу водена прашина, а нема ни трага од топол извор од кој би се ширела водена пара.

Нешто е за кое може да се мисли дека е мувла или пајажина, но не е ни едното ни другото, зашто не и ни густо ни неподвижно. Разредено и просирно, бесшумно се буричка внатре во себе и само со себе, и горе, на каросеријата на автомобилот; околу нас затворениците, околу чуварот и околу животното. Пројавувајќи некои особини на замаглено стакло, кое може да ги зголемува работите, ги зголемува главите и лицата наши, но не ги изострува, туку само ги замачкува и ги затемнува. Ги прави некако недообликувани, неевропски, како глави на Ескимии, или како глави на некои ним блиски народи, или, подобро, како глави на египетски сфинги — задумени и утрнети.

Ме обзема шубе. Ги чулам ушите да доловам некаков шум, ги напрегнувам очите да видам нешто повеќе од што може да се види, го шмркам гласно воздухот да натрапам на некаков мирис; или, воедно, и ослушнувам и се загледувам и мирисам да утврдам што е *ова овде и сега* што го затвара тунелот и до каде сè се простира навнатре и низ него. Размислувам дали да направам нешто со што ќе го предизвикам животното, или дали со удирање со нога во лопатите да се растропам и да ги натерам затворениците да обрнат внимание на *ова овде и сега* за кое јас не можам да се домислам *што е*, но волчакот ме испреварува во намерите:

Скокнува на сите четири и откако истресува неколку вауа, влечејќи ги опашката и муцката по подот на каросеријата и душкајќи гласно, неколку пати отшетува назад до задната ограда на каросеријата и напред до кабината на автомобилот, па се исправа со предните на оградата од сите страни на каросеријата, муцката ја подава нанадвор и квичи и 'ржи и се враќа пред Хрушчуга; поткачено со предните на рачките на лопатите истура, истура, истура врз него вауа.

Хрушчуга, меѓутоа, и понатаму останува мирен. Веројатно си мисли дека кога се патува низ ваква зашумена дивина мора еднаш да се загази и во *маглиште*. Само другите тројца ги одлепуваат главите од горниот раб на оградата на каросеријата, то ест само тиловите ги одлепуваат од горниот раб на оградата на каросеријата а главите ги задржуваат потпрени на неа и продолжуваат да седат на подот на каросеријата мирно и поредени еден до друг и како нанижани. Нивните нозе малку раширени и свиткани во колената со цели стапала притискаат врз подот на каросеријата и со бутовите и потколениците прават редица тапи агли, нивните раце мируваат секоја со дланката положена на коленото од својата страна, градните кошери и мевовите им се вовлечени навнатре а погледите потсмешливи и уперени во животното кое со предните е поткачено на рачките на лопатите и кое не престанува да лае, да лае на Хрушчуга.

ХРУШЧУГА

— Тоа што овие робови ги викаат волчаци, навреда е за волците кои се диви и слободни и кои не се затворски слуги и кои им се непријатели на луѓето — вела м држејќи го стапалото на десната исправено и со врвот износениот затворски чевел покажувајќи на животното пред себе. И после, додека продолжувам да зборувам, стапалото на десната го држам исправено така што само со задниот раб на излижаниот топук притискам врз подот на каросеријата:

—Зашто му се потчинети на човека и зашто ги извршуваат сите негови наредби, овие потрчковци ги

сметаат за интелегентни а тоа е некоја необјаснета потреба кај нив да се биде исполнителен и да се биде слуга. Да беа интелегентни, бездруго ќе знаеја дека животот во дивина и во заедница со нивните собаќа волците е подостоинствен и е морално почист од животот во компанија со човека и од животот на синцир. Впрочем, во однос на интелигенцијата ни нивните господари не стојат ништо подобро од нив. Од простата причина, што тие се најдуваат на другиот крај на синцирот. Еден човек, и еден цел народ воопшто, толку е поблиску до мрачната душа на овие кучишта и до нивната ропска психологија, колку успеал да ги усоврши методите на дресурата. Старо правило е воспитателот да мора да се спушти на рамништето на воспитаникот, ако сака да се закити со слава. Како инаку ќе го стори тоа, ќе го издресира некадарникот, ако и сам не ги има истите особини — ступидност, суровост, понизност и приврзаност. И уште велам:

— Да можеа овие лиоти да ја мирисаат слободата како што ги мирисаат трагите на побегнатите престапници, ќе останеа слободни како што се слободни нивните собаќа волците, чиј инстинкт за слобода и самопочит не успеваат да го истрошат сите и од секаков вид потери по нив. Од памтивек и — амин.

ЧУВАРОТ

— Ѓаволот те зел, ѓаволот те зел — вели Андреа кој е дрогаш, поправо кој е фатен и затворен за растурање на дрога. И уште вели: — Да не беше ти будалест и јас да бев Германец, ќе ме навредеше. Волчаците се најдобра германска раса кучиња и најдобра раса кучиња воопшто.

— Како јас што не сум повеќе Циганин и Маџар, и ти да беше Германец не ќе беше повеќе Германец. Јас и ти сме затвореници исто толку колку што животново пред нас не е волчак туку е затворски слуга, и исто толку колку што пандуров пред нас не е човек туку е пандур.

Вели Хрушчуга и според тоа како зинува и како останува зинат, бездруго сака да рече уште нешто но Андреа му упаднува во зборот и вели:

— Ѓаволот те зел, ѓаволот те зел. Ти си будалест, а и да не беше таков, кој знае дали пак ќе беше поинаков. Не можам да сфатам како тоа еден Циганин да ги мрази кучињата, кога не може да се замисли Циганин без куче — било тоа да му е другар или да лае на него.

Поради ова во кое упаднавме како во магла и низ кое се возиме како низ магла, со запалени фенери на автомобилот, Андреа и Хрушчуга разговараат како да се ставени под стаклено своно, под своно од стакло кое ги зголемува работите но кое и не ги изострува туку само ги замачкува и од под кое воздухот е извлечен. Јас и ги слушам така, како да сум ставен заедно со нив под истото тоа своно од стакло од под кое воздухот е извлечен, но само сум малку понастрана од нив — *гледам* дека зборуваат и *гледам* и што зборуваат но не и *слушам* што зборуваат. И наеднаш сфаќам: затворениците имаат право да не се тревожат поради ова во кое упаднавме како во магла и низ кое се возиме како низ магла, со запалени фенери на автомобилот. Тие мораат да отрпат сè и сè што не доаѓа од затворските прописи, туку однадвор, од волјата на околностите, и кое може да ги наруши затворските прописи а пак за тоа да бидат виновни тие, затворениците. Но нивнава измиреност со *ова овде и сега*, од која избива

решеност да останат измирени и со сè друго што може да ни се случи патем, и кое може да го измени моето однесување кон нив, ме загрижува. Нема сомневање, тие се проклето затворско ѓубре кое само на тоа мисли, да ме исмее, однесувајќи се секогаш спротивно на моето расположение. Но и да не беа такви, поправо и да не се превртливо затворско ѓубре, не сум сигурен дали пак не ќе ги мразев. Ѓубре се, сеедно дали затворско или какво.

АНДРЕА

Од Хоргоши и од тврдоглав се состои неговиот прекар, јас му го измислив — Хрушчуга: нешто како крушово дрво, како цепаница од стебло на круша, која е тапа без одсив и сирова и која сега, кога се возиме низ маглите, незапалена чади и ме наведува на весело расположение. Но не се поднесувам себеси таков, не ми се допаѓа кога и во такви тривијалности откривам можност за шегување. Го прекинувам разговорот со Хрушчуга и заинтересирано ја гледам маглата зад грбот на чуварот — таа бездруго и зад нашите грбови исто се однесува: ги лиже сидовите на тунелот кои и не се сидови, од камен, компактни, туку се стебла и растојанијата меѓу нив, кои и не се растенија туку пукнатини, ги исполнува со себе. Навистина сум љубопитен: ако веќе се возиме низ тунел, зошто не е темно, темно како во тунел? Поради запалените фенери на автомобилот или, на таванот на тунелот има илјадници ситни пукнатини кои не се гледаат и низ кои се пробива и се распрснува во туне лот светлина? Самрачно е

и зрчно е како при осамнување, како некоја соблазлива зора да изгрева од нас, затворенициве, од чуварот, од животното и згусната се крева пругоре и се сипе насекаде низ тунелот.

Одново го враќам погледот на Хрушчуга и одново се доведувам во искушение да паднам во весело расположение. Онака крупен, со уште покрупна црна и кадрава глава, и онака седнат на подот на каросеријата, со нозете свиткани во колената и со грбот потпрен на оградата, и загледан во животното пред себе, сиот чади, небаре е диво и недосегливо божество, небаре е жив тотем. Но не се поднесувам себе си таков, не ми се допаѓа кога и во такви, принудни положби откривам можност за шегување. Неговиот прекар, тогаш кога му го дадов, го имаше тоа значење на дрво, на пењушка, но после сам тој, со своето однесување, ја испразни од него таквата содржина и го исполни со оваа која ја има и денеска — шеготна.

Кога го донесоа во затворот и го сместија во нашата соба, на креветот под мојот, не поминало многу време откако го затвориле. Сè уште беше помодрен и потечен од тепање, и сè уште непривикнат на фактот дека *она* таму, надвор, што го викаат *слобода*, за него е *минато*, и таму и овде, па со сите средства го бранеше своето достоинство, својата гордост, својата личност постојано истакнувајќи дека е Циганин и дека е Маџар, *дека е лично Хоргоши Ланош*. Ти си Хрушчуга, обична крушова цепаница, кога не можеш да сфатиш дека ако продолжиш така овие овдека ќе те убијат — му реков еднаш кога и јас и сите бевме загрижени за него и не бевме сигурни дали ќе преживее: ужасно претепан го донесоа пандурите во собата и го пласнаа на подот. Но тој како онаа фантастична птица што се раѓа од сопствената пепел, се поткрена на лактот и ми рече, смеејќи се:

— Јас и ти сме во посреќна положба од другиве, секогаш ќе имаме една причина повеќе да се обидуваме да побегнеме одовде. Професорската кариера и мојата секогаш ќе можат да се продолжат од местото каде што биле прекинати. Јас сум Циганин и Маџар, лично Хоргоши Јанош.

ЛАЗАР

Зашто не е утешно да се знае дека по смрта ништо не останува од човека, јас, откако ќе умрам, ќе се сторам жаба. Така нема да се изгуби човекот, нема да се изгубам јас, Лазар, само обликот ќе си го сменам, а *тој личеше на нешто или на некого кој убива жаби*. Ќе се населам некаде во некој благ крај каде што нема зима ни есен туку само пролет и само благо лето и нема да живеам во море или во езеро туку во река во вода која тече низ поле и само ноќе и само кога ќе грее месечина ќе излегувам на брегот. Ми се случува да видам месечина осамена и обична среде бел ден и среде јасно небо и тогаш воопшто не е убава. Но ноќе, кога на црна основа блеска месечина и кога на црна основа блескаат ѕвезди, месечината е неискажливо убава а тој *имаше широки стапала обуени во црни и тежки цокули кои не беа измачкани со крв но со нешто што потсетуваше на исушена и побелена крв останата врз нив од нешто што било изгазено и слочкано* и јас престорен во жаба и сокриен во тревата на брегот и исполнет со вечноста во мене и исполнет со вечноста околу мене ќе ја гледам и ќе **И** се насладувам. **И** нема да правам како што прават сите други жаби, нема да прекам; ќе бидам тих, а преку ден ќе бидам

нурнат длабоко во водата и ќе бидам притаен блиско покрај брегот. А кога излегов од под колата, тој беше потпрен на вратата и беше наведнат над *неа* и јас му реков дека е сè во ред и дека без грижа може да ја вози. Но кога по половина час во гаражата стигна вест дека на прудолништето не можел да закочи и дека треснал во оградата на мостот, никој не можеше и да каже дали се на лице место и сосема мртви и јас се сетив дека *нејзините нозе беа убави долги бели и мазни и дека како што ги гледав онака легнат под колата, подадени низ отворената врата и свиткани во колената се извишуваа право пругоре*. Тогаш ми стана криво за *неа* и ми стани жал за *неа* и се расплакав: плачејќи им реков дека *јас ја убив неа сакајќи да го убијам само него*, но дека никој од нив не беше некој кој по смртта ќе се стори ова или она, беа смрдливо и непрепознатливо мноштво, никој и не можеше да ме сфати и ме тепаа. *А јас знаев дека има природни жаби кои се раѓаат една од друга и кои зашто се раѓаат едни од други смртни се и можат да бидат убивани и газени, но знаев дека има и едни други жаби кои се сторуваат тоа отпосле, откако ќе умре човек, некој кому му е доделено да се стори тоа, жаба, бев наполно рамнодушен што ќе сторат со мене. По смртта нема втора смрт, човек си останува тоа што се сторил.*

ФАНА

Кога за првпат му го слушнав гласот беше рано изутрина и бев сама и бев наведната од оваа страна на шанкот, на долната полица редев чаши, а кога ја кренав

главата и кога погледот го упатив натаму од каде што дојде гласот, го видов застанат од таа страна на шанкот и налактен на него. Се исправив и се готвев да му речам дека е рано и дека не служиме, но тој рече дека никогаш досега не свирел само за еден, *само за некого*, туку дека секогаш си свирел само за себе или за многумина. И рече дека овојпат ќе свири само за еден, *само за мене*. Зашто не гледав да држи в раце инструмент, бев љубопитна да видам со што ќе свири. Ги сакам сите видови музика и сите музички инструменти, но спрема свирењето на 'рмоника се има во мене вкоренета нестрпливост, не е во склад со моето секогаш напрегнато расположение. Оние кривоколчења на 'рмоникашите, кои и не мора да се нивни карактерни особини, може сам инструментот ги тера да се однесуваат, ми се одбивни.

Потоа Хоргоши свиреше на гитара и не свиреше лошо, напротив. Колку и да е претерано и неприкладно да се рече за еден лаик и за еден неприпитомен дивјак дека свирел виртуозно, Хоргоши навистина свиреше така виртуозно. Десната нога ја имаше качено на столот и под прав агол свиткана во коленото и целиот тој беше опрен и надвиснат над неа, додека левата му беше права, искосена, растворена и слободна. Прилегаше како да е таа само придодадена на неговото тело, колку да има на што да се потпира. Беше само како жив корен што го поврзуваше со земјата, не од која што дошол туку со земјата воопшто, од која ја црпише музиката, и јас веднаш знаев дека не е тукашен и дека е Циганин откорнатик кој се сретнува и тука и таму и кој никаде не е. После, кога ќе лежев покрај него, или кога со брадата потпрена на колената ќе го слушнев како свири на гитарата, постојано чувствував потреба да го споредувам со Дамјана кој беше русокос, чисто и машки убав. Дамјан беше уште и висок и длабок и

јас колку и да навлегував во него, тој уште подлабок и позагадочен стануваше и ме исполнуваше со непомирливост и со постојана потреба за нурканье. А Хоргоши беше недофатлив во една друга смисла, во онаа кога човек добива сознание за блискиот дека е загадочен сам по себе, по судбина, а не по тоа како постапува, по определба. Кога го сфатив вака, почнав да се плашам за него и ми стана жал за него: на сите пред него им донесував една иста несреќа — најпрвин завист од другите, потоа сфатки со законот и на крајот затвор. Или смрт, како на Дамјана. Знаев дека, ако дојде до нешто такво, не ќе бидам во состојба да го одбранам, но пак не се решавав да го оставам — само уште повеќе ќе го унесреќев. Затоа, за да не унесреќам уште некого кој е невин, кога пандурите на мои очи го истепаа и го затворија, јас на сè што бев и на сè што значев дотогаш, и на сè што можев да бидам и да значам во иднина, му реков Бај бај и — отидов во манастир.

ЈАКОВ

Низ отворената врата на свештеничката одаја и низ отворената врата на одајата за крштевање ги гледаме долу, во црквата, од птичја перспектива. На едни им го гледаме само десниот профил, наведнат и скусен, на други само задната страна на главата и телото, само темето тилот, рамената и плешките. Стојат еден покрај друг на одмерено растојание и во едната рака, во висина на градите, држат запалени свеќи; раката, пак, што ја држи запалената свеќа ја прикрепуваат со другата рака. Над тоа купиште од разнобоен

свечен текстил и кој е нскапан со восок, над тие живи и израснати тела од подот на црквата, и среде таа шума од обликувано дрво и од обликуван метал, заедно со чадот на свеќите и заедно со мирисот на чадот на темјанот, кој е темновиолетов и кој ги замаглува насликаните на сидовите на црквата и на таванот на црквата лица очи и бради, од олтарот струи, нејасен, и гласот на свештеникот, кого не го гледам но за кого знаеме дека е внатре во олтарот, и ги замаглува душите, срцата, судбините и умовите на верниците. Како што нè замаглува сега нас, затворенициве, ова во кое упаднавме како во магла и низ кое се возиме како низ магла — со запалени фенери на автомобилот. Андреа и Хрушчуга разговараат како да се ставени под стаклено своно, под своно од стакло кое ги зголемува нештата но кое не ги прави појасни туку ги избезобличува и од под кое воздухот е извлечен. И јас ги слушам така, како да сум ставен заедно со нив под истото тоа своно од кое воздухот е извлечен: само по мрдањето на усните *гледам* дека зборуваат и *гледам* што зборуваат но не *слушам* што зборуваат и се свртувам спрема неа:

— Верувате — *И* велама.

— Не во вообичаената смисла — вели. И уште вели: — Впрочем, бог се потврдува низ негацијата на сè што постои, а јас *сум, постојам*. И вечна сум — се смее. — И не сум создадена со негов благослов, најдена сум.

Русокоса е и витка и исправена како стрела. Има остро интелегентно лице кое е бело и просирно и кое е мека и чудесна основа врз која се нацртани крупна сочна и како крв црвена уста и очи малку коси и со боја на јоргован.

—Боже — велама — најсебичното, најлицемерното и најзлосторничкото суштество.

Идејата за бога е најпесимистичката идеја што можела да се роди во главите на луѓето и во душите на луѓето, го укинува човека и во билошка и во духовна смисла, додека идејата за враќањето на земјата на неговиот син е единствено добра. Значи обнова, значи воскресение и вечно траење на изнегираниот живот.

— О — па — ла — вели смеејќи се. — За еден свештеник и згора на тоа млад, звучи надежно.

Отидува и седнува на подсидокот под прозорецот; седната така, на подсидокот под прозорецот, може да гледа во дворот на црквата и преку ѕидот може да ги гледа околните куќи и околните улици, кои се асфалтирани и чисти и кои не се големи и прави. Подсидокот е послан како и свештеничката одаја како и одајата за крштевање со старински килим, од козји влакна, и тој е со старински шари, — црно и црвено на сива основа. Чудесно си одудира од изветвената боја на нејзината карирана кошула, модро-црвено, и од изветвената боја на нејзините фармерки. Зашто седи навалена нанапред и спрема мене, низ широкиот отвор на кошулата можам да видам дека не носи елече и можам да ѝ ги гледам градите кои се крупни конусовидни и мазни. Нејзините нозе малку се раширени во колената и под остар агол свиткани и вратени наназад, бутовите ѝ се јадри и обли, меѓу нив, од над лактите голи, ѝ висат рацете.

Стружењето на мноштвото стапалки долу, по подот на црквата, ме отрезнува и ме потсетува дека службата веќе завршила и дека верниците веќе си одат.

— За денеска, готово — велам. И уште велам: — Секој миг ваму ќе се качат свештеникот и клисарот и ќе се расправаат околу одземените пари од верниците.

— Тогаш, утре — вели и не станува; сè уште седи навалена нанапред и спрема мене и се смее.

Потем, кога станува да си оди и кога поминува покрај мене, како случајно, како скришум ме закачува со колкот, ми ја дрпнува и ми ја притиснува раката во својата. Помислувам со едно можеби да Ы навестам дека утре може ќе нема утре, дека може ќе се случи сите нешта да прегорат сега, денеска, но во истото тоа време помислувам дека никогаш нема да знам како се однесла спрема тоа утре кое може и нема да се случи и велам:

— Да, во секој случај. И уште велам: — Довидување.

Врлестиот шум на нејзините потпетици веќе се забива тапо и чисто во изгниените штици на скалите и се симина прудолу по нив. Сега остро одсива, долу, во црквата. Ако потрчам може ќе ја стигнам и пред да излезе од дворот и ќе можам, одејќи по неа, да ја гледам уште некое време. Онака исправена, како стрела, право пругоре. Но и понатаму неодлучно стојам пред штафелајот на кого на ленено платно и со маслени бои утрово го довршив нејзиниот портрет. И зашто боите сè уште не се исушени размислувам дали, ако бидам достатно внимателен, ќе можам да го однесам дома неоштетен, а знам дека друг избор, освен да постапам така, да го однесам дома, немам. Го симнувам платното и за да ја избегнам средбата со оние двајца, со свештеникот и клисарот, потрчувам прудолу по скалите.

— Како си, мамо — велам кога стигнав дома и затворајќи ја надворешната врата на станот. И кога поминувам низ ходникот за да влезам во нејзината соба се трудам да останам рамнодушен спрема сите тие икони на сидовите, спрема запалените кандила и свеќи пред нив, на сидовите. Нејзината соба е исто замрачена и завладеана од мноштво светци, од мирис на запалено кандило и од мирис на запалена свеќа. Лицето Ы е наведнато и свртено

спрема мене, наочарите паднати ниско на носот и преку рамката

нивна, која е златна, стрела во мене со очите а тие се силно модри и се радосни. Нејзините раце, чија кожа е бела, исушена и набрана, заличува на несмасно навлечена нараквица направо на коските, лежат на библијата која е отворена и оставена врз покривачот кој е соблазниво бел и кој **И** допира до долниот дел на градниот кош.

— Јакове — вели — радосна сум; толку се радувам што ќе се случи најпосле *тоа*. Сонував голема бистра и брза вода преку која не се решавав да премнам но ти ме зеде за рака и ме одведе на другиот брег. Додека ја преминувавме водата, толку се радувавме двајцата и сонцето грееше право на нас. Денес е недела — вели — и сонот треба да се изврши најдоцна до утре изутрина. Ако не биде така, Јакове, ако бог сакал само да се шегува со нас, не е наше да му судиме.

— Точно, мамо — вела мместејќи го портретот на столот покрај креветот и со грбот свртен спрема неа. — Како на твој син тешко ми паѓа и самата помисла дека може да се случи *тоа* — вела м — но како свештеник се радувам што ќе излезеш пред лицето негово чиста и слободна од сè што е земно. — Го наместувам портретот на столот и седнувам на работ на креветот. Чувствувам силна одбивност спрема неа, спрема радоста со која се предава на *она* што е негација на сите вредности, на сè што претставува човек и на сè што е во врска со *него*. — Во секој случај — вела м — јас најдов некого кој ќе пази на тебе.

— Неа? — вели и покажува на портретот на столот.

Бог — вела м — допуштил Марија Магдалена да биде од десната страна на одерот на синот единец. — И за да не **И** допуштам да ми возврати, вела м уште: — Зеде лекарства?

Не — вели. — Кога сигурно знам дека ќе се случи *тоа* и кога сум радосна што ќе се случи *тоа*, не е потребно да голтам горчила. Сакам да излезам пред *него* со јасна свест и недопрена од ништо што е непријатно.

Ја потапкувам по раката и отидувам во кујната. Пред да го истискам лимонот и пред да ги истресам шеќерот и апчињата во чашата, ја одвртувам славината и ја оставам отворена; Нека истече устоената и топла вода, си велам и уште си велам Студеното ќе **И** помогне да почувствува пријатност и во ништо да не се посомнева. Притоа, додека го правам сето тоа, се загледувам во моите раце и се гледам во огледалото. Ни внатре, во мене, ниту на рацете мои и ниту на лицето мое ништо не затреперува.

— Ти направив лимонада, мамо — велам кога се враќам во нејзината соба и подавајќи ѝ ја чашата.

— Јакове — вели — кога те доведов да изучиш за свештеник, не го сторив тоа за да те задржам покрај себе. Чудесна и дива крв која ги разгони браќата твои и татко ти твој, во твоите жили течеше кротка и блага и ти не можеше да останеш недопрен од мислата божја.

— Ти благодарам, мамо, — велам и уште велам: — Лазаре, тоа, што ќе стори човек по смртта, зависи само од волјата негова?

— Твојата мајка е ставорец! — вели Лазар — Зашто што може друго да се стори некој кој бил отруен како ставорец. Мене не ми беше до- пуштено да избирам што да бидам, секогаш ми кажуваа што да правам и што да бидам и заради тоа согласен сум по смртта да бидам жаба. Со жабата никој не може да направи така таа да не биде жаба.

— Тоа не е волја на бога, тоа е твоја волја, Лазаре? Бог е задолжен за овој свет, за горниов, а таму, долу, управува сотоната. Тој не е стар и изветреан како бога, и

не е гњаватор како него. Ги остава луѓето да останат тоа што се сториле по смртта.

ЧУВАРОТ

Ѓубре се, сеедно дали затворско или какво. Трбаше да се оддалечам од затворот и од *Затворската колонија* па да дознаам што зборуваат и на што се надеваат. Но од сето тоа ништо нема да се случи, смртта на *Газдата* никакво подобро нема да им донесе. Што може суштински да измени смртта на еден единствен човек? Животот во затворот и животот секаде другаде, независно од него, од човекот што го управува, си има заедно свој ток, издлабено свое корито, кое, ако се препречи, ќе исповрати работи кои никогаш потоа не ќе можат да го доведат во ред. А тоа што јас не постапувам како што би постапувал во затворот, или во *Затворската колонија*, или секаде другаде каде што би се зборувало за *Газдата* вака како што зборуваат овие, се должи на нешто што се случува во мене и од кое јас, не можејќи да го домислам, сум збунет. А не на некаков страв од нив, на некаков претеран страв од нив. Дека сум сам со нив и дека се возиме низ тунел и низ магла, со запалени фенери на автомобилот.

Ги гледам низ маглата — прилегаат на кукли во затвореничките облеку и кои имаат недооформени и рамнодушни лица од пластика со боја на муфлосан портокал. Седат на подот на каросеријата мирно и поредени еден до друг и како одамна фрлени во некој ќош на некој испустен таван. Нивните грбови, со некоја точка, таму назад која јас не можам да ја видам, ја допираат каросеријата од таа страна,

нивните тела од појасот нагоре, навалени се нанапред и спрема мене, нозете им се малку раширени и издадени нанапред и спрема мене и свиткани во колената со цели стапала газат врз подот на кар серијата, кој не е рамен и кој има длабнатини во кои има заостанато песок, нивните раце секоја со дланките го поклопува коленото од својата страна. Но тоа е лажен впечаток. Го знам секого од нив уште од она малку време, од само дваесетина минути, кога беше цивил и кога, со различни групи, го донесоа со затворскиот автомобил. На секого од нив затворениците му приредија *пречек* каков во затворот отсекогаш им се приредувал на новите затвореници. Построени во две редици, долги од затворската порта до *управничката зграда*, и свртени со лицата едни спрема други, затворениците ги пуштаат новопристигнатите да трчаат низ дожд од удари, мава кој со што ќе стигне и кој како ќе стигне, кон *управничката зграда*, а таму, потпрен на балконската ограда, ги дочекњава *Газдата*:

— Ѓубре, ни испратиле ново губре и посмрдливо од поранешното. Таму, надвор, ги распитуваат, ги прават губре и дури потоа ни ги испраќаат, ние овдека да се бориме со нив. Потоа му се обраќа направо и поединечно на секого од пристигнатите: — Го виде нашето, *превоспитување*, нашето *хемиско чистење*, го виде? Ако покажеш и најмалку непослушност, вamu — преку своите рамена покажува со рака зад *управничката зграда* — се затворските гробишта. Без крстови и без никакви ознаки. Еден ден ќе им стигне на твоите депеша дека си скинал конци и — толку. Марш, да си ја смениш рубата!

И само кога ќе се сетам, само кога ќе помислам дека и покрај тоа секој од овие има по неколку обиди за бегство и

во главата илјада начини како да ги исмее и како да ги понижи чуварите и затворските прописи!

ЈАКОВ

Кога ќе ја зафрлам главата наназад и надвор преку оградата на каросеријата на автомобилот и кога покрај кабината на автомобилот ќе погледам нанапред, далеку пред автомобилот и право пред автомобилот, гледам нешто што светка, што е модросиво и што е просирно и кое има облик на потковица, која е, пак, со краците прудолу свртена и која сеедно и сеедно нараснува. Мислам дека е таа излез од тунелов, мислам дека низ неа како низ славолак наскоро ќе излеземе од тунелов и од ова што го затушува како магла и низ кое се возиме како низ магла, со запалени фенери на автомобилот и кое, зашто не можам да се доумам што е, јас продолжувам да го викам *магла*, но тоа сигурно не е магла; постојано е исто; исто е и сега кога во тунелот сеедно и сеедно станува посветло, односно исто е и сега кога тунелов веќе и не е тунел туку одново е стара густа и таинствена шума која е распоредена од двете страни на патот и која меша тешки мириси на мемла и влага и мириси на зеленило. Ми паѓа на ум смешна помисла: како да сме ембриони, како да минуваме низ некоја модроцрвенкаста просирна и исушена утроба од која, кога ќе излеземе, повторно ќе се родиме.

Затворениците и чуварот и понатаму не обраќаат внимание, и понатаму седат мирно — затворениците од оваа страна на каросеријата и со грбовите потпрени на оградата и малку навалени нанапред, чуварот од другата

страна на каросеријата, на дрвено столче и допирајќи ја со грбот оградата од таа страна на каросеријата и држејќи го, на штрек, автоматот в skut. Меѓу нас, меѓу затворениците и чуварот, водорамно положени на подот на каросеријата и со сечилата свртени спрема кабината на автомобилот лежат лопатите а волчакот е поткачен со предните на рачките на лопатите и истура истура вауа врз Хрушчуга кој седи мирно и прв, ако со броењето на затворениците се почне од кај кабината на автомобилот. Десната рака ја има положено на десното колено а со левата го придржува ситото за сеење песок кое е водорамно и попречно положено покрај предната ограда на каросеријата и потпрено на неа.

— Животно проклето, попослушно од кој и да е најпослушен пандур — му вика Хрушчуга на волчакот и тој истура вауа врз него кои ние и не ги слушаме — шумата ги впива во себе и ги угушува. Но Хрушчуга продолжува да зборува; јас по мрдањето на усните *гледам* што зборува а не *слушам* што зборува и заради тоа не сум сигурен дали тоа што го кажува го изговара налутено, сериозно, или, пак, се подбива:

Од сите домашни животни, домашната мачка си останала најверна на својата сверска природа. Прифатила да живее во заедница со човекот, не дека тој ја натерал на тоа, туку дека таа во неговите живеалишта открила безбедни и богати ловишта. Каде на друго место толку отпадоци и гнасоти колку во домот на човекот? И затоа е и таа како него, слаба и подмолна.

ФАНА

Ѓаволот го зел неговиот изглед и успеал да го измени бога и да ги измами луѓето и да се надмине себеси. Кога велам ѓаволот го зел неговиот изглед, не велам и дека *Газдата* има пријатен изглед, туку дека во душите на луѓето вкоренета е глупоста да се верува во сè што е исправено на две нозе, што личи на човека. Другиот дел од реченицата, оној што се однесува на *Газдата*, се разбира сам по себе: укажува на неговата морничава душа и на неговата мизантропија.

На таа јадица, на неговиот изглед на човек, и јас се фатив. Не цврсто, и не без шанса да се ослободам. Зашто после, кога се укажа таква можност, јас и го сторив тоа, се ослободив од него. Сопрво да, сопрво постоеше некоја лабава вера дека, сепак, поради човештина, за да не заштити од незаслужени навреди, мене и малиот не пресели од *Рударската населба* во *Затворската колонија*. Но кога почнав да одам во црквата, најпрвин за да ги убијам времето и здодевата а потем и зашто ме заинтересира Јаков, од разговорите што ги имав со него, со Јакова, ги просрев вистинските намери на *Газдата*. Јаков ми укажа дека тој ме довел во *Затворската колонија* за да ме има поблиску до себе и *за да ме има*. И изрази сомневање дека *Газдата*, на некој начин, мора да имал удел во смртта на Дамјана и дека тоа што си го мислам јас дека не одвел од *Рударската населба* за да не заштити од гневот на рударите, му бил само добредојден изговор, пред мене и пред другите, за да ги оствари своите намери. Или, доколку нема удел во смртта на Дамјана, се обидел да ја исползува за себе. Тогаш ми стана сè јасно и јас се созедов. А да не се случеше тоа, да не го запознаев Јакова, кој знае дали и јас, со тек на времето, не ќе свикнев на него и не ќе

станев негов заробеник. Како што стана малиот заробеник, како што се станати негови заробеници сите другите. Затоа му сум многу благодарна на Јакова. Под негово влијание и со негова помош почнав да ги анализирам работите и се ужаснав, и онаа слаба и колеблива вера во *Газдата* сосема угасна, се претвори во презир и омраза.

Кога не ќе беше малиот дома, кога ќе беше појден на училиште, или кога ќе беше појден да си игра со другарите, тој *Газдата*, изговарајќи се дека навратил за да дознае дали е сè добро со нас, клапнуваше на масата во кујната и се обидуваше да ме забави. Во првиот половина саат на неговата посета изгледаше решен и способен да го направи тоа за што и дошол, но по неколкуте испиени ракии огнот во неговите очи го губеше сјајот, стануваше магличест и влажен и разлеан и студен. Поради него, поради пијанството не можеше ништо да ми стори и кога ќе се согласев да ме повози со колата надвор од *Затворската колонија* — во полето, во околината на градот или секаде другаде.

Некои работи што се случија токму на тие прошетки со колата сосема ме отрезнија во однос ка него и сосема јасно ми ја прикажаа неговата злосторничка и во истото тоа време хендикепирана душа. Првин она, со симпатичното момче од гаражата, кое, претпоставувам, поради што беше вљубено во мене прифати да тврди дека намерно, за да го убие него, ја разлабавило кочницата, а потем и она со лукавиот селанец, пред кого се обиде да ме понижи.

Тогаш кога се случи тоа со улавиот селанец, јас ја напуштив *Затворската колонија* решена да го одведам со себе и малиот, но тогаш и дознав дека тој веќе ми е *украден*. Не дека му бил потребен, туку дека ми се одмаздувал мене и на Дамјана, ми објасни Јаков. Зашто такви деца, како малиот, рече Јаков, имал колку што сака

во *Затворската колонија*, што беше и вистина. Јас и понатаму, и откако си отидов од *Колонјата*, продолжив да одам во црквата, кај Јакова. И зашто не сакав да ја повторам истата грешка како кога го напуштив родителскиот дом, не сакав да бидам кафеанска пеачка, а не сакав ни да бидам службеничка, со измерени примања и со измерено слободно време, Јаков ми најде работа кај некој свој роднина — да бидам шанкушка и келнерка во неговата кафеана. Но интересот за него, за Јакова, мене и понатаму ме водеше во црквата и јас и понатаму се отскривав пред него и буквално гола — се обидував да го заведам и се обидував да го натерам да ме наслика гола, акт. Но открив едно ужасно разумно, едно ужасно симпатично и едно ужасно непоткупливо побунето и безверно суштество. А очекував да ме утеша, да ми внуши дел од својата *вера*, дел од себе, од својата истрајност и разборитост.

АНДРЕА

Никогаш не бев приврзеник на мислење кое и пред да полета и на патот на летот собира податоци и кога се одлучи да се соопшти себеси, тоа го прави во мигот кога ќе донеси суд за себе дека е потполно и дека е релативно, со искажува низ нив, низ фактите. Тука нема мислење, тука има само податоци, факти, докази кои може да ги дограби нешто што претендира да се нарече себеси мислење и така се создава состојба на мислителите без мислење, на немислешто мислење, на *тиранијата на факти*. Приврзеник сум, така и постапувам, на мислење кое од мигот кога ќе полета, лета прво пругоре и право на целта и откако ќе ја просветли неа, се искажува себеси.

Дури тогаш, ако стане потреба, и ако му е дојдено до тоа да сака да се наложи, изнесува факти, податоци, докази и така се аргументира себеси. Но релевантното сигурното во себе мислење не чувствува потреба да го прави тоа. Се искажува себеси, во откровенски облик, и ако не биде разбрано, трпеливо чека да натрапа на него некој умник.

Само такво мислење е *чисто* мислење и нема врска со науката, со правото, со судството воопшто и разгрнува пред луѓето неслутени висини и длабочини.

Тие имаа факти, докази, *солидна аргументација*, која ја имав и јас но јас имав и *мислење* и поради тоа бев извишен над нив и поради тоа тие не успеаа да ме допрат. А кога нивната немоќ да ме допрат физички се искали врз мене, физички и јас ги нападнав. Сметав, и сè уште сметам, човек кога е физички нападнав неговиот интегритет, има право со истите средства да врати. Така, за тоа не жалам, бев осуден не зашто *имав* мислење, туку за насилство, за физичко пресметување. И за криминал, за шверцување и уживање на дрога.

Тоа е, таа е методологија со која се производат криминалци, од мојов вид.

Тоа го знаев; отсекогаш знаев дека работата што ја вршев и начинот на кој ја вршев допуштаат да бидам гаѓан и да бидам погоден од која да е страна и од кој и да е неумник, и зашто беше така, знаев дека ќе се случи *тоа*, а кога се случи, не бев изненаден, реков Ова мо-раше да се случи.

ЈАКОВ

Светот излезе од *вегетаријанската фаза* и минува низ друга една, *камена*, по истиот тој пат кој далеку напред пред автомобилот и далеку назад за автомобилот е прав како копје и на краевите така завршува — нашилен како копје. Далеку назад зад автомобилот и далеку назад зад нашилениот врв на патот, од точката каде што се допираат планината и висорамнината па надесно и сè до во недоглед зад нашите грбови се протега една рамна и широка темнодра црта. Таа е всушност, *вегетаријанската фаза* на светот од која тој се оддалечува и од која, заедно со него, ние се оддалечуваме. Далеку напред пред автомобилот и уште потаму, зад нашилениот врв на патот, кој сеедно и сеедно останува ист и невидоизменет и постојано на исто растојание пред нас, висорамнината почнува да назбувнува, но не се извишува многу, а таму каде што таа е најизвишена, камењата не се како овие овдека, штотуку никнати над земјата и обраснати со трева, туку се наполно израстени грамадни и темни се и чудно се симетрично распоредени.

Го враќам погледот на чуварот; и во новава *камена фаза*, низ која минува светов и низ која со автомобил минуваме ние, затворенициве, тој е неизменет и не е изменета ни неговата положба. Седи на дрвеното столче од другата страна на каросеријата, малку е навален нанапред и спрема нас, во skutот држи автомат, лицето му е мазно младо и му е губре, очите две тешки и топчести комбинации олово — дрво, од кои не може ништо да се види и во кои не може ништо да се види, и мене дури сега ми паднува на ум да помислам дека тој со своето држење, со начинот на кој седи, како скаменет, и со начинот на кој

гледа во нас, наполно се вклопува во новава, *камена фаза* на светов, и преку лицето му се разлива насмевка.

— Не е точно дека по смртта негова нема ништо да се случи — вели Хрушчуга. — Ќе се случат големи промени. Најпрвин неговата смрт нам, на затворениците, ќе ни приреди голема радост и ние во негова чест и за спокој на неговата душа ќе приредиме голема прослава. Потоа во душите на пандурите и во душите на сите нему ближни ќе се затри уверувањето дека бил бесмртен, а тоа нема да не влијае на наследникот; конечно сите ќе знаеме дека сме луѓе и дека сме подложни на пропаст.

Волчакот, кој конечно и по силното напрегање во *вегетеријанската фаза* на светот се стиши на подот на каросеријата и пред нозете на чуварот, цитнува едно вау на Хрушчуга, но ниту не пофтува да се поткрене на предните: испружени му се напред и спрема рачките на лопатите, врз нив му е положена муцката која е подотворена и која околу наоколу е опточена со црно, а низ неа му е исплазен јазик, кој е црвен слузест мек и кој постојано се скусува и се издолжува, согласно со ритмот на дишењето негово и согласно со надувувањето и сплескувањето на слабините негови.

— Ние немаме ништо заедничко со животново, макар што тоа личи на него, то ест личи на нешто или на некого кој убива жаби а јас по смртта ќе се сторам жаба — вели Лазар.

Чуварот, со својата тегет униформа, на која се пришиени бели метални петлици, силно одудира од неопределената боја на светов во оваа фаза. Делува како драматичен акцент на просторот кој од зад неговиот грб па сè таму до планината и високо над неа и високо до небото и преку целото небо се прпелка помеѓу безбојно и модросивкасто. Бели прозрачни и правилно и рамномерно распоредени облаци го имаат прекриено небото и го имаат

прекриено сонцето и не може да се одреди точно кое време е — дали е рано изутрина или дали е доцна претпладне. Поради тоа светот изгледа млад чист и светнат. Како да е ова прво утро на неговиот постанок, или како тој да се вратил во едно од првите утра на постанокот. На таква помисла наведува висорамнината, која ја посеал некој со камења, кои изгледаат како штотуку никнати. На таква помисла наведува уште и онаа згусната и постојана измаглица зад грбот на чуварот; се протега помеѓу висорамнината и планината и долж целиот простор каде што изгледа дека тие се допираат но не се допираат. Таму и долу, помеѓу висорамнината и планината, мора да тече река. А ако не тече река, оние модри парчиња што ни се откриваа додека минувавме низ *вегетаријанската фаза* на светов, не беа ништо — беа чист и празен простор, беа воздух.

— Ти не си за в затвор, ти си луд — му вели чуварот на Лазар и јас дури сега забележувам дека неговата руса коса, оние делови што се покажуваат од под капата и од двете страни на лицето, има пријатен цвет на бојата и погледот го пренесувам од него на затворениците. Хрушчуга е прв од кај кабината на автомобилот и со левата рака го придржува ситото за сеене песок, кое е попречно положено покрај предната ограда на каросеријата и потпрено на неа и кое зашто е патот нерамен — автомобилот сеедно и сеедно подрипнува — постојано се заканува да му падне на глава и да го поклопи. До Хрушчуга е Јон, до Јона е Андреа, до Андреа Лазар, до Лазара Јас, Јаков. Сите седиме на подот на каросеријата поредени еден до друг и како нанижани, нашите грбови ја допираат оградата од оваа страна на каросеријата, нашите тела, од појасот нагоре, навалени се нанапред и спрема чуварот, нашите нозе се малку издадени нанапред и свиткани во колената со цели стапала притискаат врз подот

на каросеријата и со потколениците и бутовите прават редица тапи англи, нашите раце секоја со дланката лежи на коленото од својата страна.

Меѓу нас и меѓу чуварот, водорамно положени на подот на каросеријата и со сечилата свртени спрема кабината и спрема ситото за сеене песок, стојат лопатите. Поблиску до нив и од таа страна, од кај чуварот, односно поблиску до лопатите од нашите нозе и од нозете на чуварот, е волчакот. Со предните шепи само што не ги допрел рачките нивни а со задниот дел на телото скоро ги покрива врвовите на чизмите на чуварот. Зад грбот на чуварот и далеку и сè таму до планината и далеку и до во недоглед зад нашите грбови, посеана со штотуку никнати камења, се протега висорамнината. Далеку назад зад нас и далку назад зад автомобилот оградена е со една правилна и права темнодра црта, која е всушност *везеријанската фаза* на светов и која сеедно и сеедно се смалува, се танчи и се губи во просторот и паѓа во заборава, а далеку и напред пред нас и далеку пред автомобилот почнува да назбувнува, а таму каде што таа најмногу се извишува и камењето се најмногу израстени и грамадни се и темнодри и чудно се симетрично распоредени.

ЛАЗАР

Тој е пандур и како сите пандури никогаш не мисли во *минато*: мисли *само сега*, само на тоа што може да му се случи во мигов, или што може да му се случи малку попосле, или што може да му се случи најдоцна до крајот на неговата смена. Минатото за него е време во кое

живееле други или во кое никој не живеел, а јас по смртта *ќе се сторам жаба*, ќе преминам во едно *четврто време*, кое не е ни сега, ни вчера ни утре, туку е *постојано вечно сега*. Но тој, зашто е пандур и зашто не мисли во *минато*, не мисли ни во *идно* и не знае ни дека и постои тоа *постојано вечно сега*, а зашто не знае дека тоа постои, не знае ни дека и за сите овие другиве постои едно друго *четврто време* кое е *четврто* но не е четврто како *моето четврто*. Тие мислат на времето кога ќе излезат од затвор а тоа не може да се дели на утре и вчера, туку е само *денеска во затворот* и поради тоа јас со своето знаење дека секој човек по смртта ќе се стори нешто — *јас жаба ќе се сторам* — не сум опасен во затворот, додека во лудница би бил: лесно е лудите да ги увериш дека нивно *четврто време е времето во кое јас ќе бидам жаба* и затоа сум во затвор а не во лудница.

АНДРЕА

Затоа и тогаш и после, во последниот затвор, и сега, во овој, и секогаш кога размислувам за тоа се доведувам во една состојба што е противречна на мене, се доведувам во состојба на апсолутна рамнодушност и на апсолутна отуѓеност. Киселините и на најразотното мислење не се dostatно јаки, или не се толку јаки за да можат да го продупчат оклопот на подведениот ум и оклопот на посветениот а не *просветлениот* дух. Под столот на институцијализираното мислење треба да се става динамит. Хрушчуга измислува кога вели дека мојата кариера на професор може да продолжи таму каде што

беше прекината, додека неговата — да: секогаш ќе постојат околности и средини кои ќе им одаат на рака на недораснатите и на накриворасадените. Јас не сум *преживар*, не сум создаден да се лигам прецвакувајќи туѓо, во мене *посеано е проклетство*. Сега тоа го *знам*, сега и себеси и повеќе и подобро се *познавам*. Но тогаш сè уште верував дека работите не се доведени до апсолутна укоченост; ја држев дрогата в раце — веројатно прв по оној што ми ја поттурил, барајќи ги тест вежбите ја најдов во горната фијока, под книгите — и верував дека работите не се доведени до апсолутна укоченост, верував дека кога ќе ги соочам со гнасотијата на поттурката, ќе им го поткопам спокојството. Но не се случи така, се случи токму спротивното. Не ми беше дадена прилика да зборувам, не ми беше *допуштена* одбрана. А јас токму затоа не направив ни една работа од сите работи што ми паднаа на ум во мигот кога ја најдов дрогата — можев да ја прекријам на друго место и надвор од кабинетот, можев да ја истресам во лавабото, во нужниците, или, едноставно, можев да го цитнам кесето надвор, на дождот, така како што беше спакувано, во кутија од некој украсен предмет. Но наместо едно од сето тоа го ставив в џеб и кога почнаа да доаѓаат студентите си поигрував со него. Се надевав дека доколку некој од студентите го сторил тоа, ми ја поттурил дрогата, ќе го натерам сам да се открие. Но ништо, или многу нешто: кога бувнаа и кога почнаа да го пребаруваат кабинетот, студентите беа незаинтересирани а јас реков:

— Барате нешто што сте го оставиле во фиоката на бирото но кое сега не се најдува таму. — И уште им реков, покажувајќи им ја дрогата: — Ако не морате да ја вратите назад, да им ја поделиме на студентиве?

Не беа збунети, беа повеќе од рамнодушни: престанаа да тарашкаат и потпрени на бирото чекаа да видат што ќе сторам јас со дрогата, а јас се пресигнав и му ја подадов на оној од нив што ми се чинеше дека е *главен*. Тогаш ме собраа. Набрзо потоа *Управата на универзитетот* ме обвини за уживање и растурање на дрога меѓу студентите и ме отпушти а потоа и ме осудија. По од порано и уредно спроведена *доказна постапка*, кога јас и не сум имал поим на што ме спремаат.

A Verbis ad verbera:

Тогаш сфатив, тогаш сфатив и повеќе од тоа.

АНДРЕА

Една мисла која ја пазам ништо да не ја допре и која ја пазам да не се допре со ништо што би можело да ја подведе и да ја направи зависна од себе. Се однесува на времето, на феноменот време воопшто, но јас повеќе сум обземен од други нешта, од заумноста на пределов кој е висорамнински и кој е посеан со еднаквообразни недораснати и измазнети камења, од што се обидувам да ја домислам неа, Сепак: ... *Времето, во функција на свеста за него, не е ништо друго туку мерка која се помножува со другите мерки за време, а во својата појавност, во смисла на тоа дали тоа постои или не постои како такво, и независно од работите што се мерат со него, е само идеја која се материјализира со содржините што му ги приопштува односната свест.*

Го свртувам погледот на изветвените лица на затворениците и на лицето на чуварот кое е младо ново чисто и кое е ѓубре — сите ние му припаѓаме на *затворското време* и на кој тоа километар, и во која тоа фијока на *константата време* нашите животи се уловени и уочени — ако повели да си споменува некој за нас? Се мери времето на поразите и на смртта, времето на рекордите и на славата, се мери времето на науката и на уметноста, се мери времето на времето, но не и времето на срамот и понижувањата, *затворското време*. Не сум чул, нема затвори кои прославуваат годишнини, а сепак, некој педантен статистичар би можел да пресмета дека светот барем два века застанува за кој реално се брои, за оние два века што ги поминал во затвори срам и понижувања, за оние два века што ги истрошил на злосторства и подлости, за оние два века што ги истрошил измислувајќи закони и казни и учејќи се себеси како да се одбрани од злото и како да го преживее злото во себе.

Не, не, не е работата во тоа дали може светот без затвори, без тирани, без злосторства и подлости, туку дали е *мотивиран* да се хуманизира. По толкуте прелаги и порази, и по толкуте колективни вознесувања и падови, неговата вера и волја бездруго се исцрпени и сведени на просто и механичко практикување на принципите на постоењето.

Го запрувам вниманието на Хрушчуга, седи прв, ако со броењето на затворениците се почне од предната страна на автомобилот од кај кабината. Со едната, со левата го придржува ситото за сеење песок, кое е попречно положено покрај предната ограда на каросеријата и потпрено на неа, со другата рака, со десната го има поклопено десното колено. Главата односно тилот му е потпрен на горниот раб на бочната ограда на каросеријата на која го потпира и грбот, а погледот го има искачено

некаде угоре на небо и одново ме доведува во весело расположение: потсетува на неког кој е распнат и на кого овие му се последните мигови во кои гасне. Прав е кога е постојано обземен од смртта на *Газдата* и кога верува во повторно враќање, макар и за миг, на радоста на живеењето во затворот — сите знаеме дека така ќе направиме, како тој што зборува: ќе ја прославиме смртта на *Газдата*. Не дека со неа ќе се измени животот во затворот, и не затоа дека по неа нам, на затворениците ќе ни бидат избришани казните, туку дека една крепост, една осилена и цинична крепост, ќе се претвори во својата спротивност — понижен и беспомокен *Газдата* ќе се испружи пред нас а за тоа нема да бидеме виновни ние. И токму во тоа што нема да бидеме виновни ние, лежи радоста на нашата одмазда над него.

ЧУВАРОТ

Сега е поинаку, сега не сум напрегнат како кога минувавме низ дивината и како кога минувавме низ тунелот. Сега светот минува низ една друга фаза, *Камена*, низ висорамнина посеана со камења, и низ него, по истиот пат, со автомобил минувавме јас и затворениците и јас сум сосема смирен. Не е тоа смиреност како кога си ја отклонил опасноста па сè насладуваш на чувството дека си безбеден, дека си спасен. Не поради некаква опасност што ми се заканува однадвор, туку поради што постојано јас се чувствувам како некој кој *мора* да го чисти ѓубрето и како некој кој поради тоа *мора* да смета на илјадници опасности однадвор и да се варди од нив. Во тоа полош сум и од животново пред мене.

Тоа барем знае дека треба да 'ржи само кога ќе надуши нешто што е сомнително, нешто што си одудира од она кое додека го дресирале му го предочиле како нормално и како допуштено, додека јас знам дека и кога не е ништо сомнително, и кога е сè нормално, ѓубретото *постои* и тоа мора да биде исфрлено.

А немам јас зошто да се грижам за ѓубретото, немам никого кого да го бранам од него, а за сè она што со многу други зборови и со едно име се вика живот, баш ми е грижа.

Сето тоа што со многу други зборови и со едно име се вика така, *живот*, не е помалку ѓубре од ова овдека и од она во затворот и во *Затворската колонија*. И јас не научив таму, во Затворот и во *Затворската колонија*, дека е тоа ѓубре. Во затворот и во *Затворската колонија* само, дека сум под постојана закрила на *Газдата*, и дека сам јас сум таков, да не допуштам никој да ми се доближи, успевам да се сокривам себеси и успевам да ја сокривам во себе омразата спрема *затворското* и спрема *сето друго ѓубре*. Тука го измамив *Газдата* и тука ги имам и сите други кои веруваат дека му сум приврзан нему затоа што ме има задолжено со омраза спрема ѓубретото. На никого јас ништо не му должам, а не сум обземен од смртта на *Газдата*, како што се обземени овие овдека и како што се обземени од неа и сите други во затворот, зашто ништо не е *условено* од неа, туку е *условено* од *неговиот живот* — тој може да липса, дури е и потребно да липса за на местото на неговиот истрошен живот да стаса друг таков, негибнат.

Но сега не мислам на тоа, сега заради нешто што не можам да се доумам што е, чувството дека јас сум тој кој *мора* да го чисти ѓубрето, како да е испомпано од мене и јас, кој се има себеси сфатено само како таков, само како *некој* кој е судбински одреден да го фрла ѓубрето, ненамерно не мислам на тоа, ненамерно не мислам на ништо што е во врска со сето тоа. Седам на дрвено столче од оваа страна на подот на каросеријата на автомобилот, веднаш покрај оградата и со долниот дел на грбот потпрен на неа. Моето тело, во оваа положба, личи на еден од оние тешки затворски столови кои се самоделски и кои се грубо склепани од грубо дрво и од кого испаднале двете задни ногалки па тој, за да стои исправен, *мора* да биде потпрен на друг предмет и потпрен на сид. Во skutот го имам автоматот и одвај дали ги имам рацете положено врз него — за да го придржувам или само за да се потпирам врз него? Пред моите нозе, кои се обуени во црни високи и ласнати чизми и кои свиткани во колената со цели стапала газат врз подот на каросеријата и со потколениците и бутовите прават два прави агли, откај врвот на чизмите па до рачките на лопатите, кои се водорамно положени на подот на каросеријата и со сечилата свртени спрема предната страна на автомобилот и спрема ситото за сеење песок, кое е попречено положено покрај предната ограда и потпрено на неа и кое, за да не му падне на глава, зашто е патот нерамен, па тоа постојано потскокнува, Хрушчуга го придржува со едната, со левата рака, во облик на благо свиткано и обратно свртено испружен е и поткренат на

предните волчакот. Јас дека седам на дрвено столче, седам повисоко од сите во каросеријата и можам да го гледам право одозгора и можам да ги гледам одозгора и откосо и затворениците. Седат на другата страна на каросеријата, отаде лопатите, еден до друг и како нанижани и со грбовите потпрени на оградата на каросеријата од таа страна. Нивните нозе свиткани во колената и издадени нанапред и спрема мене, со цели стапала газат врз подот на каросеријата и со потколениците и бутовите прават цела редица тапи англи. Личат на други пет груби затворски столови од кои задните ногалки испаднале па тие, за да стојат како така исправени, со седиштата се потпираат на земјата а со потпорките на сидот покрај кого се поредени. Нивните раце секоја со дланката го има поклопено коленото од својата страна, главите им се потпрени на горниот раб на оградата и со лицата исправени пругоре и спрема небото кое има неодреден цвет на бојата, помеѓу сино и сивкасто, и прозратно е. Ме потсетува на она од закопот на татко ми:

Со неодреден цвет на бојата, помеѓу сино и сивкасто и прозратно, се извршува и се прекршува над гробиштата, а јас стојам од оваа страна на гробот, покрај Фана, и гледам во него како во мермерна плоштина по која секој миг ќе зачекори татко ми, далечен и заумен. И дури кога го спуштаат татко ми во гробот, и дури кога гробот почнува да добива правилен облик, сфаќам дека *тоа* се случува само овдека, на земјава, и само од *оваа* страна на

животот, и дека *тоа* го прават само луѓето, сеедно дали убијците или ближните. Тогаш, кога го сфатувам тоа, почнувам да чувствувам и омраза, и спрема едните и спрема другите и спрема сите, но за да не дознаат за неа ни едните ни другите, ја закопувам длабоко во себе, а во *Затворската колонија* со неа го поткупувам *Газдата*. Дека се правам недораснат за да ги разберам работите, и дека му глумам апсолутна доверба и приврзаност, зема да ме поучува во она што јас го *научив* на гробот на татко ми. Но дека е ограничен и суров, не открива дека јас *веќе сум научен* на тоа што ме учи, и не открива дека и за него мислам како и за сето друго ѓубре — дека е ѓубре и дека е посмрдливо од сето друго ѓубре. Знам, уште веднаш насетив и дека се сука околу Фана и секогаш погаѓам кога е отиден кај неа за да **И** се умилкува. **И** го мразам, и зашто тој и оние, од *Управата на рудникот*, први изговорија дека татко ми бил доушник и подлец.

ФАНА

На Јакова му останав должник. Лукаво го навлекував да се интересира за мене и за моите проблеми, и го навлекував да ми ги толкува, но сама со ништо не се потскажував дека се чувствувам виновна за смртта на Дамјана. Кога го напуштив домот родителски, не се одлучив да бидам пеачка во *Рударската населба* само зашто имав потреба да бидам колку што се може подалеку од досегот на домашните, туку и зашто еднаш, при една посета на рудникот, таму, во рудникот, го запознав него, Дамјана. Русокос и висок, и облечен во онаа рударска облека, и со

онаа рударска ламба над челото, изгледаше несекојдневно и во истото тоа време делуваше уверливо честито и сериозно. Во рацете држеше грутка руда, ја вртеше и зборуваше, а јас се одушевував од него, од рударите и од работата во рудниците. Стоев најодзади и за да можам да го гледам постојано бев поткрената на прсти и со рацете постојано бев потпрена на рамената на другарките. Зашто знаев дека по неположените испити не ќе можам да ги поднесам расправиите со домашните, нејасно помислував дека најдобро ќе биде ако се скрасам овдека во *Рударскава населба* и ако, за да бидам интересна за Дамјана, за кого тогаш ништо не знаев, ни дека така се вика, станам пеачка. Некои другари ми имаа речено дека некој студентски состав свири во ресторанот и дека добро заработуваат и дека им треба женско што знае да пее. А кога дојдов во *Рударската населба* и кога секоја вечер качена на подиумот во ресторанот пеев, зашто меѓу сите што доаѓаа да нè слушаат, и меѓу оние од *Управата на рудникот*, го немаше него, Дамјана, почнав да станувам нетрпелива. Помислував сама да отидам таму, во рудникот, или да го пресретнам некаде на улица, и да го изненадам. А кога една ноќ тој дојде во ресторанот право од работа и седна кај едни рудари што седеа најблиску до подиумот, јас сè направив за да го заинтересирам, но тој дури кога стана да си оди го запре погледот на мене. И како да се изненади што ме гледа тука, и како да ми беше лут што сум се согласила да бидам пеачка. Тоа ми беше сигурен знак дека го интересирам и веќе само по неколку дена го имав горе во собата. Тој ден, кога се договоривме да дојде попладнето кај мене, го поминав в кревет разголена и силно возбудена, а кога тој дојде, го насадив на креветот и станав да се облекувам.

Се преправав дека не ми е грижа што сум разголена и што е тој тука, та јас сум кафанска пеачка, растурено женско.

— Убава си — ми рече.

— Уште да ми речеш дека сум и курва — му реков.

— Само реков дека си убава — ми рече. — Сето друго е неважно или е важно само за тебе и дотолку важно, што ти не си дури ни пеачка. Само си некоја која може ќе стане и едното и другото.

Ме штрекна таквото негово зборување но продолжувајќи да стојам со грб свртена спрема него и со лице свртена спрема огледалото на ѕидот, продолжував да се облекувам а потоа и да се чешлам.

— То ест — му реков — ако не се најде некој добар чичко Дамјан да ми подаде рака, ќе станам и пеачка и курва. — И уште му реков: — Ако нема чичко Дамјан нешто поинтересно на ум, најарно да слеземе во ресторанот и да го прославиме познанството.

— Имам — ми рече. — Во огледалото видов кога стана и видов како се насмевна лабаво и загадачно. — Зашто не сум добар колку што си замислуваш, и зашто сметам дека не ми доликува да се сокривам, а немам ни време за тоа, најарно е да слеземе долу и да го прославиме познанството.

Намерно погрешно го разбрав и намерно продолжив да го предизвикувам и да го навлекувам на она што го имав однапред скроено: бев решена, кога го имам веќе в соба, да не го испуштам да си замине а да не дознае за тоа.

— Тоа што го имаш на ум — му реков — ако не ми го кажеш сега или најбргу што можеш и ако најбргу што можеш не го спроведеш во дело, никогаш и ништо не ќе има меѓу нас. Ќе пукнат гласови дека сум била со овој или со оној од населбава или со целава населба, тоа ќе те

повредува а јас и да не сум виновна.

— Океј — ми рече. Се насмеа гласно и отворено и повторно седна на креветот.

Така му станав жена на Дамјана и уште истата вечер сета населба се крена против нас. Најпрвин Дамјан мораше на *Управата на ресторанот* да ѝ ја исплати штетата што ја претрпе со моето одење од оркестарот, потоа двајцата заеднички војувавме против сите од населбата и против оние од *Управата на рудникот*. Му завидуваа на Дамјана и на мене и што сè нè сторија да го понижат, но дека Дамјан беше силен и честит се плашеа отворено да го нападат, по телефон нè навредуваа. Тогаш првпат слушнав и за *Газдата* и му порачав како што *И* доликува на секоја друга честита жена. Беше рекол дека сум јас обично кафеанско гудре и дека најдобро ќе биде за Дамјана и за сите други, ако се вратам таму од каде што сум дошла — на буниште, и јас му порачав дека сум слободен човек и дека живеам како што ми се допаѓа, важно еден никаквиц и претепувач како него нема да ми кажува што да правам. Тогаш се сетив и уште на нешто во врска со него, се сетив дека еднаш додека пеев во ресторанот, го имав видено заедно со оние од *Управата на рудникот*. Седеа на најблиската маса до подиумот за музиката и неговиот развратен поглед направи таа вечер повеќе пати да ми се влоши и да ми стане одбивно сето машко племе и јас си дадов зарек дека кога тогаш ќе му одмаздам. Но, после, кога малиот и мене нè преселија од *Рударската населба* во *Колонијата*, си реков дека може бев неправедна спрема него, може мојот прв впечаток за него бил погрешен. Зашто од сите оние стотици очи што се лепат на тебе, што те соблекуваат и што те лижат, не можеш да знаеш кои те гледаат добросовесно и само со боготворење.

Така влегов во животот на Дамјана, побрзо и од самата што да се надевав. Заедничката борба против гнасотиите што се креваа против нас и љубовта наша меѓусебна и љубовта заедничка спрема малиот, направија да се отвориме едниот пред другиот. Дамјан ми кажуваше дека во рудникот се работело како во *Римско време*, и дека животот на рударите бил постојано изложен а заработувачката таква, одвај дали вредело да се прави тоа, да се ризикува животот во три смени. Но Дамјан, иако ја држеше страната на рударите, ни нив не ги сакаше; велеше: Полуписмени полуселани и полурудари, кои се поткупливи и кои се плашливи и кои се неспособни да се организираат против *Управата*, — на сите можни начини им закусувала од и така мизерната заработувачка — ја *рабат* рудата, само високопроцентната ја откопуваат, а тоа е најтешкиот престап, и етички и секаков, од рабогата во рудниците. А еднаш ми рече Зашто добро знаат и едните и другите дека ги презирам, постојано сум изложен на напади од двете страни, и едните и другите спремни се сè да ни направат. Не му предложив да го напуштиме рудникот и да си заминеме од населбата, зашто сам тој не ми остави таква можност. Ми рече Рудникот е богат, и кога би си заминале оттука, тој сосема ќе пропадне.

Ова не му го кажав на Јакова. Ова и уште многу нешто сокрив од него, зашто се плашев дека може нема да ме разбере, дека може за смртта на Дамјана мене ќе ме обвинува. После, кога го затворија, ми стана криво дека го излагав и повеќе пати помислував да отидам и таму во затворот да му се исповедам, но дека се плашев тоа, што ја отрул мајка си, да не го доведат во врска со мене, дека го сторил тоа заради мене, не отидов.

ЈАКОВ

Наоблачено е и дува благ ветер па може да се работи без нервоза и без напор. Тоа што јас го чувствувам, го забележувам и кај другите што присуствуваат на закопот: како да дошле, по вчерашните жештини, да прездивнат под сенките на дрвјата на гробиштата. И кога им вела дека по закопот не мораат да доаѓаат дома кај мене, дека можат да си отидат дома си, уште повеќе се олабавуваат и како да ми се благодарни што ги ослободувам од обврските во тоа пријатно попладне. А тоа, јас да бидам главен свештеник на нејзиниот закоп, беше нејзина желба, и сето тоа и сè друго во врска со закопот јас извршувам совесно и ни малку трогнат. Како да не ја закопувам мајка ми, и како да не закопувам никого и ништо што било живо, што живеело, туку како да извршувам нешто што си нема врска со животот и со смртта. Само еднаш се потресувам, кога ја спуштаме в гроб: ме изненадува помисла дека мајка ми, која ни староста, што ја изаби и урниса, не ја уништи, е *ништо* и дека наскоро *не ќе биде* дури ни тоа, ни *ништо*. Во истиот миг ме повасува и омраза спрема неа, но брзо се соземам и обредот го довршувам совесно и ни малку возбуден. Потоа, откако се разотидуваат луѓето, се одмарам на надгробната плоча на соседниот гроб, а потоа, кога почнува да се свечерува, се симнувам долу во градот и одам право в полиција. Инспекторот, на кого му го пријавувам злосторот и со кого се знаеме од порано, сопрво не сака да прифати дека сум си ја отрул мајка си. Дозата апчиња за спиење што сум *И* ја дал, вели, била таква да не можела да ја убие. Меѓувреме, или пред тоа, можело да се случи и нешто друго што ја предизвикало смртта, старата можела сама да земе апчиња за спиење. За да докаже дека се извршил сонот што *И* го испратил бог и

дека е бог семоќен. Таквата негова сомничавост потекнува од пријателска наклоност спрема мене, нешто што јас лесно го учувам и во што без некој поголем напор го разуверувам. Му објаснувам дека таа толку силно веруваше во сонот, дека тој ќе се изврши ако не во неделниот ден тоа во ноќта спроти понеделникот, а ако не и тогаш тоа најдоцна до утрото во понеделникот, што не би сторила ништо со што би ја повредила волјата на бога, ништо со што би ги потскажала и испреварила неговите намери. Дури тогаш инспекторот живо се заинтересува за сиот случај и зема, шетајќи низ канцеларијата, гласно да го претресува. Вели дека да не сум дошол сам да го пријавам злосторот, сигурно тој ќе останал неоткриен. Зашто целиот свој живот сум И го посветил нејзе, на старата, никој немало да се посомнева во мене, на никого немало да му падне на ум мене да ме сомничи за нејзината смрт. Секој би си мислел дека сосема природно било да ја докусири староста. Јас го знам тоа, знам и дека никој не ме сомничи за смртта на мајка ми, но злосторот го пријавив за да ги афирмирам вредностите на животот, овдека на земјава, и за да ги афирмирам вредностите на човечките закони, вела. Она што се случи меѓу мене и мајка ми, поправо она што јас И го сторив нејзе, е работа на луѓето и на нивните закони, а не на бога кого не го признавам, вела. Сето тоа тој го има поинаку уредено, преку десетте свои заповеди — не убиј, не укради и така натаму — зашто семоќна е правдата божја и неизбежна раката негова.

— Во прашање е — вели инспекторот — некаква филозофија која јас почнувам да ја разбираам, но која тебе нема да ти биде од никаква корист. Судот, ако не те прогласи за луд, ќе бара и ќе пронајде конкретни причини заради кои снија убил.

Ако ништо друго, ќе пресуди дека си ја убил од сомилост и во таа мисла ќе ја накити пресудата и ќе ти одреди казна. А ти си ја убил за да докажеш дека по смртта ништо не останува од човека, и дека нема ни бога ни задгробен живот. Штета што никој отиден таму не се враќа па да ни каже што е вистината.

— Не ја убив — велама — зашто веруваше во задгробниот живот и во бога, туку дека толку страшно копнееше да умре.

— За да го афирмираш животот, радоста на живеењето, наспроти нејзината некрофилија? Ќе мораме да направиме записник од сè што рековме а утре да извршиме и ископување — вели инспекторот.

—Ако не си пречи со законите, би си отишол дома потоа — велама.

— А ги извести браќата — вели инспекторот.

— Не — му велама. — Но тие бездруго веќе знаат. Нејзината смрт уредно е објавена во весниците.

ЈОН

Јас сум селанец и овчар, а животот на селаните и на овчарите е таков да мораат да научат да спијат во секоја прилика и во секаква постела, и да мораат да научат да заспиваат брзо. Зашто кога работиш в поле и кога си имаш работа со стока, никогаш не можеш да знаеш кога ќе те подбере невреме и кога ќе те подбере *Нечистиот*. Ќе те крене од постела, ќе те извлече надвор, ќе те растрча угоре удолу и кога пак ќе те врати под суво, в постела, искиснат си до коски и капнат од умора. И ти ако не знаеш брзо да

заспиваш, — готов си, пред време ќе ги исфрлиш плочите. А јас во затворот научив брзо да заспивам и научив да спијам во секаква постела и во секакви прилики и поради една друга работа: најарно е некои работи да ги преспиеш. Така нема да бидеш замешан во нив и нема да те викаат да сведочиш. Може ќе те навредат, ќе ти речат дека си вол кој само знае да спие, но за спиење никој не те бие. Понижувачки е да биеш човека што спиел и кој само затоа што спиел не видел работи за кои ти би сакал да ги видел. Секако, кога појдовме јас сето ова го имав на ум. Зашто кога си со сите овие, и нарочно кога си Хрушчуга, и кога спроти тебе има пандур и волчак, не можеш да тврдиш дека на следниот чекор ништо лошо нема да се случи. Затоа што е таков животот, селанецот и овчарот, а и затвореникот, не треба само да знаат брзо да заспиваат, туку и да знаат да спијат во секакви прилики и во секакви постели. Уште треба да знаат и лесно да спијат и брзо да се разбудуваат. Зашто, пак, има други работи кои не смеат да бидат пропуштени, за кои ќе ти биде криво ако си ги пропуштил. Сето тоа јас го имам простудирано и сето тоа го имам на памет научено. Сам се курдисувам како да спијам и колку да спијам; ако сум сигурен дека ништо интересно нема да се случи, спијам длабоко и спијам додека не ме кренат од постела, а ако очекувам да се случи нешто интересно, спијам лесно и спијам со подотворени очи и со подначулени уши. Спијам така и спијам толку, никој да не може да каже дека сум присуствувал или дека не сум присуствувал на нештото што се случило. Затоа знам што се зборуваше во автомобилов и знам на кого се однесуваше зборувањето. Знаам и дека поминавме низ дивина и дека поминавме низ тунел, и дека сега, повеќе од еден час, се возиме низ предел кој јас не можам никако да го наречам: висок е и рамен е и посеан со ситни камења и

проникнат со ниска зелена трева. Далеку зад нас, од едниот крај, од кај планината, и далеку до другиот крај, зад нашите грбови, се протега дивината како една темно-модра црта која сеедно и сеедно се снижува и се израмнува со земјата, а далеку пред нас земјиштето наеднаш се извишува, а таму, каде што е тоа најизвишено, камењата не се како овие овдека малечки и ситни и белузлави, туку се темномодри и грамадни и чудно се распоредени, како куќарки. А сè друго исто е како кога тргнавме: некој како да ја истругал од небото неговата природна сина боја и како тој истиот да се обидел потоа да го вароса, но не му чинела варта па тоа станало белузлавосивкасто и просирно, но не толку просирно за да можеш да му го видиш дното. Ако има сонце, тоа грее таму, од другата страна на небото; од оваа растура и свети само сенката негова. И ние седиме така како што нè нареди чуварот уште кога појдовме, од оваа страна на подот на каросеријата, еден до друг и како нанижани, и веднаш покрај оградата на каросеријата и со грбовите потпрени на неа.. На горниот раб на оградата на каросеријата ни се потпрени главите, нозете ни се раширени во колената и издадени нанапред и со цели стапала газат врз подот на каросеријата а ние со дланките на рацете ги притискаме одозгора на колената. И чуварот седи во истата положба како кога појдовме, на дрвено столче од другата страна на каросеријата и веднаш покрај оградата од таа страна. Со долниот дел на грбот се потпира на неа а со горниот дел на телото и со главата стрчи над неа и над нас и над кабината на автомобилот. Во скутот го има автоматот и го придржува со двете раце. И тој, како и волчакот кој е испружен пред неговите нозе и од таа страна на лопатите, кои се сè уште една врз друга и водорамно положени на подот на каросеријата и кои со сечилата се свртени нанапред, спрема кабината на автомобилот и спрема

ситото за сеење песок, гледа внимателно во нас и постојано во нас.

Со него, со волчакот, јас би можел и да се спријателам. Тој постојано ми се умилкува но јас немам доверба во ништо што не е домародно, што не пораснало на моја грижа и на грижа на моите раце. Сепак, со него и со мене исто е како што е со мене и со другиве работи, со лопативе и ситово за сеење песок на пример. Сите други затвореници ги мразат, се однесуваат спрема нив како спрема нешто што го измислиле властите за да ги измачуваат другите луѓе. Но тие се само алати и да имаат душа кој знае дали таа ќе се согласува со душата на господарите. И сигурно е дека не настанале првин алатите а дури потоа затворите. Не се раѓа човек со затворски клучеви в рака, дури отпосле едните ги прават затвореници другите стануваат пандури. Или е во друго работата? Затворениците и со алати и без нив не сакаат да работат, забушуваат. Андреа постојано зборува дека сработеното не им користи на затворениците, дека нивното сработено не им се признава ним, па затоа не е ни потребно да се искилавиме работејќи. И тука јас не се согласувам со него. Не ме интересира кому му користи моето сработено, самото работење мене ми помогнува полесно и побрзо да му се доближам на денот и на часот кога ќе ја затворам затворската порта — од другата страна, од надворешната.

ЛАЗАР

Животот е шанса да се умре — велеше татко ми и јас само на тоа мислев дека можам да умрам и мене ми кажуваа што да бидам и што да правам, но кога сфатив дека човекот

не се губи по смртта дека се сторува нешто а јас ќе се сторам жаба повеќе не мислам на тоа, не мислам дека можам да умрам и од сè што ми кажуваат што да бидам и што да правам ништо не бидувам и ништо не правам и затоа кога вели чуварот Ако сака некој да стане и да си ги протегне нозете, јас прв станувам а Хрушчуга ме фаќа за рака и ми вели.

— Лазаре, ти се брза да станеш жаба.

— Овдека нема шанса да стане жаба — му вели Андреа на Хрушчуга, и јас станувам и велеам. Прв пат гледам олку многу поле и му велеам на Јона:

— Јон, ти овдека може да пасеш овци, а Јон станува и вели:

— Јас овдека би пасел овци и тогаш чуварот мене и на Јона ни вели Ако сакате да стоите, ставете ги рацете со дланките на тиловите и ние правиме така тој како што ни вели, рацете со дланките ги ставаме на тиловите, а на нашите грбови или на некого од другите што останаа да седат волчакот лае. И зашто тој не престанува да лае, чуварот мене и на Јона ни вели Свртете се спрема мене и седнете како што седевате. Јон веднаш прави тој како што ни вели, се свртува со лицето спрема него и седнува како што седеше порано, како што седат другите, а јас само се свртувам спрема него и го гледам волчакот кој оптегнат преку рачките на лопатите лае на мене и тогаш ми вели мене Андреа:

— Лазаре, ти нема да станеш жаба, нема ништо да станеш овдека и тогаш јас го послушувам Андреа, седнувам како што седев порано, како што седиме сега сите — од оваа страна на подот на каросеријата, веднаш покрај оградата и со грбовите потпрени на неа и со главите потпрени на горниот раб на оградата.

Нозете ни се раширени и свиткани во колената и малку издадени нанапред со цели стапала газат врз подот на каросеријата, рацете ни се секоја со дланката положена на коленото од својата страна. А во затворот се живее поинаку, се живее во три смени и се спие на три висини: на долниот кат на креветот спие Хрушчуга, на вториот Андреа и на најгорниот, дека сум најлесен, јас, Лазар. Но никогаш да дознаеш кој спие во твојот кревет по тебе, и кој јаде втор во твојата чинија по тебе и кој јаде трет во твојата чинија по тебе. И често се случува под перницата да најдеш писменце Колега да ги вратиш продадените покривачи; Колега ти си ги продал покривачите, одговараш; Половината приходи од продадените покривачи мене ми припаѓаат колега, ти одговара а тоа значи сто цигари а сто цигари значат двесте затворски бонови а двесте затворски бонови во зима значат цел куп покривачи и така започнува една маратонска преписка без адресанти и која завршува на куп на бирото на *Газдата*. Ѓубре, ти вели, си ги продал покривачите и си барал некој што ќе ти го купи креветот. Ѓубре, ти вели, еден ден ќе го продадеш и затворов и ти вели да клекнеш пред неговите нозе и ти вели Отвори ја устата а тој седи повисоко од тебе и седи високо над тебе, како нешто или како некој кој убива жаби, и си сипа себеси во чаша а тебе од шишето направо в уста: Пиј, ти вели и ти вели Не лакоми, ѓубре. Ништо не постигнавме со тоа што не те обесивме и што се обидуваме да те превоспитаеме. Дури кога ќе те шпиртосаме, ќе станеш момче како што ти прилега. Пиј и не растурај, ѓубре. Но тој не знае не чул дека човек по смртта се сторува нешто а јас ќе се сторам жаба и ништо не ми може; може само да ме испијани, а тука јас стојам над него: како нешто или како некој кој сигурно знае дека по смртта ќе се стори жаба.

ЧУВАРОТ

Децата од *Затворската колонија* никој не ги тера но ним никој и не им брани да бидат како мајмуни обесени на затворската ограда и да врескаат како мајмуни кога затворениците им приредуваат пречек на новопристигнатите. А пред затворската порта и десно од неа има една тумба од која сè се гледа во дворот на затворот и од која како на дланка се гледаат сите кои учествуваат во таквите пречеци.

Од оваа страна на оградата, обесени на неа, како мајмуни се и како мајмуни врескаат децата од *Колонијата*, од таа страна, внатрешната, построени во две паралелни редици и долги од портата до *Управничката зграда* се затворениците, а меѓу нив еден кого тие го удираат и кој трча спрема *Газдата*. Тој, пак, седи на скалите на балкончето на *Управничката зграда* а покрај него стојат неговиот волчак, надзорниците и чуварите. На страната сум на оној кој трча и кого го удираат: и за себеси мислам така, дека сум еден кој трча и кого сите други, откако му го убиле татко му, построени од двете страни го удираат, го удираат. И кога стигнува тој таму пред *Газдата* и пред пандурите, а уште јас не сум стигнал ни да му го запознам лицето, од почетокот на редиците и меѓу нив и спрема *Управничката зграда* и спрема *Газдата* потрчува друг, а кога сите новопристигнати ќе истрчат, и јас му ја летнувам од тумбата право дома. Фана чита испружена во креветот или стои исправена пред прозорецот и низ него гледа на улицата. И во двата случаи ме забележува но не брза ништо да ми рече, не брза ни да се сврти спрема мене. Дури потоа ми вели:

— Се случи нешто?

— Ништо не се случи — велеам.

Тогаш е добро — вели. — Ако немаш за учење, можеш да продолжиш да си играш надвор.

И тогаш беше некако вака, и тогаш кога Ы реков Дали смеам да те викам на име, беше некако вака — или читаше испружена во креветот, или свртена со грб спрема мене гледаше низ прозорецот во планината. Зашто знаев како е и зашто е дојдена кај нас и зашто не сакав да ја викам така за тоа за што и беше дојдена кај нас, а не знаев како да ја викам поинаку, ја фатив за рака и ја прашав:

— Дали да те викам на име?

— Туку како? Јас и ти сме другари — рече — исто како што сме другари јас и татко ти, и како што сме другари сите тројца заедно. Добро?

— Добро — реков. И оттогаш па сè додека не ме остави и не си отиде од *Колонијата* ние вистински другарувавме. Прв кој почна да затајува во другарувањето бев јас, не сакав да И доверам дека сè во *Затворската колонија* и сè во затворот е губре. Знаев дека и таа истото го мисли и се плашев да не почне да ме наговара да си отидеме, а јас нејасно сфаќав дека ако сакам да им се одмаздам на оние од *Управата на рудникот* и на оние од *Рударската населба*, лажната загриженост на *Газдата* за мене и за Фана морам да ја преобратам во приврзеност само спрема мене и почнав да слегувам од тумбата и почнав со другите деца од *Затворската колонија* да бидувам ако мајмун обесен на затворскога ограда и да врескам како мајмун — кога затворениците им приредуваа пречек на новопристигнатите затвореници. Тоа го правев за да ме забележи *Газдата*, и за да ме забележат и сите други, а кога тие го сторија тоа, кога ме забележаа, јас засекогаш ја предадов Фана — се запишав во затворското *Специјално училиште* и ја пуштив да си отиде без мене и ја пуштив да си отиде засекогаш.

ФАНА

Сето тоа и уште нешто сокрив од Јакова. Не му реков за малиот, дека постоел и дека си отидов од него. Го оставив на милост и немилост на *Колонијата* и на сè што беше таму и во затворот. Тогаш бев гневна на него, дека се согласил на погрешен начин да го смета татко си за честит и правичен. А после и сега и секогаш кога ќе се сетам на него, се гневам на себе и паѓам во депресија. Не сторив ништо за да го одбранам, не се ни обидов да му пружам рака и да му помогнам. А да ми беше мое родено сигурно немаше така да постапам, сигурно на тоа, дека ќе го сакам и ќе се грижам за него како за свое родено, сметал и Дамјан кога се ожени со мене. Пред Дамјана и пред малиот се чувствувам виновна исто така и исто толку, како што се чувствувам виновна пред Јакова на кого не му реков ништо за сето ова. Не сакав погрешно да мисли за мене, дека сум себична и дека сум површна. Сега толку сакам да му речев. Може тој со својата разборитост ќе најдеше начин како да ме растовари од вината, а ќе имаше и појасна претстава за мене, која сум и каква сум. Би сакала да знае Јаков дека се каам што не му реков ништо за сето ова. Би сакала по добро да си споменува за мене, тој е единственото живо суштество за кое сакам да си споменува за мене.

Ах, мајчице, каква глетка, каква глетка; секогаш кога ќе стигнам на стенава, која е како балкон на планинава, и кога ќе се испулам напред пред мене и прудолу, и кога ќе се испулам наназад зад мене и пругоре, здивот ми се пресекува. Напред пред мене и прудолу, на само двесте-триста метра воздушна линија, лево и десно од мене, и во двата правца и до во недоглед, се протегнува

реката, брза густа и темнодра, како вена, а отаде неа, зад песочарникот и вировите, се простира рамница од која спрема небото срцаат светловиолетови измаглици. А кога ќе погледам назад зад мене и пругоре, од самоти врв на планината, како бело и самотно знамение, на сиот овој предел манастирот му ждрака со своите прозорци. И оваа тишина, која не е како онаа во населбите, која ја создава и крои човекот и која сам тој ја урива, туку е како нешто смолесто светло и тешко, во кое 'рти друго нешто, кое кога ќе се роди од неа пак ќе биде како неа, како тишинава — смолесто тешко и недосегливо.

После, многу подоцна, беше тоа најдолг и најмачен период во мојот живот, никако не можев да се уверам во спротивното и постојано ме сотираше шубеливост да не би Јаков поради мене си ја отрул мајка си. За сето тоа разговарав со свештеникот од црквата. Беше лаком и ограничен но добар човек и пријателски расположен спрема Јакова и спрема мене и сакаше да може да ми помогне. Ми рече Сите тие работи единствен бог ги знае и единствен тој може да ги просуди. И уште ми рече Сопрво и јас сам се сомневав дека Јаков поради вас ја отрул мајка си, но кога дознав дека тоа го сторил од сомилост спрема неа, ми се врати љубовта и почитта за него. Потоа, многу подоцна, дојде Хрушчуга и во сиот тој мрак и јалови прекорувања прозвучи силовито и ме пресветли, однатре. Зашто не можеше да стане ни збор за некакво покајување, за некакво враќање назад на почетокот и по истите стапалки, кога го затворија и него, одново продолжив да одам во црквата и да разговарам со свештеникот. Потоа, преку него, ја запознав игуманијата. Разговаравме како жена со жена и јас се исповедав. Ми рече Дојди во манастирот; тоа е во склад со љубовта божја и со традицијата на манастирот, да им пружа уточиште на неоскрбените.

Зашто ти не си го изгубила само душевниот мир, туку тешко и дека ќе можеш да најдеш место кое ќе ти пружи сигурност. Не мораш да облечеш одежа, одморувај се. После, кога ќе закрепнеш, патот што те довел во манастир, ќе те врати назад. Нејзината понуда во првиот миг ме уплаши и целата претрнав. Тоа да ја прифатам нејзината понуда, беше најлудата помисла и постапка во мојот живот, а и самото спроведување во дело на таквата постапка не беше помалку лудо. Јас и игуманијата по какви не патишта и петлашки се довезовме во манастирот, истиот ден кога разговаравме, доцна попладнето. По патот бевме весели, се смеевме како луди, јас со некое шубе во срцето, и на повеќе пати ни се закани опасност заедно со колата, обично Рено 4, беж боја, да се истркаме во некоја од провалиите. Кога стигнавме во манастирот, другите калуѓерки, седум на број и на различни возрасти, беа учудени од моето пристигнување со игуманијата. Но таа направи нешто што мене и ме изненади и од срце ме развесели, нешто што, пак, јас не смеев да го покажам пред нив; само стоев покрај игуманијата и како обземена гледав во нив. Им рече Девојкава е научник, дојдена да пишува книга за историјата на манастиров и за животот во него. Но бидејќи редот кај нас е таков, секој што престојува подолго во манастиров да ги извршува истите работи што и ние, зашто ние сме сиромашни и не можеме да храниме неког кој не работи, вие ќе ѝ покажете што да работи и ќе ја поучите како да работи. Ми дадоа засебна соба, чии прозорци гледаат од таа страна на планината, на едни други планини, кои се пониски од оваа и кои се една до друга и една по друга наредени и преку кои се стигнува во манастиров. Додека живеам во таа соба, имав впечаток како да живеам на капата на светов, изземена од него. Но потоа

ми дадоа друга соба, што гледа од оваа страна, на планинава, на рекава и рамницава. И тоа е она нешто, што заедно со она друго нешто, што го научив за игуменијата од самата неа, што направи да го засакам манастиров и да се одредам за него како за свое куќиште.

Не јас туку игуменијата е таа која пишува книга за манастиров. И оттаму оние нејзини чести походи по градовите и другите манастири. Од други лица, кои биле кои живееле некогаш во манастиров, и од музеите и библиотеките прибира материјали за својата книга за манастиров. На нив редовно ме зема и мене, со што свесно ми го олеснува животот овде, во манастиров.

А кога ја здогледав реката, зашто е шумата дива и непреодна, долго потоа лунав наоколу за да откријам пат што ќе ме одведе до таму. Најпосле игуманијата дозна за таа моја желба и самата таа и со уште неколку од калуѓерките ме одведе на реката и сама таа ме охрабри да се брцнам во неа, огул гола и пред преподобните очи на калуѓерките. Кога го сторив тоа, кога се избањав во реката и кога излегов на брегот, сосема сосема се преобратив. Не се случи тоа мое преобраќање ни наеднаш ни брзо, не се случи моето минато и светот во кој се случуваше тоа да отпаднат од мене како со нож отсечени. И не беше тоа преобраќање во некоја религиозна смисла, туку во една друга, егоистична.

Кога излегов од реката и додека си го бришев телото од останатата вода на него, и додека, потоа, игуманијата ми го бришеше телото од останатата вода на него на грбот, забележав дека калуѓерките ме гледаат со полни очи и дека нивните души, срца и умови се преклонуваат пред убавината на моето тело и ме боготворат, сфатив дека таквиот однос спрема мене е оној

вистинскиот, оној по кого копнеам и кој ми одговара. Зашто сум чиста и обдарена со љубов и добрина за сè друго и за сите други. Сфатив и дека за сето она што го живеам и што го доживувам порано и за кое се укорував, не сум била виновна јас, божезната моја ограниченост површноста и неодговорност, туку другите, нивното егоистично незаситно и простачко посигање по моето тело. И сето тоа заедно, со светот во кој се случуваше, со секое мое ново искапување во реката отпаѓаше од мене кора по кора, пласт по пласт. И кога се видов себеси сосема очистена од сето тоа и кога се видов себеси сосема заштитена од сето тоа, станав чудна, станав еден таков нарцис, да не можам да се изнаобожувам себеси. Вљубена сум во себе, во животот во манастиров, во рекава, во планинава. Се чувствувам како риба во вода, како Ева, кога била во рајот, пред да загризи од јаболкото и пред да биде изгонета потоа. Нарамно свесна сум за тоа, свесна сум за сите опасности кои ме демнат од таа страна, од минатото. Постојат мигови, постојат пукнатини во помнењето низ кои работите и лицата што ги сакав порано и на поинаков начин, подсирнуваат на мене и прават, потсетувајќи ме на некогашната љубов за нив и потсетувајќи ме на работите што требаше да ги сторам а не ги сторив тогаш за нив, и поради ова што сум сега станата ваква, нарцис, да се чувствувам виновна.

ЈОН

Сите овие овдека и сите други секаде другаде мислат и веруваат дека тоа е така, дека главите и душите

на селаните се најпразни глави и души што да може да биде на светов, дека се лејки, празни и мрачни места. И така се однесуваат спрема мене, како да сум лејка и како да сум нешто мрачно и пусто, кое треба да се заобиколува и кое треба да се зема на подбишега. А токму е поинаку. Главата на еден филозоф, на Андреа на пример, полна е само со некои мисли и филозофии кои никој не му ги разбира и кои и да му ги разбира некој, не му ги прифаќа. Или главата на Јакова, кој е инаку добар, но зашто е поп, освен, со бога, мртвци и божји заповеди, со што може друго да биде наполнета таа? Во главата на еден селанец, во мојава на пример, сè и сешто може да се најде и сето тоа сè и сешто, иако може недомислено, се опира на мојот живот и си има место во него. И само едно нешто од сето тоа сè и сешто да искорниш од мојава глава и од мојов живот, некоја овца што ми пцовисала некогаш, некоја ѕвезда што сум ја гледал некогаш како паѓа, некое дрво што ми го исекле или што сам јас сум им го исекол на други, ќе направиш да се чувствувам нецел и ќе ја загубам рамнотежата, Сите овие овдека и сите други секаде другаде се мамат кога мислат така за нас селаните. А тој — ја фатил, И ја напикал главата во својот скут и така гологаза ја држи спрема мене и ми вели Ајде, тебе ти е редот, И уште ми вели Знај дека си таму во ендекот.

— Во ендеков сум — му велам и му велам Гледам повеќе од што можеш ти да си замислиш. Низ голотијата нејзина ти ја гледам душата, целата во лепешки.

Доаѓајќи од долни крај на ливадата и качувајќи се право пругоре и полека по угорнината, од таа страна на куќата, подадено од зад задниот ѕид и во висина на едно метро над земјата, забележувам нешто што ми заличува на човечка глава и за кое дури откако му се доближувам

утврдувам дека е женска глава и дека е со лицето спрема прудолу спрема земјата свртена. Образот од кај мене и увото од кај мене се откриени и некако зажарени, а другиот образ не го гледам; ја гледам косата, цел сноп, која позлатена сјае од таа страна, од кај другиот образ, и која расчешлана паѓа спрема прудолу и спрема земјата. Ме штрекнува помисла дека може да биде една од оние која здружена со друга како неа или со друг како неа, машки, ги оберува крајпатните и осамени имоти. За да се уверам дали е тоа така, дали навистина е една таква, легнувам во тревата и гледам како главата сè уште стои таму мирна и со лицето свртена спрема прудолу и спрема земјата. И тогаш главата наеднаш се крева пругоре и се загубува зад куќата, за само за миг потоа од зад куќата да се појави жена, девојка, на рамена со истата таа глава што ја гледав до пред малку зад задниот сид на куќата на само едно метро повисоко, над земјата и со лицето свртена спрема неа, спрема земјата. Оди нанапред од куќата и додека оди со двете раце си го спушта и си го мазни здолништето од колковите надолу. А кога стигнува десетина метра потоа од куќата се свртува наназад и спрема неа, спрема куќата; неколку мига стои така свртена наназад и спрема куќата, потоа се свртува нанапред и се испружува на мев во тревата. Тогаш од зад куќата излегува тој, машкиот, и оди спрема неа, спрема жената. Потоа застапува и стои неколку мига над неа и загледан во неа. Потоа седнува на тревата покрај главата на жената и како да ѝ кажува нешто што го имаше в раце а кое јас не го гледам. Ме штрекнува умот дека ми украле некој шеј. Може некој таков што за да го набавам има да одам дури в град и има да изгубам цели денови, си велам и за да видам кој е шејот што ми го украле, растојанието од мене до ендекот зад куќата го

претрчувам свиткан вудве и свиткан вудве пропродолжувам да трчам низ ендекот и спрема нив. И кога помислѝвам дека сум стигнат спрема нив и кога си помислувам дека сум стигнат најблиску што може да биде до нив, ја кренувам главата и место да го видам шејот, ја гледам жената така како што тој ја има фатено, со двете раце преку половина и така како што ја има наместено — засукана и свртена спрема мене. И не ми остава време да се повлечам; со тоа што ми вели Ајде, ти си на ред, како да искорнува нешто однатре од мене, од малиот мозок, и јас таков, со изгубена рамнотежа, појдувам кон нив. Со двете раце жената ја измолкнувам од неговите и ја пуштам да побегне а него со сета тежина го налегнувам и го притискам и викам:

— Тоа што ме тераш да **И** го направам нејзе, ќе ти го направам тебе, за да видиш како ќе ти биде, а тој ми вика мене Будала Животно Селаниште. Може и верува дека навистина ќе му го направам тоа што не **И** го направив на жената, а јас навистина не мислам да му го направам тоа и му велам Смири се и му велам Престани да викаш Животно Будала Селаниште. Тој навистина се заплашува и престанѓва да вика Животно Будала Селаниште, а јас гледам што прави жената и гледам дека таа трча прудолу низ ливадата и гледам дека таму на крајот на ливадата има кола и дека таа трча спрема неа, спрема колата. Тогаш, кога стигнува жената, до колата, и јас го пуштам него да ми избега; се правам невешт, се правам божем не можам да го додржам и го пуштам да ми побегне.

АНДРЕА

Сето тоа и на сите тие планови човечкиот говор пропаѓа како малтер на стара и урнисана зграда во напуштена и запустена населба, а од под него се јавува груба непечена тула, нескладот на сидаријата и големи пукнатини. И зашто е изнудена согласност на молчење, никој не покажува со прст, никој дури и не забележува. А работите кои израснуваат на огрубените сидови, лишајот, маховината и уште некои кои имаат отровно зелена боја и кои заудираат на мемла и иструлено, и кои сè друго кое може да има правилен раст, кое најавува правилен раст, го разорнуваат и го угушуваат. И не е можно да се зафати расправа; можеш само да бидеш скаран сам со себе и внатре во себе и секогаш кога ќе ја отвориш устата да проговориш, ризикуваш да си бидеш смешен сам на себе и да им бидеш смешен на другите.

Во тие и такви околности, кога *ad manum forti* изборот не е допуштен, побунетиот човек е сведен на *Случајно човек*.

Со уште неколкумина, нè истовараат на затворската порта и ми велат Трчај. Од двете страни на портата, свртени со лицата едни спрема други и на растојание да можат едните со другите да се досигнат со рака, построени се затворениците, а на задниот крај на редиците, на просторот што се отвора зад нив и на балкончето на зградата, седи еден, *тој, Газдата*. Лево од него и исправен на предните чучи пес, волчак, и на преостанатиот дел од балкончето стојат пандури. Зашто одбивам да бидам изложен на такво понижување, и зашто не сакам сам да се убијам на нивните тупаници, останувам да стојам пред портата. Тогаш, тие, пандурите, ме земаат *под свое* и ме удираат и ме удираат и ми викаат Падни Преправај се. Но

зашто не паѓам и зашто упорно се држам при свест, ме земаат под мишки и ме однесуваат пред него.

— Губре — ми вели — јас и ти сме исти, на исти начини го мразиме ѓубрето, и тоа таму и ова овдека, но дека ти си испратен овдека за да бидеш ѓубре и дека продолжуваш да бидеш ѓубре, јас ќе ти одредам *специјален третман*.

Немам сили и немам ни волја да го погледам. Како што го гледав после, како што го гледам сега, при секоја случајна средба во кругот на затворот и при секоја смотра на затворениците, кога поминува пред мене. Не е само физички иструлен, и луд е. Агендата за неговата непоткупливост и за неговата ожесточена омраза спрема *ѓубрето*, со тоа се објаснува, со лудилото негово. Тие се механизмите, непоткупливоста и жестокоста спрема *ѓубрето*, кои го наложиле и кои му го чуваат митот. Внатре, во затворот, и секаде другаде. Неговата моќ и стравот од неа излеани се преку затворската ограда и имаат сè и секаде преплавано. И оваа пустелија овдека е дел од неговиот *затворски имот*. Управник на затвор а го викаат *газда*. И тој навистина се однесува така, како *газда*. Можеби и несвесен за својата неприкосновеност, туку гонет од своето лудило.

Ќе станам — велама неочекувано изненадеж и за мене и недочекувајќи одобрување за тоа од чуварот полека се одлепувам од подот на каросеријата и полека се кревам пругоре. Со едната рака со левата се потпирам на него на подот на каросеријата а со грбот се потпирам на оградата на каросеријата. И за сето тоа време не го симнувам погледот од животното пред мене: испружено на подот на каросеријата и од таа страна на лопатите, со задниот дел на

телото ги допира врвовите на чизмите на чуварот а со предните шепи нив, лопатите, и ја врти главата де лево де десно; и така откосо, и од лево и од десно, и имајќи ја главата во постојано движење, внимава на мене. Челуста му е расклопена и околу наоколу опточена со црно и лигава, јазикот му е исплазен и виснат прудолу од долната и притиснат од очнаците на долната постојано се издолжува и се собира, согласно со подувањето и сплескувањето на слабините на животното и согласно со збревтањето негово: кога се собира, станува мал згуснат и мазен а кога се издолжува, станува голем и широк и како испартален да е.

— Ош, му викнува чуварот кога почнува да 'ржи и кога почнува и тоа како мене полека да се одлепува од подот на каросеријата и потпирајќи се на предните полека да се крева пругоре. Животното го послушува, наеднаш се отпушта на подот на каросеријата и се смирува. Веднаш по него и јас се отпуштам наеднаш на подот од каросеријата, потоа велама:

— За што, Хрушчуга, ти не зборуваш?

— Зошто јас не зборувам или за кое не зборувам — вели Хрушчуга.

— Добро — велама — за кое?

— Еден во мене си стави на лицето расплакан сурат, — вели Хрушчуга — еден од оние што сте имале чест да ги гледате на театарски плакати и лелека. А тоа на еден Маџар и на еден Циганин сосема му одговара — кога едно животно и кога еден пандур го возат низ една таква фаза на светот во која тој не може да си ги истегне нозете.

— Истегни ги — му вели чуварот.

— И во која не може да пее и да се придружува на гитара — вели Хрушчуга.

— Пеј — му вели чуварот.

— И во која не може да гледа како се бркаат децата пред чергата и во која не може да се праша кај залутала циганката што ја нема да се врати.

— Замолчи — му вели чуварот.

— Ааамин — вели Хрушчуга пругоре спрема небото и од горниот раб на оградата на каросеријата како одсечена главата му паѓа на градите. — Амиин, — повторува тивко и одолжено.

— Ѓаволот те зел, ѓаволот те зел — велеам јас и се смеам гласно и заедно со мене почнува да се смее гласно и Хрушчуга а животното пред нас и оптегнато преку рачките на лопатите, истура вауа на нас двајцата.

ХРУШЧУГА

Тоа, дека еден Циганин и еден Маџар има најскровито скровиште во самиот себе, го открив во затворот.

Требаше да ме затворат, требаше оној пандур со своето проклето пијано пандурско право да смее секогаш секаде и во сè да се меша, да ми се замеша таму каде што и јас сам со страв посигнував, во Фана, и да направи да ме затворат па да го сфатам тоа.

Зашто не им го разбираам добро јазикот, поради некоја асоцијација на самогласките си мислам дека зборот Хрушчуга посочува на нешто весело, на нешто што умее да се протне низ секакви и смртни опасности и кое во истото тоа време е весело и неуништиво. А дека не е тоа така, дека ме викаат Хрушчуга зашто сметаат дека сум тап

и неразбран како цепаница, како цепаница од дрво на круша која, зашто е таква, тврда неумна и бесчувствена, нив им служи за да ги развеселува, секој ден учам. Еден Циганин и еден Маџар, во одредени околности, се согласува така да си мислат за него и спрема него така да се однесуваат. Тоа ми овозможува како на животното кое го гонат да ги упатувам на погрешна трага а сам се вовлекувам во себе и она што го имам во душата и во срцето го закопувам длабоко во себе: нив им покажувам само маска, каква што сакаат да гледаат. Зашто ако знам да исповратам сè што имам внатре, во душата и во срцето, светов ќе поцрни а тоа нема да ми одговара. Во белиот свет еден Циганин и еден Маџар секогаш има една шанса повеќе да ги надмудри другите и да ја надмудри судбината. Да не е така, да е светов црн и јас да не сум мудар, немаше да можам да ја преминам границата по бел ден и со рамно триесет и шест дупки од автомат на шинелата а сам негребнат. После, во збегот, по крчмите и на панаѓурите, покажувајќи ја шинелата, изигрував *херој на среќата* и на тој начин си го вадев лебот, пијалокот и песната.

По раѓање и судбина
Циганин сум и Маџар сум,
лично Хоргоши Јанош;
матичарот мој
во моето крштениче
запишап така:
Јанош најсреќниот —

пеам, ја покажувам шинелата а луѓето се веселат се шегуваат и ме честат. И да не бев мудар да научам во затворов да се вовлекувам во себе, и да не сум мудар со остри предмети од метал и кои убиваат да се заштитувам себеси таков, вовлечен во себеси, пандурите постојано ќе

ми се на трагата и наместо еден неуништив Хрушчуга, ќе си имаат работа со еден Циганин и со еден Маџар кој е смешен и кој само демне прилика да избега и сè ќе направат — ќе ме убијат — за да не се случи тоа, да не се случи да им избегам.

И сега, во мигов, и откако светот излезе од *вегетаријанската фаза*, и откако заедно со него од неа излеговме и ние, затворенициве, чуваров, животново, лопативе и ситово за сеење песок и за сето ова време и додека светот минува низ оваа, *високорамнинскава и каменава фаза*, и додека заедно со него низ неа, по истиот тој пат, со автомобил минуваме ние, затворениците, и додека заедно со светот и со нас низ неа минува чуваров, песов, лопативе и ситово за сеење песок, кое е попречно положено покрај предната ограда на каросеријата и потпрено на неа и кое, за да не ми падне на глава, јас го придржувам со едната, со левата рака, јас сум вовлечен во себе. Свети Пишта со молитва — и со стап — нема да ме истера оттаму. Ќе излезам јас кога ќе сакам. И веќе работам на тоа да излезам од себе, но правам така да не се случи тоа наеднаш, да се случи полека и незабележано од никого од овие овдека. Зашто кога ќе излезам оттаму, од себеси, за погрешната трага, на која постојано ги упатувам, да остане неоткриена, тие не треба да знаат кај сум бил; треба да си мислат дека знаат каде сум кога не сум со нив а со нив сум.

ЈАКОВ

Не престанува да биде љубезен и да ми искажува пријателска наклоност, но очигледно е дека двете тие работи ги употребува како наметка за да може, така преправен и сокривајќи се од мене, да душка наоколу и низ мојот живот. И секогаш кога ќе се дочепа до нешто ново, тоа, новото, заедно со еден цепен часовник, го вади од малото цепче на панталоните, го остава и го отвара на бирото. Обично ме седнува спроти себе, на едната од двете со црвено и излитено кадифе прекриени фотелји, поставени покрај мала и тркалезна масичка на средината на просторијата, и оттаму, од зад своето биро, седнувајќи и станувајќи наизменично, го отпочнува распитот.

Тој, неговиот часовник, со големи црни римски бројки на потемнета сребрена основа, и со казалки слични на обликот на бројките, негов е најголем непријател. Затворен во старовремски посребрен и интересно изгравиран склопец, многу повеќе го привлекува и го задржува моето внимание, од што умее да го направи тоа неговиот сопственик, кој го коментира најновиот податок од мојот живот, на кого натрапал душкајќи наоколу. Сопрво ми се чини дека него, часовникот, го вади и го отвара на бирото за да истакне каква антика има, поседува, а потоа откривам дека со него го мери времето. Бездруго, потребно му е да знае колку долго ќе може да издржи додека сосема не си го подјаде трпението, или, бездруго потребно му е мене да ми даде на знаење дека има многу време, на претек, во кое, кога тогаш, ќе го скрши мојот отпор и ќе ме натера сам да му го откријам *мотивот*, оној *вистинскиот*, за злосторот. Но и јас имам многу време и многу повеќе трпение од него. И како и тој и јас го мерам

времето со неговиот старовремски цепен часовник во старовремски посребрен и интересно изгравираниот склопец. Кога му ги доверувам нему, на часовникот, и сета фантазија и сето внимание и сето трпение, во моето и во сето друго време и во сите други времиња, ништо друго нема, не постои, освен тој, *едниот единствен мотив за злосторот — вистинскиот.*

Но како да допре до него, како *да поверува* во него, кога има толку многу други мотиви кои чудесно се вклопуваат во неговата претстава за злосторствата воопшто, во неговото искуство со нив. Ја надушкал Фана и доведувајќи ја во врска со злосторот, долго и упорно ми ја поттура, долго и упорно ме уверува дека ако ја признаам мојата врска со неа и одбивноста на мајка ми спрема неа, неа, девојката, со ништо нема да ја изложам а сам ќе си прибавам непроценлива олеснителна околност. Јасно, ништо не прифаќам и не признавам дека меѓу мене и Фана постоела некаква врска, зашто таква, во онаа смисла во која тој цели, и не постоеше. Одамна пред да ја сретнам Фана јас точно знаев дека ќе ја убијам мајка ми и точно знаев и како ќе ја убијам и со што ќе ја убијам. А тоа, што злосторот се случи во времето кога се познававме со Фана, беше само случајно совпаѓање. Или, подобро, беше идеја и решение на самата неа, на мајка ми. Ноќта, спроти неделата, долго разговаравме и таа ми рече дека е сега најподготвена да умре, дека не е сквернење и да не е тоа спротивно на волјата *негова*, него, бога, би го молела да ја извика кај себе, или сама би сторила нешто за да се пресели кај него. Тогаш, ноќта спроти неделата, го донесов решението да ја убијам во неделата попладнето, веднаш штом ќе си дојдам од црква, а сонот што таа ми го раскажа во неделата напладне само ја закрепна мојата волја и само го забрза моето решение да ја убијам.

Му велам јас и многу други верници познавав и многу други верници сликав, но вие никого од нив не доведувате во врска со злосторот. Точно, вели но сите тие се некако недосликани или намерно грдо насликани. Се наведнува и од подот зад бирото одозгора на бирото крева два портрета, оној на Фана и на една друга верничка: Еднава е, вели тапа, а другава како да е сликана за инает на неа.

Тука нешто му премолчувам; не му откривам дека Фана ја насликав така зошто таа, нејзиното тело и нејзиното однесување, сиот нејзин живот најде одсив и потпора во мојата безбожност, во мојата идеја за одрекнување на бога. Ова му го премолчувам зашто се плашам дека може да дојде на погрешен заклучок; може да заклучи дека јас и Фана, зашто сме имале нешто заедничко, природно било и заеднички да се договориме да ја убиеме мајка ми, било за да ја одбраниме својата врска од неа, било за да ја исмееме нејзината вера во бога и нејзината вера во задгробниот живот. Му велам но зошто јас сам би го пријавил злосторот ако, како што вие погрешно заклучувате, помеѓу мене и девојката постоело нешто за кое и не било преку потребно согласување од мајка ми, таа дури и не морала да знае? Зарем мислите таков подлец сум што би ја изложил девојката со која злосторот сме го извршиле од заеднички интерес, особено кога не постоела никаква опасност да бидеме откриени?

— Навистина, зошто — вели. — Освен ако во твојов случај, како и во сите други, по извршеното злосторство не почнало да работи каењето? Кај вас, свештените лица, тоа може да биде уште подрагоцено.

— Но јас не се каам — велам.

— Некакво филозофско *логичко убиство* — вели — пред кое обичниот човечки ум треба да е немоќен. Ако вие не сте ја убиле старата за да докажете дека нема ни

бога ни задгробен живот, можела таа или некој од твоите верници да ве убие вас за да докаже дека има и бога и дека има и задгробен живот. И во двата случаи нема релевантни и нема никакви други докази за подли интереси, за умна и душевна изместеност. Никој жив оттаму не се враќа па да каже како било сето тоа.

Го зема часовникот од бирото, го затвора склопецот и пред да го стави во малото џепче на панталоните, кон кое и го донесува, одново го отвора и одново таков, отворен, го враќа на бирото пред себе:

— Тука се браќа ти — вели. — Дојдоа уште од изутрина, но јас си реков првин да го обавиме ние нашиов разговор, па потоа сите заедно.

Излегува од зад бирото, ја отвора другата споредната врата на просторијата, излегува низ неа и само по неколку мига се враќа заедно со браќа ми. И понатаму е љубезен и пријателски наклонет спрема мене и во она малку разговор што го имам со браќа ми, неколку пати упаѓа со наизглед неупатни реченици но кои точно укажуваат на тоа дека и понатаму инсистира на утврдувањето на точниот, на *вистинскиот мотив* за злосторот. Тогаш утврдувам дека не е особено интеллигентен и дека негово главно оружје во водењето на мојот и на сите други случаи мора да е упорноста вештото мешање расчленување и зглобување на поединостите. Тогаш, изнервиран и разочаран од браќа ми и од неговиот таков однос, му велам Понатаму нема да учествувам во распитот.

Не е изненаден; се прави дека е беспомоќен — ги раширува рацете беспомоќно и вика да ме одведат од неговата канцеларија.

Си одам од кај него позагрижен и понезадоволен од себеси од кога и да било порано. Не знам дали ќе ја заклучи

истрагата и дали нема во сето тоа да ја вмеша и Фана и загрижен сум, а од себе не сум задоволен поради брака ми.

Кога се определив за мајка ми и кога се одлучив сиот свој живот да го подредам на нејзините каприци, не го сторив тоа, како што си помислија тие, како што си помисли татко ми, и како што си помислија и сите други тогаш, од што Ы бев силно приврзан, од што ме имаше таа завладеано, туку дека на тој начин нив, брака ми и татко ми, ги ослободував од нејзините стеги, од нејзината верска затапканост. Како што не беа интелегентни тогаш и како што тогаш не го сфатија моето жртвување за нив, не беа интелегентни ни сега и ни сега не го сфаќаа мојот чин. Испаѓа попусто сум се жртвувал, испаѓа сето она што тогаш ми се чинеше особено вредно кај нив, била само површна побуна против мајкините стеги и против сите други стеги што ги наложува живењето во заедница. Не јас нив, требало тие мене да ме ослободат од стегите на мајка ми и од обврските спрема неа. Јас и натаму и сè уште сум спремен да се жртвувам за други и за повисоки идеали, а тие изгледаа задоволни од себеси и поради тоа нашата средба во канцеларијата на иследникот, макар и прва по толку години, беше сосема сосема студена. Бевме свесни дека сме се излагале и не покажувавме ни особен интерес ни особена меѓусебна приврзаност. Нивниот егоизам и мојата превара во нив, во мојата душа подигнаа цела бура од гнєвови и прекорувања и мене ми беше потребно да вложам многу напор за да се додржам да останам навидум мирен и да ја приведам средбата до нејзиниот крај.

Најмногу ги обвинував за крајот на мајка ми — и таква, религиозно затапкана и тиранка, од нив, површните и просечните, заслу жуваше повеќе почит и повеќе блискост,

како од едиородна или слична нискокачествена плот. Ако останеа тие со неа, ако беа само малку критички спрема себе и ако не беа толку себични, сигурно таа немаше да заврши срамно — предадена и презрена од синот во чија доверба и љубов најмногу полагаше. Ќе го дочекаше својот *природен* крај и сигурно ќе издивнеше на нивните раце или на рацете на некого од нивните, а јас — иако може не ќе постигнев ништо повеќе и ништо повредно од нив, барем немаше да бидам ни злосторник.

Во однос на нив, на браќа ми, татко ми е толку почестит и подоследен на себе, што ни додека траеше истрагата, ни за време на судењето не се појави. Се однесе спрема мене како спрема ситен и затапан свештеник кој поради ова или она, главно од егоистички побуди, си ја отрул мајка си. Ова не го оправдува во однос на мене, и не покажува дека е високо морална личност, но барем во моите очи му прибавува плус некој поен — во својата ограниченост и површност остана непомирлив и без прошка за мајка ми.

Ова, мојата прелага во браќа ми и во татко ми, долго не можев да си ја простам и долго ме беспокоеше и по пресудата, додека го издржував *строгиот затвор*. После, кога ме префрлија во другиот, *обичниот затвор*, и кога се измешав со сите други затвореници и со овие овдека, и кога имав повеќе време да бидам сам со себе, се успокоив. Сфатив дека мојата прелага била целосна и дека затоа што била таква, целосна, јас безразложно се чувствував измамен и безразложно се лутев на нив и ги осудував. Не можеш да му се лутиш на некого на кого сам ти, еднаш, некогаш, си му припишал високи духовни и умни качества а тој не ги ни имал. На страшливецот не му се суди за непројавениот хероизам, туку за предавствата

извршени во стравот. Така е и со подлецот: не го презираш за ненаправени добрини, за подлостите што ги прави.

ЈОН

Им велам така и им велам јас тоа го разбираам, како законот кој ми го забранува — *да не го направам*. А ако И го направев на жената тоа што ме тераше да И го направам, и нему да му го направев тоа што не му го направив, а со кое само сакав да го натерам да размисли дека не чини да се прави така, ќе си сторев себеси наместо што лежам сега во затвор за нешто несторено, за нешто сторено да бидам затворен во лудница. Човек кој живее во природа, од неа научува да не оди против природното, а ако му се случи да изврши нешто такво, противприродно, не умира тој од грижа на совеста; спобудалува од сознанието дека во него имало такви подмолни работи и од помислата дека кој знае уште колку многу ги има нив во него кои можат да го истераат на уште полошо. Тогаш тој ја загубува рамнотежата и од сите работи во животот ниту една нема која да не му излезе однаопаку — јали лошото го нанесува само на себе, јали тој, во збрканоста на умот и на душата, не е способен да го разликува другото од другото. И, после, не можеш такво нешто да му направиш на човека на неког непознат, мислам на жената, а нему не му го направив затоа што тоа не се прави. Но од таа страна, од нивната, и за толку колку било сторено имало казна. Тоа никако не го сфаќав, зашто не беше ништо сторено а немаше ни помисла да се сто ри нешто. Но кога го сфатив,

сфатив и дека затворот ништо нема да ми може ни мене ни на сите други кои поминуваат низ него — кога ќе излезеш од затвор, животот си е пак живот, земјата земја, стоката стока, а луѓето доаѓаат и ти сочувствуваат за нанесената неправда. Само дотогаш, додека трае затворот, со некого од домашните да не се стори нешто лошо, некоја небидница да не го откорне или некоја неправда да не му го зајде умот.

Инаку има работи во затворот, како оваа сега, за кои ми е криво дека ни ги прават, добро, знам, некако мора да се седи, макар и вака, како што седиме сега сите ние — како да сме нанижани на еден ист пратец и со главите и со грбовите потпрени на оградата зад нас; рацете ни се положени на колената, колената свиткани и кренати угоре дури до под брадите, нозете со стапалата издадени нанапред. Како да сме кукли, или како да сме шпиртосани. Но барем кога е патот ваков, полн длaпки, а пределот интересен за гледање, пушти нè да фрлиме еден опул лево и десно. Може тоа на другиве ништо не им значи, но мене, зашто сум селанец, и зашто целиот живот сум го поминал во поле, многу ќе ми значи.

Во вакви часови, кога времето ќе беше како недоразденето а топло, и кога ќе даваше знаци дека кога ќе се дораздени се биде пријатно светло, ќе се испружев на тревата некаде во осама и гледав гледав во небото, а тоа, во еден миг, ќе се завртеше само од себе и ќе продолжеше да се врти и јас можев да го гледам, можев да си замислувам дека го гледам од сите страни. Потоа и земјата се завртуваше само од себе и се вртеше вртеше и јас можев и неа да ја видам, да си замислувам дека ја гледам од сите страни. Најпосле и јас се завртував сам од себе и се вртевме ние тројцата — небото земјата и јас — а кога ќе

станев, двај дали можев да стојам на нозе, и двај дали можев да си го исправам одот — умот и понатаму ми се мелеше.

Тогаш кога бев слободен и кога никој не ми наредуваше што да правам, правев уште нешто и тоа најмногу сакав да го правам кога ќе дуваше ветер, некој силен, кој фијука и кој бучи, ќе се истегнев на грб на сеното во плевната и го слушав ветерот и се царев во мутлите и низ пукнатините; очекував да се појави оттаму нешто за кое знаев дека нема да се појави, зашто треба да го има да постои за да може да се појави (вамфир, вештерка или сениште некое) и на местото на *тоа што знаев дека нема да се појави*, се појавуваше утка или був или лишка некоја и уплавот со кој дотогаш до грло бев наполнет, пребликнуваше и јас остинат се туткав во себе и туткајќи се во себе заспивав. А кога ќе се разбудев, сето тоа што си го замислував и што *беше*, го немаше и ветерот поминал — ти-ши-нааа. Како оваа сега, од небото дури додолу до земјата. И светот како да исчезнал, како да заминал некаде од каде никогаш пак нема да се врати. И како да сум останал сам јас на него. Само срцето ми тупа, збунето.

АНДРЕА

Кога немам предавања, или кога ми завршуваат предавањата, одам да седам во семинарот. Северниот ѕид е стаклен и гледа на еден куп урнатини кои останале од војната и над кои се извишува црква со поткршена камбанарија. Натаму, зад урнатините и зад црквата, има

рид, пошумен, и нема ништо друго — само небо и тишина. Како на село, како во некое селско училиште во кое учат основци. Иако факултетот е подигнат во центарот на градот. Најмачно е на почетокот на учебната година, во септември, и во пролет, кога завршува учебната година, тогаш времето е предавнички убаво.

Единствено на што се сеќавам додека седам во семинарот, е дека стариот професор има обичај да каже Тоа е она, колега, кое вие и јас никогаш нема да го разбереме и кое како и да го именуваме, постојано ќе ни се измиголува. Зашто има илјада лица и илјада начини да ни ги покажува секогаш различни... Кога се уверени луѓето дека целиот нивни живот резултира направо од нивните уверувања и дека е така добро, зашто навистина им е *лаички* добро, сите други механизми го следат својот од.

Тука го набљудував него.

— Ќе морате, колега — му велеам — или да напишете други книги или студентиве да ги замените со други.

Библиотекарката, која секогаш кога ќе дојдам во семинарот најдува причина да излезе и да ме остави сам, и тогаш најдува причина да излезе и да ме остави сам, и тогаш најдува причина да излезе и нè остава сами нас двајцата со студентите, во чии погледи гледам осуда, односно гледам дека не го сфатиле нападот и дека не го одобруваат. Но тој, и понатаму скудоумно сериозен, претура низ книгите на масата на библиотеката, потоа запишува нешто, и дури кога си оди, ми се обраќа:

— Допуштете, колега — вели — а какви други книги да напишам и со кои други да ги заменам студентиве?

Ништо не му велеам. Чувствувам дека што и да речам ќе биде како сè да му сум изнарекол, а тоа пак ќе значи како ништо да не било речено. Тој, таков, скудоумно

расположен, си оди од семинарот а јас и понатаму предавам според програмата и никого не држам во заблуда: на никого не му ги доверувам моите размисли и уверувања, мојот *отпор*. Но кога професорот заминува во пензија, работите на катедрата тој ги зема во свои раце и почнува да ме поткопува. Тогаш, пак во семинарот, му велама:

— Колега, најарно сите три работи да ги замените. — Мислам на книгите кои ги пишува, на студентите и на него самиот. Но зашто тој и овојпат не слуги точно што мислам и точно поради што така мислам, чувствувам нема погрета и понатаму да продолжувам да се шегувам со него. И понатаму ја предавам програмата а катедрата, сега без веселата иронија на професорот, и понатаму и посистемно произведува *чиновници*, кои вооружени со *уверување*, по завршувањето на студиите, заминуваат да произведуваат други *исти чиновници*. Тогаш сфаќам дека за луѓето за кои напредокот е само прашање на избор на зборови, нивниот напредок се состои само во зборувањето.

А јас и понатаму ја предавам програмата и рамнодушен сум кон неа толку, колку што е таа рамнодушна кои прахис-от. Така давам на знаење дека сеедно ми е што предавам и што се случува со тоа што го предавам. Дури и кога мојот случај излезе од катедрата, — во факултетот, на универзитетот и надвор од него. Иако знам дека сето тоа води кон неизбежна пресметка со мене, на сето тоа присуствувам како туѓинец, како да не сум во прашање јас самиот. Само понекогаш ми се случува да се запрашам во кој и каков облик ќе избие тоа, но зашто знам дека, во каков облик и да избие, јас ќе бидам тој кој ќе изгуби, не најдувам за потребно да се оптоварувам со тоа. Сето тоа, што има да дојде, како и да дојде и кога и да дојде, ме ангажира исто толку колку што ме ангажира сега

во мигов говорот на овој предел со боја на риба — да, со боја на мртва и скаменета риба — сив, мртов и заумен.

ЧУВАРОТ

Мислев односот спрема нив и спрема сето друго ѓубре даден ми е еднаш засекогаш. Мислев никогаш нема да ми се случи поинаку да помислам за нив освен како за сето друго ѓубре. Меѓутоа, ова е неподносливо. Ова, во кое се ставени и кое е ѓубре, против кое ништо не преземаат и против кое и не можат нешто да преземат, прави да мислам дека се беспомоќни на тоа дека се луѓе, а тоа ме лути. Некакво сожалување за нив, некаков отпор спрема нивнава положба, некаква поинаква и неопределена помисла ми се поттура и поттурувајќи ми се закоренува на местото на мојот таков, расколебан, однос спрема нив и копачејќи го него ги копачи и омразата и презирот спрема нив. А кога појдовме мислев секој од нив има илјада планови за бегање, мислев секој од нив се однесува така како што се однесува само за да ме предизвика и само за да ме исмеет мене. И сам јас, божем несвесно, божем од неопитност, а всушност многу свесно и многу намерно, за да ги исмеам нивните планови за бегање и нивната омраза спрема мене и спрема сите други пандури, ги ставив во оваа положба — на постојано искушение: ги наредив еден до друг и како нанижани. И наредив вака да се постават лопатите, по средината на подот на каросеријата и со рачките на дофат на нивните раце и со сечилата свртени нанапред, спрема ситото за сеење песок и спрема мене. И за да се заштитам

од секаква слична можност, и за да го држам Хрушчуга — него најмногу — во постојано искушение, му наредив да седи прв до ситото за сеење песок и му наредив постојано да го прикрепува. Тоа го сторив за ако му падне на ум да ме нападне да не може да биде брз, да не може да биде побрз од мене и да ме испревари.

Но тие ништо не прават, тие како да немаат желба, а ни помисла, да сторат нешто против ова кое е понижувачко и кое за да го издржиш треба да си скот: се возиме искосени налево нагоре а тие се еден на друг набапкани и искосени надесно надолу и спрема висорамнината. И зашто е патот нерамен, автомобилот постојано потскокнува, па тие постојано се трескаат еден во друг. Губре се, сеедно дали беспомоќно или затворско или какво. Губре се, кое сè поднесува и кое не ти овозможува дури ни да го жалиш. Само Хрушчуга, се чини, е презадоволен од својата положба. Лежи на левиот колк и со левото рамено и со главата се потпира на ситото за сеење песок, лицето му е свртено спрема прудолу и спрема подот на каросеријата, очите му се замижани, се чини спие.

Татко ми бездруго ќе знаеше како да постапи сега. Тој бездруго знаеше да ги разликува работите една од друга и себеси од другите. Јас и Фана сакавме да одиме кај него во рудникот и додека го чекавме да дојде претурравме низ минералите на рафтовите во неговата канцоларија. Тогаш имав прилика да го гледам и да го слушам како се гневи на некого од рударите, или на сите нив, но мене и на Фана не ни допушташе така да мислиме за нив. Сметаше дека се такви, затапкани, не затоа што се навистина затапкани, туку дека не им се открива можност да изберат какви да бидат. Ова нешто, оваа негова способност да ги разликува работите една од друга и себеси од другите, што

тогаш, во рудникот, само нејасно ја насетував, во затворот, неодамна, ја потврдив.

Оттаму го доведоа, од *Рударската населба*, и кон него се однесувам така што не му се доближувам, но секогаш правам да бидам тука некаде, во негова близина. Настојувам да го натерам да се заинтересира кој сум а потоа и да почне да стрепне од мене. Тогаш, еднаш во трпезаријата, му влепувам една:

— Вие го убивте татко ми — му велеам.

— Не го убивме ние — вели. Има модри очи и од кои модрата боја како да е состругана и во кои како да е останата само белата боја, посивена. Помислувам ми се потсмева, помислувам има да ми рече уште нешто кое нема да ми биде по волја и му влепувам уште една. Зошто е стар, многу стар и исцрпен, чекам да се урне на цементот но тој се додржува на нозе.

— Добро — вели — си се согласил да мислиш дека ние го убивме татко ти. Но јас не сум в затвор за тоа, за друго сум.

Со лактото на левата ме турнува и меѓу мене и насобраните затвореници, со парчето леб и со чинијата в раце, оди на најкрај на трпезата, во дното на салатата.

Оттогаш го избегнувам. Оттогаш па за сето ова време наваму ме измачува незадоволство од себеси и го избегнувам него и ги избегнувам и сите други. Размислувам да направам некако да избегам и да отидам да ја пронајдам Фана. Сакам да *И* речам дека не е само таа која не верува дека рударите го убиле татко ми — самите рудари тврдат дека не го убиле тие. И сакам да *И* речам дека јас никогаш, ниту со едно делче на срцето или на умот, не сум се согласил да мислам за татко ми така како што таа си мисли и како што сите други си мислат дека мислам.

ЈАКОВ

Повеќе од половина час како светот се искачува искосен налево нагоре и заедно со него и низ него искосен налево нагоре се искачува и автомобилот со нас затворениците. Од оваа страна на подот на каросеријата и веднаш покрај оградата и со грбовите потпрени на неа, седиме навалени еден на друг и искосени надесно надолу. Само Хрушчуга изделен е од нас, тој постојано си има маки со ситото за сеење песок. Зашто е попречно положено покрај предната ограда на каросеријата и потпрено на неа, постојано се заканува да падне надесно надолу и да го поклопи. Поради тоа не е dostatно тој само да го придржува со едната со левата рака, туку е потребно со едното со левото рамено цел да биде отпуштен на него и да го потиска. Но зашто со дланката на другата на десната мора да го има поклопено коленото од нејзината страна, доведен е во мачна и во смешна положба. Седи само на едниот на левиот колк и искосен налево нагоре. Неговите нозе, настојувајќи да се одржат во една иста положба, раширени и свиткани во колената и со стапалата испружени нанапред и спрема лопатите, кои по средината на подот на каросеријата се водорамно положени и една на друга и со сечилата свртени нанапред и спрема ситото за сеење песок, силно притискаат на подот на каросеријата, но како автомобилот ќе потскокне така тие ќе се занишаат ќе се изместат и повторно ќе се најдат во истата положба.

Од другата страна на подот на каросеријата, отаде лопатите, во облик на благо свиткано и обратно свртено

долго од нив од рачките на лопатите па до врвовите на чизмите на чуварот, испружен е и поткренат на предните волчакот. Челустите му се речиси влажни и околу наоколу опточени со црно, јазикот му е исплазен мек црвен и лигав и притиснат меѓу очнаците на долната. Како и неговиот господар чуварот, кој седи зад него и кој седи на дрвено столче веднаш покрај оградата од таа страна на каросеријата и искосен надесно надолу, и тој е напрегнат и често пати и безразложно исфрла вауа за нас затворениците.

Се обидувам, но зашто ми пречи задната ограда на каросеријата не можам да гледам назад блиску зад автомобилот и назад далеку зад автомобилот, и не можам да гледам напред блиску пред автомобилот и напред далеку пред автомобилот, (гледањето, пак, натаму, нанапред, ми го оневозможува кабината на автомобилот) можам да гледам само во нив, само во песот и во чуварот, и можам да гледам само небо и само во него, само во небото гледам. И гледајќи во него, во небото, можам да си замислувам дека сите ние, затворениците, чуварот, песот, светот, заедно со вауата со тропотењето на лопатите и заедно со траскотењето на моторот на автомобилот, таму се искачуваме, на небо, а тоа не е металносиво и просирно, туку е металносиво и заматено: само некои драски на силно црвено се назираат под заматеното и низ него. И една смешна деганска помисла ми се поткраднува — *мајка ми сега се најдува таму, на небо.*

Ја потупкувам по рацете и велејќи Ы Никој не може да ги знае намерите господови, ја оставам сама и се враќам во кујната. Уморен сум и не чувствувам глад, но за да се натерам да заспијам некако, за да бидам одморен за утрешните напори околу закопот, земам да читам некои

стари весници, се затекнале тука во кујната. Весниците ништо не ми кажуваат и читањето ништо не ми значи, но само така можам да не мислам на часот, околу шесте попладнето, кога, пресметав, ќе морам да отидам кај соседите и да им кажам дека мајка ми умрела, а на судот им велем Судот греша и сите грешат кога мислат дека мајка ми ја отрува за да ја докажам дека нема бога и дека нема задгробен живот. Тоа е апсурдно, велем; таа е мртва таму како што е мртва и на овој свет овдека. И да постои таму нешто, бог или живот некаков, таа нема да знае како што веќе не знае ни дека ние постоиме овдека. Таа е, напосто, мртва, велем. Оние кои знаат дека е таа мртва, ние сме — вие, јас, судов — и ние сме тие, а не бог, кои расправаат за живот и кои го судат насилството над него. Ова, велем, укажува на тоа дека освен нас луѓето никој друг не е одговорен за живот и нема друг кој да го зема него во одбрана.

Некои поверувале, по судењето ми рече адвокатот, дека тоа што сум зборувал така сум сакал да ги предизвикам судиите да ми одмерат што поголема и што пострашна казна, некој вид надокнада рамна на ужасот на стореното, но сум го постигнал спротивното, сум покажал дека не сум бесчувствен, без совест и без каење, а тоа било добро: сум ги смилостивил судиите и нему на големо му сум ја олеснил одбраната. Но јас навистина не го сакав тоа. Сакав само сите нив тука и сите други секаде да ги потсетам на обврските спрема животот. Спрема оној што го оставав од таа страна на затворската ограда. од нивната.

ЈАКОВ

Од небото над него и од небото зад него, погледот го собирам на него. Седи од таа страна на каросеријата, отаде лопатите, на дрвено столче и веднаш покрај оградата и зашто седи на дрвено столче, седи повисоко од сите нас и за една цела глава извишен над кабината на автомобилот па може да гледа блиску напред пред автомобилот и напред далеку пред автомобилот и може да види што има таму напред пред автомобилот. По моја проценка, ако ова по кое се искачуваме искосени налево нагоре е назбувтаниот дел од висорамнината, не сме далеку од оние големи и чудно симетрично распоредени камења. Барем оддалеку така се чинеше, дека тие така чудно и симетрично се распоредени на колку толку зарамнето земјиште и автомобилов веќе би требало да престане да се искачува искосен налево нагоре, би требало со задните и со предните тркала да почне да се движи во една рамна. Не се жалам, но не е ништо посебно, не е нешто што заслужува пофалба, ако мораш да издржуваш други тројца кои, како и ти, немаат цврсто седење, па, зашто немаат цврсто седење, кога ќе потскокне автомобилот и тие потскокнуваат и со сета сила акнуваат еден во друг и сите заедно во тебе и до наредното потскокнување на автомобилот така остануваат: акнати во тебе, зашто така и најмногу им одговара — барем на нешто да бидат потпрени. Седиме еден до друг и како нанижани, главите со тиловите ни се потпрени на горниот раб на оградата, рацете со дланките секоја положена на коленото од својата страна, нозете со потколениците издадени нанапред и спрема лопатите и со цели стапала притискаат врз подот на каросеријата. Но сето тоа не придонесува да имаме мирно и да имаме и цврсто седење. Или сето тоа, и тоа што со

грбовите силно се опираме на оградата зад нас, прави да немаме мирно и цврсто седење и да немаме, едноставно, никакво седење.

— Сега е вака но наскоро ќе биде некако инаку — му велам и со левата рака покажувам на положбата во која сме сите ние во каросеријата: навалени надесно надолу се искачуваме налево нагоре. Не прифаќа да му зборувам или не мисли дека навистина мислам на тоа што го изговорив и што со движење на едната на левата рака го потврдив. Зашто седи на дрвено столче седи извишен над нас и над каросеријата и во празно, и со својата модра униформа изгледа како насликан на фонот на планината зад него и со главата како насликан на фонот на небото над него и над планината. Неговото лице погано е и губре е, неговите оловнодрвени очи, со испупченото, со полутопчињата од дрво, запрени се на мене и укочени.

ЧУВАРОТ

Тогаш автомобилот престанува да биде искосен налево нагоре и се движи и со задните и со предните тркала во една рамна. Набрзо потоа од таа страна на патот и зад грбот на затворениците и високо над нивните глави се укажува метална 'рѓосана табла. Не стигнувам да ја разгледам но заушнувам дека има правоаголна форма и дека некогаш била бело бојосана а по средината има остатоци од нешто што било на неа испишано со црвена боја, нешто

за кое си велам Да имам кога ќе успеам да го одгонетнам, нешто вакво:

Напишаното веројатно цртеж означувало некаква забрана, или што е многу поуверливо, го означувало името на местото и укажувало на природата и карактерот на работите што се извршувале овдека. Бездруго некогаш овдека имало рудник, каменокоп, но поради наредба, или поради нешто што се случило изненадеж, тој бил напуштен и оставен да се запустува. Секаде наоколу има расфрлени железни фортоми, дрвени и железни скелиња, дрвени и железни колички со едно тркало, некои 'рѓосани и превртени однаопаку. Една цела низа мали железнички вагончиња поставени се на шини и закочени. Една огромна каменокршачка, поставена на дрвена конструкција и устремена спрема пругоре и спрема небото, на сиот овој предел му дава чуден заумен изглед. И оние оддалеку грамадни и чудно симетрично распоредени камења, не се само тоа, чудно и симетрично распоредени камења, туку меѓу нив има и цели копи од убаво режани блокови, а такви убаво режани блокови, поединечно или по неколку на едно место, има секаде наоколу.

СИЈА

Се враќав од изворот кога ме изненада шумот на моторот на автомобилот. Се уплашив да не натрапав на некои никакви и потрчав накај дома не обзирајќи се на угорницата, на тежината на крблата и на водата што ме плискаше од нив. Во еден миг, кога го претрчував патот, на само неколку чекори пред автомобилот и со лицето свртено на другата страна, си реков Готово, ме изгазија. И не чекав да стигнам до дома; крблата ги оставив во дворот, пред вратата, втрчав внатре и се заклучив. Потоа стрчав на прозорецот, го поткренав пердето и ги сиркав. Од оваа страна на автомобилот избројав петмина, само нивните глави ги избројав, зашто друго од нив и не се гледаше, а од таа страна само еден. Беше облечен во пандурска униформа и на главата имаше пандурска капа. И беше млад, дечоан. Потоа на задната ограда на автомобилот истрча пес, волчак, и свртен на кај мене лаеше. А кога автомобилот се сокри зад урнатините и кога престана да се слуша шумот на моторот, се покајав што постапив така и се налутив на себе. Не требаше да го сокривам лицето; како сум острижена и како сум облечена, може и не се досетија дека сум женско. Штета. Никогаш досега не сум направила нешто слично. Ако не беше Ангел дома, сите што поминале одовде за да ловат на реката, еден или двајца или и колку и да биле, биле овдека. Сама јас истрчував на пат и ги пресретнував. И додека го правев тоа со некого од нив, другите вардеа да не најде Ангел. Не не сум јас некоја таква, незаситна и расипана, но здодевно ми е да сум постојано сама, само со Ангела, а тие, подлците, мојата потреба од друштво ја искористуваа: ме заведуваа и ја искористуваа мојата осаменост. Но денеска не направив

така, без причина се уплашив. Иако толку многу посакував денеска, кога Ангел не е тука, да се случи да помине некој одовде. Со никого од нив не сум имала лош опит, со никого од нив не сум имала работа, но за луѓето што возат товарни автомобили имам лошо мислење. Може не сум праведна, но од некаде се има во мене вкоренето такво мислење за нив, дека се неодговорни и нахални. Штета. А толку посакував, копнеев да се случи да помине некој денеска одовде. Може има пет и повеќе години откако разбравме дека ловот на реката е забранет, не од некои посебни причини, туку крајот бил прогласен за не знам каква зона и не знам во чија надлежност, и оттогаш никој одовде не поминува. А тоа, дека е реката забранета, дознавме од едно испустено момче, инаку отруен рибар. Ах, тоа, со момчето е никаква и смешна приказна. Покрај што ни кажа за реката, ни кажа и дека некаква жена почнала да се појавува таму; била постојано гола и се држела само од таа страна на реката, од кај планината, и зашто реката е многу брза и многу студена, никој не можел да допре до неа. Некои кои се обиделе, настрадале, ги однесла водата.

Нас со Ангела, тоа со жената, многу нè зачуди и многу нè заинтересира. Заедно со момчето повеќе пати одевме таму, на реката, но како никого не видовме, престанавме да се интересираме а момчето мораше да си отиде од кај нас.

На Ангела му стана жал за него дека беше испустено или што ли и му понуди, ако нема кај кого да се врати в град, да остане кај нас. Но тоа не покажа интерес а ни дарба за каменот, а и мене ми пребликнаа неговите лигавења околу мене и со мене и побарав од Ангела да го набрка. Не му беше право, но му предочив дека и тој мора да жртвува нешто за мене.

Тогаш, за да се оттргнам од овие размислувања и за да направам некако да се смирам, излегов надвор и ги внесов крблата. Но и потоа не се смирив, и потоа бев гневна на себе и сè уште и сè уште се разгневував. Најпосле успеав да се натерам да се скрасам на едно место и да се натерам да размислам зошто навистина така постапив, зошто го сокрив лицето од минувачите. И открив дека не била работата во стравот, најмалку била во него; открив нешто на кое досега и не сум се сетила да помислам: *стареам, и колку повеќе стареам, толку повеќе станувам позагрижена и колку повеќе станувам позагрижена, толку повеќе станувам поприврзана за Ангела.* Тоа не е утешно, тоа е очајно, но така е: Ангел е единствениот човек кој знае како изгледав кога бев млада, како изгледам сега и како ќе изгледам остарена. Тој и оваа камена пустина, слепи и неми двајцата.

А тогаш кога дојдовме овдека, оттогаш па досега измина една цела вечност, по сите оние искушенија, стравови, разочарувања и понижувања, бев храбра. Бев и повеќе од тоа; го уверував Ангела дека, бегајќи од сите нив, од пријателите, од колегите, од градот, од луѓето воопшто, луто им се одмаздуваме на сите нив. И го уверував дека осудата за ова доброволно прогонство, кое ни е наложено, еден ден ќе падне врз сите нив. Да, да, врз сите нив, без исклучок. И ќе биде немилосрдна. А нам добро ни е. Навистина ни е добро, имаме сè: мир, време, бесплатен материјал за работа, и, што е најважно, си припаѓаме само на себе. И ова што го работиме, сите овие скулптури, сите овие тела и глави, од кои повеќето нас со Ангела нè преставуваат, еден ден ќе сведочат за тоа дека Ангел и јас *бевме, постоевме.* И за тоа *како* постоевме.

Тогаш одново и изненадеж ми појде умот на оние од автомобилот и дури сега сфатив дека тој, дечоанот, беше пандур и дека тој и песот имаа заедничка врска против другите петмина. Ме обзеде некое силно и гомарно чувство и почнав сенешто да си вообразувам. Толку многу се уплашив, што не се осмелував да станам и да го покажам носот на прозорец или врата. Тука, во ателјето, останав да седам и да го чекам Ангела. Еднаш или двапати во месецот, кога ќе снемаме храна или кога ќе нè притисне потреба од нешто што е во врска со работата, да се набави некој нов алат или да се поправи и наостри стариот, Ангел заминува во селата да купува. И, ако има среќа да не се напие, се враќа уште со ден.

ЧУВАРОТ

Ги одминуваме напуштените и запустени каменокоп и населба а јас сè уште сум зафатен со суштеството кое го претрча патот и кое трчајќи и понатаму се сокри зад куќата. Повеќе не размислувам дали беше женско или какво беше. Настојувам да одгонетнам која беше причината да го сокрива лицето. Зашто одбивам да прифатам дека е ѓубре кое не сака да биде препознаено, му поттурам стотици изговори: или има ужасно грдо и осакатено лице, или лицето му е соблазниво убаво па се уплаши од евентуални непријатности што можеше да ги има со нас и со сите други минувачи, или — има такви луѓе кај кои сè што е погано и ѓубре внатре во нив, погано и ѓубре е и надвор на лицата нивни. Но тогаш изненадеж и

наврапито сите затвореници се искосуваат налево надолу и додека јас да се досетам што се случува, заедно со нив налево надолу се искосуваме и јас и светот и автомобилот и јуриме, последниов со угаснат мотор и од двете страни шаркан со диво и со полувисоко зеленило со лески, кон големо поле кое како да е пропаднато под нивото на висорамнината и кое од планината, темна модра и извишена, го разделува мастилестата лента на реката. Кога ја здогледувам неа, реката, ми дојдува да извикам Реката, зашто таа е наша цел, но не изговорувам ништо а погледот го враќам на затворениците: навалени налево надолу и налегнати еден на друг и сите заедно на Хрушчуга, гледаат во мене, како и тие да не сфаќаат што сè случува а песот лае лае на нив.

Дури тогаш велам Реката и уште сакам да речам Стигнавме, но сите тие ги истегнуваат вратовите преку оградата и покрај кабината на автомобилот гледаат нанапред и спрема полето и спрема реката, а животното продолжува да лае на нив. Го викнувам и му наредувам да се испружи на подот на каросеријата и пред нозете мои. Од животното го искачувам погледот угоре на небото; колку светот и низ него, со угаснат мотор, автомобилот и заедно со нив и јас и затворениците се спуштаме спрема прудолу и спрема полето, толку тоа се извишува се извишува, а таму каде што се запира, највисоко е и чудесно е — нежно црвенкасто и просирно. Тогаш и јас изненадеж станувам просирен. Ми се отворува и душата и срцето и умот и сето ѓубре и сè што е погано и ѓубре внатре во мене истекува истекува надвор од мене и станувам лесен и просирен. Веднаш потоа ме поплавува омраза спрема него спрема *Газдата*, но не успева да ме помрачи да ме направи тежок и неподнослив и за себе. Зашто е чудесно ведро и зашто е

дадена еднаш засекогаш —*Омраза*, една таква која го прави човека, откако еднаш ќе ја почувствува, способен да може да убие без грижа на совеста и рамнодушен спрема сè што ќе дојде потоа.

Конечно мојот однос спрема него спрема *Газдата* се изјаснува, конечно сфаќам дека тој сè што прави и сè што направи за мене не го направи и не го прави искрено. Ми поттури дека рударите го убиле татко ми за да ме завладеа и за да направи од мене поголемо ѓубре од себеси. А кој знае, може за нешто што не ми е познато, преку мене му се одмаздува нему, на татко ми. И ова сега што ми се случува со затворениците и кое е ѓубре, негова е поттурка: ги спроведувам на реката за да црпат фин песок и фини каменчиња за мозаик што ќе се прави на балконот на неговата на *Управничката зграда*. Конечно, јасно ми е сè, конечно знам кој сум и на што сум.

ФАНА

Во еден миг ми се стори дека се изгубив и ми дојде да викнам Се изгубив! Веднаш потоа сфатив дека ако не настојувам да се вратам назад на патеката, не постои таква опасност. Ако се слегува право прудолу низ планинава не може да не се излезе на реката, а после, кога ќе се излезе на неа, лесно е. Треба само да се заврти главата на запад и ќе се здогледа, горе на врвот на планината, манастирот. Упатените, ние од манастирот, знаат дека патеката што води до него почнува од една огромна гранитна плоча која

испливува направо од реката и која горе на брегот се преобратува во лединка во форма на триаголник, кој, пак, со горното теме засекува во шумата. Оттука, од темето на триаголникот, двај забележлива, почнува патеката што води во манастирот.

На тоа, да се изгубам во шумата, ме навлече еден цвет, црвен како жар и месест и во облик на свонче превртено однаопаку. Го здогледав лево од патот, долу на коренот на едно стебло, и појдов да го разгледам. Но кога стигнав таму, малку потаму од него и навнатре во шумата и долу на коренот на едно друго стебло, здогледав други неколку исти цветови, но многу поцрвени и поубави. А уште потаму и уште понавнатре во шумата и долу на корењата на стотици други стебла, открив многу многу такви цветови. Веќе почнав да си вообразувам дека имам една тајна, едно богатство на кое игуменијата и другите калуѓерки ќе ми позавидат, кога ме изненади помислата дека се изгубив а веднаш потоа и другата — дека не постои таква опасност. Се спуштив право прудолу низ планината, и гребена и удирана од густижот избив на реката и одејки само по брегот стигнав овдека на плочава.

Со нешто храна, што ќе понесам од манастирот, овдека, едни пати, знам да поминам и по цел ден. Се бањам, се сончам, читам. Или испружена на грб гледам во небото и размислувам *дали сум и колку сум осамена, а сите тие, и Андреја и Јаков и Хрушчуга и момчето од гаражата и сите други беа осаменици; минуваа низ животот постојано решени да влијаат на него и да го изменат, но никој не им се придружуваше зашто никој и не ги разбираше.*

Чудно е тоа, но изгледа вродено ми е да не чувствувам осаменост и кога сум најсама. Секогаш сум забавена со

себе и со сè што ме опкружува, а нештата кои ги нема, нивниот недостиг и не го чувствувам. Може е тоа некоја идиотска состојба, блажени се бедните по дух и слично на тоа, но јас ја благословувам, зашто не допушти да спознаам очај од осаменост, горчини од немање од неправди и од грубости. Темниов и мртов говор на рекава, кој ми се обраќа мене зашто само мене ме има, и колку да ми говори за тоа дека сум никната некаде другаде и дека сум дошлак овдека, прави да се чувствувам жив дел од жив свет, а тоа јас го преведувам: треба да се верува а не само да се знае дека е сè зрело за промена и дека веќе уште утре мора да биде заменето. *Дамјан спрема животот и спрема светот околу себе се однесуваше како рудар, со рударска логика; откако откопал еднаш златна жица, да ренеме дека за него тоа беше правдата и чесното однесување, сакаше сè и секого да плати, а луѓето сентиментални се спрема патината, и спрема таа што им се нафатила на душите и на мозоците.*

ЈАКОВ

Кога автомобилот со нас затворениците и заедно со него и светот стигнуваат на брегот на реката на песочарникот, лето е и не може точно да се одреди кое време е — ни колку е часот ни дали е овој, по толкуте поминати, прв или последен ден на летото, ни дали, пак, тој, светот, се вратил во едно од првите утра на својот постанок, кога земјата била пустина и кога раѓала само песок, воѓе и растенија.

Живи суштества, сверови и птици, нема; тие како да не се ни создадени. Само некое немо божество, диво и притаено, го има завладеано сиот овој предел.

Просирно румени облаци го имаат прекриено небото а низ нив, како низ платнено цедило, густа и замаглена, како сок од вишни, се цеди светлина која, сипајќи се врз земјата прави да изгледа таа како во своето прво издание — млада, чиста, светната, сè уште неоткриена и недефинирана. Од оваа страна, во рамницата, зреат плодови и отгаму допираат полски мириси, а отаде реката, откај планината, заедно со тишината павка уште и мирис на борова смола и киселица. Меѓу нив, меѓу светот на реката и светот на планината, како свет за себе, леејќи се сеедно и леејќи едноподруго, шумно и брзо, широка и таинствена, протекува реката и видлива е сè таму до крајот на песочарникот, до свиокот — на север — и — на југ — сè таму до хоризонтот.

Ние, затворениците, сè уште седиме горе во каросеријата и со грбовите потпрени на оградата зад нас и со рацете секоја со дланката положена на коленото од својата страна гледаме во животното и во чуварот пред нас. Од кабината на автомобилот излегуваат возачот и надзорникот и со автоматите вперени во нас застануваат неколку метра скраја од автомобилот. Тогаш стануваат и животното и чуварот и чуварот ми наредува да ја отворам оградата.

— Стани и отвори ја оградата — ми вели, а кога јас ја отворам оградата, животното и тој рипнуваат од каросеријата; чуварот отидува кај другите пандури и со автоматот вперен во нас стои до нив, а животното стои блиску до автомобилот и како ние се симнуваме, еден по еден и секој со лопата в раце, така тоа секогo од нас долу, на песокот, го дочекува со лаење.

А кога и ние се постројуваме еден до друг и со лицата свртени спрема пандурите и спрема реката, Лазар извикнува:

— Гледајте!

— Молчи! — му наредува надзорникот.

— Женска облека! Онаму, преку река, на стената — вели Лазар и со рака покажува — има женска облека — а таму каде што покажува, на една гранитна плоча што испливува направо од реката, навистина има женска облека. Веројатно испрана порано, си помислувам, а сега оставена да се суши. Надзорникот се завртува натаму а другите двајца и животното на штрек се и внимаваат на нас затворениците.

— Да, има женска облека — вели надзорникот и тогаш и другите двајца престануваат да внимаваат на нас и се завртуваат натаму.

— Не е далеку — вели Лазар.

— Што? — вели Хрушчуга.

— Сигурно се сокрива во шумата — вели Лазар.

— Калуѓерка — вели Јон.

— Што? — вели Хрушчуга.

— Онаму, на планина, има манастир — вели Јон.

Во истиот миг од изговореното и од помислата дека може не перела, може само се бањала и сега гола се сокрива во шумата, мене ме обзема зазор, ми се стресуваат нозете и се отпуштам на песокот. Знам што сè може да предизвика појавувањето на жена среде оваа пустелија и пред сите овие луѓе.

— Има да се изначека — велам. И уште велам — Ако чека да си отидеме ние па да дојде за да си ја земе облеката.

— Ене ја — вели возачот и со рака покажува во реката лево од себе.

Како запалено кандило, како златно руно и уште посветливо на модрозелената основа на водата и со лицето

свртена спрема нас, реката кон нас носи женска глава. И не може да се рече дека реката ја носи, туку дека таа, главата, управува со реката сигурно и лесно. И кога стигнува спроти нас и кога стигнува спроти стената на која е облеката, главата запливува натаму а потоа над водата се извишува жена, гола и витка и обла и со грбот свртена спрема нас. Потоа жената босонога и меко се катери пругоре по стената. Кога стигнува најгоре на стената и блиску до облеката, затресува со главата и нејзината коса како златно ветрило се отвара во полукруг. Потоа скока на едната нога со главата навалена на таа страна, па на другата нога со главата навалена на таа страна; кога престанува да скока, главата ја зафрлува наназад, косата ја собира и ја врзува во кукул на тилот и по еден прст става во ушите; додека прави така, додека ги држи прстите в уши, со рацете сончани и свиткани во лактите, првка како со крилја, како птица која се спрема да полета. Потоа се наведнува над облеката, зема дел од неа и ја симна од телото водата останата на него на грбот. Сè така сè гола и со грб свртена спрема реката и спрема нас.

— Има нешто — вели Хрушчуга — има едно нешто кое дури и да го преживееш, не можеш да го искажеш, не ти остануваат сили за да можеш да го искажеш. — Вели Хрушчуга и во рацете стиска песок која му испаѓа низ прстите.

— Прв јас ја видов — вели Лазар и покрај пандурите стрчува спрема реката и продолжува да трча спрема реката. Како брзо и како сигурно трча, да поверуваш дека ќе ја претрча реката и ќе стигне на брегот отаде, кај жената.

— Стој! — викнува чуварот и уште вика: — Застани! Стој!

По Лазара стрчува животното, но пред тоа и да го пристигне, чуварот стрела во нозете на Лазара, Лазар во истиот миг потклекнува и се засолнува но не престанува да трча спрема реката.

— Стој! Застани! — вика чуварот и се двеуми дали повторно да стрела во Лазара. И пред тој да се реши, Лазар се плеснува во водата и со долги и силни замавнувања на рацете запливува натаму, спрема другиот брег. Животното се плеснува по него но носено од струјата, направува полукруг и испливува на песочарникот. Потоа или се обидува со предните да загази во водата, но не се решава, или трча по работ на водата и лае на Лазара, кој, иако ранет и иако носен од струјата, со крупни и силни замавнувања на рацете ја совладува реката и плива спрема другиот брег и спрема жената, а таа, со некаков дел од облеката, што го држи пред себе, стои таму на стената и гледа во него.

Чуварот отрчува на работ на водата и оттука стрела во Лазара.

— Го погоди — вели Андреа.

— Остани мирен — му вели надзорникот на Андреа.

— Ранет е — вели Андреа и во истото време ги соблекува чевлите, ја соблекува и горната облека и не обзирајќи се на опомените на надзорникот се упатува спрема реката, а таа го носи, мртво, телото на Лазара. А отаде неа, отаде реката, жената исчезна од стената, во меѓувреме побегна во шумата.

— Не беше калуѓерка — вели Јон и уште вели: — Видов кога облече панталони.

ЧУВАРОТ

Му велам да се врати кај другите и да се облече а јас го викнувам песот и долж токот на реката и одејќи само по работ на водата стигнувам овдека на крајов на песочарников. Патем, додека идам наваму, забележувам дека правам исто — Конечно! — како и секое друго проклето лажливо пандурско ѓубре: се напрегнувам да им оставам впечаток на другите пандури и на затворениците божем не сум сигурен дека го погодив Лазара и дека сега одејќи по работ на водата вардам да не исплива тој отаде реката на другиот брег и да избега, но овдека, спроти крајов на песочарников и точно на средината на реката, Лазар потона. А јас тоа не го сакав; јас сакав да е Лазар жив и да може да исплива отаде реката, на другиот брег, и да избега. Сега кога не излезе така како што посакував, како што беше праведно да излезе, да исплива Лазар отаде реката на другиот брег и да избега во шумата, далеку од погледите нивни, од погледите на пандурите и од погледите на затворениците, не правам ништо друго овдека освен што отпуштен на песокот продолжувам и понатаму да бидам пандур, продолжувам и понатаму да бидам проклето лицемерно пандурско ѓубре — очајувам: го убив Лазара не од омраза, од чиста пандурска исполнителност: *Се обиде да избега*. Сега тоа и во иднина ќе ми биде оправдување — пред мене и пред сите други и пред уништениот Лазаров живот. Тоа е чисто пандурски и тоа е проклето, тоа е како да ми тутнаа в раце написмено да можам секогаш во иднина да убивам — *кога некој ќе се обиде да избега*. Но јас веќе не мислам и не чувствувам така, по пандурски. Не чувствувам омраза ни спрема

Анѓела ни спрема сето друго ѓубре, каква што чувствувам спрема него и спрема сето друго ѓубре за сето ова време — во затворот и само до пред малку, до пред да почнеме да се спуштаме спрема наваму спрема рекава. На патот на прудолницата до овдека до рекава, сета омраза и сè што чувствував погано и ѓубре спрема Лазара и спрема сето друго ѓубре, исчезна од мене и на патот на прудолницата додека, до рекава, и се додека не го кренав автоматот и не стрелав во нозете на Лазара, јас знаев кој сум и што сум и зошто сум облечен во пандурска облека и зошто сум испратен да ги терам спровод затворениците на реката. Имав некое такво чувство лесно и просирно и кое правеше да се чувствувам лесен и просирен, ни на земја ни на небо, и кое правеше да се чувствувам растоварен од сè што е ѓубре и од сè што е погано и проклето. Но кога стрча Лазар спрема реката и кога помислив дека ќе успее да ја претрча, некаде однатре од мене, од она што за сето ова време *бев и ме учеа да бидам*, неочекувано избувна сета моја пандурска одговорност и ме надвлдеа, и ме владееше само толку и само дотогаш, додека и по вторпат не стрелав во Лазара и не го убив. Веднаш потоа, кога сфатив дека и овојпат го погодив и дека овојпат сигурно го убив, таа исчезна, како што пред неа исчезна чувството кое правеше да знам и кој сум и што сум и зошто сум испратен овдека на рекава со затворенициве, и јас одново не знаев ни кој сум ни што сум, одново не бев ни на земја ни на небо и не знаев што да правам понатаму ни што да си направам себеси. Тогаш дојде Андреа и направи да се освестам; кога го видов соблечен и спремен да скокне во реката за да го извади Лазара, си помислив дека струјата може и него да го однесе во неврат и ми стана жал за него, и ми стана

погано и ѓубре да допуштам и неговиот живот да се изгуби попусто.

— Веќе ништо нема да му помогне — реков и му реков да се врати кај другите и да се облече.

Изгледа тоа го реков некако така, неприкладно за еден пандур и за едно ѓубре кое убива од претерана исполнителност, што тој, сиот престорен, ме гледаше право в очи и не верувајќи си на очите. И јас го гледав право в очи и не верувајќи си на очите, зашто Андреа ме гледаше како никој што не ме гледал дотогаш — без осуда без омраза, расколебан. И мислев само на едно, само на тоа дека *најпосле Газдата ме доби; макар и не таков каков што ме сакаше, да бидам пандур и да бидам Губре, поголемо од што е тој, но ме доби. Ќе останам да бидам пандур си велев понатаму, во негова закрила, но кој знае дека на превара и со поттурки е направен пандур, и кој сигурно знае дека рударите не го убиле татко му.*

СИЈА

Откако поминаа од кај нас измина еден час, и откако, на враќање, повторно поминаа од кај нас измина уште еден час. Во меѓувреме, набрзо по истрелите и сиот внашен, се врати и Анѓел; ги чул истрелите и зашто не можел да одреди точно од каде доаѓале, побрзал, за секој случај, да се најде дома. Во тие два часа, особено по истрелите и откако му кажав на Анѓела кои поминаа со автомобил и што видов во автомобилот, што сè не си замислувавме, што сè не изговорив јас и што сè не правев, првин сама после заедно со Анѓела, за да се натерам да се

смирам некако. Пушев едноподруго, се плискав со студена вода, се карав со Анѓела, а Анѓел, иако и сам силно возбуден, измислуваше работи со кои сакаше да ме успокои. Во еден миг, кога беше налактен на прозорецот и низ него загледан кон реката, рече:

— Впрочем — и ништо друго не рече.

— Впрочем? — реков.

— Ништо — рече Анѓел и се сврти кон мене. —

Сакав да речам нешто — рече — но и пред да го изговорам сфатив дека е глупаво.

— Што тоа — реков — е глупаво?

— Ми дојде да речам Впрочем тоа нас не засегнува.

— Не засегнува — реков. — И секого друг кој е во нашава ситуација, и секого друг во каква и да е ситуација, ако е човек, она што го мислиме а се плашиме да го изговориме, треба да го засегнува.

— Да — рече Анѓел и со рацете прекрстени на градите се прошета низ ателјето. Потоа, кога престана да шета, дојде кај мене, ми ја стави раката на рамено и рече:

— Немаат друг пат по кој ќе може да се вратат, а тогаш, кога ќе се враќаат назад, ќе дознаеме што се случило навистина и дали воопшто нешто се случило.

Стравот, што после откако на враќање повторно поминаа од кај нас и ништо не ни сторија, се покажа дека бил безразложен, точно како што за сето време ме уверуваше Анѓел, во еден миг толку силно ме притисна, што ми се стори дека излудувам. Врескав, се истурав во плач и му предлагав на Анѓела да избегаме од дома, да ја заклучиме куќата и да се сокриеме во каменокопот. Анѓел имаше поинакво мислење, предлагаше да си останеме дома, заклучени однатре, и да ги сиркаме низ прозорец.

— Зашто — рече — ако сакаат да нè најдат, нема да им биде тешко, имаат пес, душкало. Но зашто — рече — и останувањето дома како и побегнувањето во каменокопот не е никакво обезбедување, најдобро е да отидеме на стената над патот и кога ќе поминуваат да се правиме незаинтересирани. Така ќе можеме да видиме сè што нè интересира.

Се противев на таквиот негов предлог, ми изгледаше неразумен натрапничав и премногу ризичен. Но љубопитноста, поправо потребата сама себеси да си пружам докази дека можеби сите мои стравови биле безразложни, направи да се согласам со Ангела. Ја заклучивме куќата и држејќи се за раце отидовме на стената над патот, легнавме помешечки на неа и притаени чекавме да поминат.

Набрзо потоа го слушнавме моторот на автомобилот и набрзо потоа го видовме и него, автомобилот. Откако ја искачи угорнината со полна брзина профучи низ каменокопот и покрај стената над патот на која лежевме ние и од која можевме да го гледаме и после, кога со полна брзина се спушташе низ удолнината. Сепак, успеавме да видиме дека од таа страна на автомобилот имаше само четворица и сите со лицата беа свртени спрема нас и беа средовечни, а од оваа само еден; веројатно беше оној истиот, дечоанот, тој со грб беше свртен од кај нас. Го видовме и песот, лежеше на средината на подот на каросеријата и свртен со главата спрема четворицата. Видовме и лопати насложени една на друга и видовме и едно сито за сеење песок; тоа беше потпрено на предната ограда на каросеријата. И не знам зошто и не знам од каде, мене ми отиде умот на момчето што на мое барање Ангел го набрка од кај нас, се почувствував виновна поради тоа и одново се истурих во плач. Ангел тоа погрешно го разбра, или го разбра така како што единствено можеше да се

разбере во мигот, дека плачам за онега од автомобилот што сега го немаше во автомобилот, и стискајќи ми ја раката велеше: — Ќе дознаеме што било, ќе дознаеме што било. Ќе отидеме на реката и сигурно ќе дознаеме што се случило таму.

ХРУШЧУГА

По истиот пат и низ истите фази на светот низ кои помина тој, светот, и низ кои помина автомобилот со нас затворениците, сега сите заедно се враќаме назад. Од оваа страна на каросеријата, веднаш покрај оградата и со грбовите потпрени на неа, седиме еден до друг само четворица — јас, Јон, Андреа и Јаков — Лазара го уби чуварот. Се обиде да ја преплива реката и да стигне отаде неа, кај жената на стената, но чуварот на двапати пукаше во него и го уби, а потоа реката го однесе Лазаровото мртво тело. Нашите глави не се како кога доаѓавме со тиловите потпрени на горниот раб на оградата на каросеријата, нашите нозе не се како кога доаѓавме свиткани во колената и малку раширени и со стапалата издадени напред и спрема лопатите не притискаат на подот на каросеријата, нашите раце не се како кога доаѓавме секоја со дланката положена на коленото од својата страна. Тоа сега чуварот не го бара од нас, нè остави да седиме секој како што мисли дека му е најлагодно да седи и ние седиме така, на секого како му е најлагодно, и секој, молчејќи, ја преживува смртта на Лазара.

Од таа страна на каросеријата на автомобилот, веднаш покрај оградата и со долниот дел на грбот потпрен

на неа, на дрвено столче седи чуварот и зашто седи на дрвено столче седи повисоко од сите нас, па сите ние можеме да го гледаме право одоздола и право во лицето. Неговото лице не е како кога доаѓавме, тврдо погано и губре, — сиво е меко е и одбивно е. Неговите очи не се како кога доаѓавме, тврди, составени од олово и дрво; разлеани се и само со испупченото, само со полутопчето од дрво забодено во истопеното олово светат замаглено. Во skutot го држи автоматот со двете раце, но не го стиска и не му се грчат прстите. А долу, на подот на каросеријата и пред неговите нозе, испружено е животното и свиткано во облик на благо свиткано и еднаопаку свртено.

И не лае и не 'ржи застрашувачки на нас, како кога доаѓавме. Само ретко кога ќе заквичи и тогаш со едната од предните шепи си ја чеша горната челюст, горе под окото. Јазикот му е како кога доаѓавме, постојано исплазен и притиснат од очнаците на долната челюст. И мек е и лигав е и црвен. И постојано се издолжува и се скусува, согласно со подувањето и сплеснувањето на слабините на животното. Пред него и без ред нафрлени една врз друга се лопатите а ситото попречно е положено покрај предната ограда на каросеријата и потпрена на неа. Но сега не морам постојано да го придржувам, сега тоа може да падне кога ќе посака и да остане така паднато.

И тогаш кога никој на ништо не обраќа внимание, туку само седиме мирно и молчиме загледани пред себе, вели Јон:

— Веруваше дека откако ќе умре ќе се стори жаба.

— Сега не е ништо — вели Јаков. — Сега е мртов, убиен.

— Тоа не е добро за еден поп, Јакове — велама. — Лазар веруваше дека откако ќе умре ќе се стори жаба.

— Лазар имаше илузии — вели Јаков — додека беше жив. Сега нема илузии, сега Лазар нема ништо. Мртов е, убиен.

— Тоа не е добро, Јакове — велама. — А не е ни во склад со споменот што јас сакам да го сочувам за Лазара. Сакам да верувам дека Лазар ја преживеа смртта.

— Се стори жаба? — вели Андреа.

— Не, тоа не — велама.

— Услови има — вели Андреа. — Пуста и брза планинска река која нема изгледи да пресуши некогаш. Гледаш, Хрушчуга — вели Андреа — јас поради тоа и не се решив да го извадам од реката. Кога сфатив дека е сè готово, дека е убиен, се сетив на неговата желба по смртта да се стори жаба, и не се решив да го извадам. Тоа беше сè што можев да направам за него, да не го извадам од реката.

— Кога ќе стане некој неодговорен за животот на човека, или кога ќе стане одговорен на крив начин, на кој го училе да биде одговорен, тогаш од животот на човека и воопшто од животот ништо не останува — вели Јаков.

— Не сакав да го убијам — вели чуварот. — Сакав само да го ранам и тој да не може да исплива отаде реката.

— Можеше да го промашиш — вели Јаков.

— Можев воопшто да не стрелам — вели чуварот.

— Но тогаш ќе стрелаше надзорникот или другиот.

Но тие не стрелаа — вели Јаков.

— Но барем драго ми е за Лазара — вела м јас и уште вела м: — Умре уверен дека ќе ја преживее смртта.

ФАНА

Може еден километар и повеќе нагоре од стената на која се сончам има една друга стена која е овална и која издигната над нивото на водата поприлично навлегува навнатре во реката. Оваа стена ја користам како скокалница и до неа стигнувам одејќи само по брегот на реката и низ шумата. Од едната до другата стена реката исто брза и постојано еднакво брза но не е брановита и јас без никакви опасности, управувајќи се според струјата и носена од неа, за нецели десет минути ја испливувам. Тој дел на реката, единпати, кога е топло, или кога ќе се задржам подолго на реката, и по неколку пати го испливувам.

Кога го слушнав моторот на автомобилот и кога потоа, свртувајќи се натаму, го здогледав и него, автомобилот, веќе бев искачена на стената и се спремав да скокнам во водата. Помислив, во првиот миг, да се откажам од скокањето и да отрчам по облеката, но зашто беше очигледно дека автомобилот побрзо ќе стигне на песочарникот од колку јас до облеката, веднаш ми стана јасно дека за да останам невидена ќе морам да се сокривам таму во шумата додека не ми се укаже прилика, кога ќе можам да се дограбам до неа и пак невидена и заедно со неа да побегнам во шумата; таму да се облечам а потоа да

одмаглам во манастирот. Тогаш ми текна да се налутам; првин зашто беа натрапници и го нарушија спокојството на пределот, а потоа и зашто претпоставив дека доаѓаат да црпат песок. Не знам како изгледа реката, никогаш не сум била таму, тој брег на реката и не го чувствувам за свој, како оној што го чувствувам свој одавде, но одбивни ми се оние дупки, оние вирови, што зјаат како отворени грбови по бреговите на реките.

Седнав на стената и прчкајќи со нозете во водата чекав да видам што ќе сторат. Автомобилот застана точно на средината на песочарникот и точно спроти стената со мојата облека. Најпрвин, од кабината на автомобилот, излегоа оние двајцата, со автоматите, потоа и откако ги фрлија лопатите и откако фрлија уште нешто долу на песокот, слегаа и другите од каросеријата на автомобилот. Беа шестмина, од кои еден беше како оние првите, облечен во пандурско и со автомат во рацете. Видов и уште еден пес, волчак; не видов од кај се најде тој тука, но го заушив дури откако го слушнав неговото лаење. Веднаш ми се стори нешто сомнително; како се построија едни спроти други, тројцата спроти петмината и со автоматите вперени во нив, и како лаеше на овие, на петминава, животното, веднаш предизвикаа сомневање кај мене и решив сè да видам одблизу. Се спуштив во реката и носена од струјата ниту еден миг не ги испуштив од очи. Но ништо не се случуваше таму, стоеја едни спроти други и петмината свртени со лицата спрема реката. Потоа и тие, тројцата, се свртија спрема реката. Во еден миг ми се стори дека гледаат во мојата облека на стената, а потоа ме здогледаа мене во реката и гледаа во мене.

Ми дојде идеја да ги исмеам и скроив план како да им покажам дека се непожелни овде, (што и да правea, за што и да беа дојдени) дека нивното присуство никој не го

забележува овде и никого тоа не го интересира. Затоа, кога излегов од реката, полека и исправена се качував по стената, и затоа при облекувањето толку се бавев, приредив еден цел ритуал. Тогаш слушнав истрел од автомат но и понатаму цврсто решена да им покажам дека не ме интересира кои се и што прават, само ја свртев главата натаму и преку рамењето ги гледав; видов еден кој трчаше спрема реката, видов песот кога потрча по него, и видов кога човекот се плесна во реката и со снажни удири на рацете заплива низ неа. Животното не се решаваше да загази во водата; само трчаше по работ нејзин и лаеше. Тогаш оној, едниот од тројцата со автоматите, дојде на работ на водата, кај животното, и оттука уште неколку пати ладнокрвно стрелаше во пливачот. Видов кога го уби и кога мртвото тело го зеде струјата. Тогаш ја грабнав облеката, она од неа што не стигнав да го ставам на себе, и низ шумата, по патеката, целата зазбивната и престашена и загрозна дотрчав во манастирот. Игуменијата и другите калуѓерки ме пречекаа во дворот, беа силно преплашени и загрижени за мене. А кога јас им раскажав што видов и што се случи на реката, тие, по свој обичај, се прекрстија и се помолија молчејќи. Потоа игуменијата ме праша дали навистина видов дека струјата го однесла убиениот.

— Видов — реков — дека го подзеде и дека го носеше.

Игуменијата сакаше да рече уште нешто но изгледа сè што и да имаше да рече, И се стори неприкладно во мигот и замолча; ме фати преку половината и припомогнувана на калуѓерките ме внесе внатре во манастирот. Таму ми даваа да пијам вода со шеќер, за да се смирам. Но јас целиот тој ден не успеав да се смирам; го пробдеав стоејќи на прозорецот на мојата одаја и загледана

натаму, накај реката. Размислував за убиениот и за тоа дека реката веќе не е чиста света и недофатлива, туку дека е изгнасена. И со сите сили ја одбивав од себе помислата дека јас сум виновна за смртта на пливачот: *тој не сакаше да стигне кај мене, сакаше само да избега од пандурите...*

ЛАЗАР

Сè престана да важи; и тоа што остана жената само да стои отаде реката на стената, и тоа што ќе се вратат пандурите и затворениците без мене во затворот, и тој, затворот, и *Газдата*, и тоа што татко ми имаше обичај да каже *Животот е шанса да може да се умре*, тоа најмногу. Татко ми, сега помислувам, не знаеше што кажува, или, поточно не можеше да знае кога го кажува тоа што го кажуваше. Или јас никогаш не успеав да го одгонетнам тоа што тој го кажуваше? Дали кажуваше дека животот е една таква будалаштина што секој миг го изложува човека на смртни опасности, или дека само човек кој е роден и кој живее може да умре, *да избере како да умре?*

Во секој случај, кога пропаднав на дното на реката и додека струјата и понатаму ме носеше по дното на реката, јас сè уште ги чувствував раните на грбот, во пределот на плешките, и раните на листовите на нозете; беа отворени и околу наоколу, по рабовите, ме боцкаа со нажежени иглички. Низ нив се излеваше топлината од моето тело во реката и преку нив студенилото на реката се населуваше во моето тело. И денот, заедно со планината

рамницата на небото над нив, сè уште го гледав во водата, тивок и ведар.

Потоа се закачив за едно стебло што се имаше испречено на дното и со последните остатоци на свеста чувствував како сè уште туркан од струјата се испружувам покрај него, со лицето забодено во чакалот и се притаив; чекав да се стори ноќе. Тогаш, кога сè наоколу стана темница, испливав на брегот на реката, од онаа страна, на песочарникот, и бев трогнат:

Небото беше како исковано од едно единствено парче злато а на него, на највисокото, блескаше месечината, бисерно јасна. И натаму, на југ, се протегаше рамницата, сè до хоризонтот угреана од месечина. А отаде реката се извишуваше планината, исто угреана од месечина и во усоите темна таинствена и зашумена. И ветер, некој тих и топол и миризлив ветер претрчуваше преку мене низ рамницата, и се извиваше, отаде и одовде реката, високо до под небото.

И сè беше тихо, диво и безопасно, и сè, леејќи се едноподруго, реката зашиваше едно за друго.

Потоа, отаде реката, слушнав тихи и претпазливи стапалки. И видов привиди, некои женски привиди, во до земја долги црни облеку. Одеа една по друга по брегот на реката и носеа светилки во рацете. Сопрво разговараа нешто меѓу себе, потоа довикуваа некого.

Но јас не се сеќавав на нив, дека сум ги видел, или дека сум слушал некаде некогаш за нив. На ништо не се сеќавав, дури ни на тоа дека треба да се сеќавам на нешто.

Бев жаба, која после, кога обзори, отскока во реката.

Скопје, 23 декември 1980 година